HANS
BOECK

Marxista etika és szocialista erkölcs

KOSSUTH

HANS BOECK

MARXISTA ETIKA ÉS SZOCIALISTA ERKÖLCS

HANS BOECK

MARXISTA ETIKA ÉS SZOCIALISTA ERKÖLCS

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1961

A német eredeti címe:

ZUR MARXISTISCHEN ETHIK UND SOZIALISTISCHEN MORAL

Akademie-Verlag, Berlin 1959.

Fordította

Dr. SZÉKELY ANDOR

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Ez a munka nem tekinthető a marxista etika alapvetésének; célja, hogy hozzájáruljon a szocialista erkölcs néhány elméleti és gyakorlati problémájának megvilágításához és tisztázásához.[1]

A szocialista munkaverseny gyors fejlődése, számos brigádnak az a történelmileg jelentős kezdeményezése, hogy „a szocialista munka brigádja" megtisztelő címért versenyeznek, egy sor új tudományos feladatot állít a Német Demokratikus Köztársaságban a marxista—leninista filozófusok elé. Mit jelent szocialista módon élni, dolgozni és tanulni? Mi az ismertetőjegye a szocialista közösségnek, a kollektívának? Mi különbözteti meg a szocialista egyéniséget a polgári társadalom típusaitól? Mindenekelőtt, hogyan keletkezik és fejlődik a szocialista erkölcs? Ezek a kérdések az etikában válaszra várnak. Az élet, a gazdasági fő feladat teljesítéséért és a szocialista építés befejezéséért folytatott harc gyakorlata megköveteli a szocialista etika alapos és sokoldalú kidolgozását.

Kiváltképpen sürgősek azok a részletes vizsgálódások, amelyek nemcsak az új, szocialista erkölcs szükségszerűségét és jelentőségét mutatják ki, hanem elsősorban a szocialista erkölcs kialakulásának feltéte-

[1] Hans Boeck ezt a művét a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa előtt írta. A kongresszuson elfogadott Partprogram tartalmazza a kommunizmus építőinek erkölcsi kódexet — a kommunista erkölcs alapelvének sokoldalú, eddigi leggazdagabb kifejtését.

leit és törvényszerűségeit elemzik. Mert éppen ebből meríthet majd közvetlen útmutatást a mindennapi aprómunka, a szocialista társadalom valamennyi tagjának szocialista tudatáért folytatott mindennapi harc. Az etikától természetesen nem lehet recepteket kívánni az ideológiai nevelés egyik vagy másik részletkérdésének legjobb megoldására. De ahhoz, hogy ezekben a részletkérdésekben ne legyünk csupán a saját élettapasztalatunkra, pontosabban a saját politikai tapasztalatunkra utalva, ahhoz, hogy az új, szocialista tudatért folyó harc gyakorlati tapasztalatainak lehető legátfogóbb és legalaposabb általánosítására támaszkodhassunk, fel kell tárnunk általában a szocialista tudat és különösen a szocialista (illetve kommunista) erkölcs kialakulásának feltételeit és törvényszerűségeit.

Ebben a munkában megkíséreltük, hogy hozzájáruljunk néhány kérdés tisztázásához, illetve, hogy ösztönzést adjunk e kérdések további részletes vizsgálatához.

H. Boeck

ELŐSZÓ

E könyv alapja a lipcsei Karl Marx Egyetemen 1958-ban megvédett disszertációm· A szocialista erkölcs elméletének és kialakításának néhány problémája". Eredeti célkitűzésem az volt, hogy feltárjam a Német Demokratikus Köztársaságban épülő szocialista társadalomban a szocialista erkölcs kialakulásának objektív dialektikáját. Az etika területén folyó kutatómunka akkori helyzete az NDK-ban lehetetlenné tette, hogy mellőzzem az erkölcs elméletének egész sor alapkérdését és azonnal kiterjedt részletvizsgálatokhoz kezdjek. Ez a magyarázata annak, hogy a könyv a problémák túlságosan széles körét tárgyalja, mégpedig éppen ebből következően nem elég mélyrehatóan, amit a kritika joggal felrótt. Hogy e fogyatékosság ellenére munkámat 1959 végén az Akademie-Verlag (Akadémiai Kiadó) Berlınben megjelentette, ezt az a sürgető szükséglet és érdeklődés indokolta, amely a gyakorlatban a szocialista erkölcs kérdéseinek elméleti megvilágítása és megválaszolása iránt mutatkozott. Az a helyeslés és visszhang, mellyel munkámat több oldalról, különösen pedig a funkcionáriusok, tanárok és propagandisták részéről fogadták, igazolta a kiadást. Ugyanakkor tudatában vagyok annak, hogy a könyvben felvetett számos kérdés még további mélyreható kutatást igényel. Így pl. az a kérdés, mi az erkölcsnek mint a társadalmi tudat egyik formájának tárgya, a társadalmi viszonyok melyik oldala tük-

röződik vissza az erkölcsi nézetekben stb. Továbbá: milyen konkrét hatást gyakorol a polgári erkölcs a kapitalizmusban és az átmeneti időszakban a munkásosztályra (és a dolgozókra); mi a szocialista erkölcs kialakulásának és továbbfejlődésének objektív dialektikája a különböző társadalmi rétegeknél stb. stb.

A jelen kiadásban egy sor változtatást eszközöltem a német kiadáshoz képest. A szövegben történt változtatások lényegében a kifejezések javítását és bizonyos leegyszerűsítések helyesbítését célozzák. Nagyobb mértékben kiegészítettem, illetve átdolgoztam azokat a szakaszokat, amelyek a szocialista erkölcsöt, valamint azt a szerepet tárgyalják, amelyet a szocialista termelési viszonyok alapján létrejött munkaszervezet és életmód a szocialista erkölcs formálódásában betölt.

A „Deutsche Zeitschrift für Philosophie" című folyóiratban a német kiadásról megjelent kritikák elsősorban azt a felfogást vitatják, hogy a szocialista erkölcsöt a szocialista társadalom munkásosztályának és dolgozóinak objektíven meghatározott osztályérdekeiből vezetem le, nem pedig az alap (bázis) „erkölcsi sajátságaiból", illetve „erkölcsi értékeiből", amint ezt Mathäus Klein professzor és tanítványai teszik. A kritikusok azonban semmilyen elfogadható érvvel nem támasztották alá álláspontjukat. Továbbra is kérdéses vállalkozásnak tartom a társadalom gazdasági alapjának „erkölcsi értékeket" vagy „erkölcsi sajátságokat" tulajdonítani.

Azokat a fogyatékosságokat, amelyekre a „Voproszi Filoszofii" című folyóirat 1960. évi 12. számában megjelent recenzióban O. V. Blauberg utal, teljes egészében el kell ismernem. Kiváltképpen fontosnak tartom azt a szempontot, hogy a politikai és erkölcsi magatartást nem szabad azonosítani, minthogy lehetnek olyan kapcsolatok is az emberek között, amelyek erkölcsi megítélés alá esnek ugyan, de nincs politikai

jellegük. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az emberek magatartásának minden *lenyeges* vonása politikai jellegű. Az NDK-ban, ahol a szocializmus a Német Szövetségi Köztársaságból mesterkedő osztályellenség állandó beavatkozásának körülményei között épül, a tapasztalatok arra tanítanak, hogy bizonyos elemi erkölcsi viszonyok is hellyel-közzel igen hangsúlyozott politikai jelentőségre tesznek szert. Másrészt a politikai és erkölcsi magatartás megkülönböztetése hozzájárul ahhoz, hogy elkerüljük különösen olyan emberek feleslegesen éles megítélését és kezelését, akik kisebb erkölcsi vétséget követtek el és ezért valamilyen formában a nyilvánosság előtt felelősségre vonják őket. Ha e munkában azt a tételt képviseltem és támasztottam alá, hogy az erkölcsi nevelésben a politikai nézetek és meggyőződések kialakításának döntő jelentősége van, ezzel korántsem állítottam, hogy a politika és a politikai tapasztalat az erkölcsi nevelés egyetlen tényezője. A szocialista ember erkölcsi arculatának formálódása az új társadalmi rend győzelméért folyó gyakorlati tevékenység egésze alapján megy végbe, szerves összefüggésben a szocialista ideológia valamennyi oldalának hatásával és kialakulásával, valamint az emberiség egész kulturális örökségének elsajátításával és kritikai feldolgozásával.

Köszönetet szeretnék itt mondani mindazoknak az elvtársaknak, akik kritikai szempontokkal hozzájárultak e téma feldolgozásához.

Lipcse, 1961 február.

Hans Boeck

I. AZ ETIKA TUDOMÁNYÁNAK TÁRGYA ÉS FELADATA

1. Erkölcs, erkölcsi szokások és hagyományok, erkölcsösség

Az *erkölcs* a társadalmi tudat egyik formája; alkotórésze az egyik vagy másik osztály ideológiájának (illetve az őstársadalomban és a kommunizmusban az egész társadalom ideológiájának), a mindenkori társadalmi felépítmény egyik jelensége.

Az erkölcs fogalmát a gyakorlati életben sokszor túl szűken értelmezik. Gyakran a dolgozók erkölcsén csak a másik nem iránt tanúsított magatartásukat, társaikkal szembeni viselkedésüket, az alkoholfogyasztáshoz való viszonyukat, tehát az úgynevezett magánéletben követett magatartásukat értik. A dolgozók erkölcsi tulajdonságairól továbbá gyakran csak akkor beszélnek, ha egyikük vagy másikuk erkölcsi magatartásában bizonyos hibákra mutatnak rá. Ezért olvashatjuk minősítésekben lépten-nyomon ezt a sablonos befejező mondatot: „Erkölcsi magatartásáról semmi hátrányosat nem tudunk", holott előzőleg leírták az illető legfontosabb erkölcsi tulajdonságait: az államhoz és a marxista—leninista párthoz való viszonyát, helytállását a munkában stb. Az erkölcsnek az úgynevezett magánélet területére való hamis leszűkítése azon alapul, hogy a szakmai és a politikai magatartást metafizikusan különválasztják a látszólagos

magánélettől. Ez a szétválasztás, illetve leszűkítés igen kellemes a burzsoának és a kizsákmányoló osztályok szolgálatában álló kispolgárnak, mert ilyen alapon képmutatóan, esetleg önmagát is áltatva úgy vélekedhetik, hogy „tisztességes" életet él.

A magán- és közéleti magatartás metafizikus szembeállítása nálunk némileg más értelemben tovább hat, és zavarokat okoz, ha például szembeállítják azt a követelményt, hogy szocialista módon kell dolgozni és tanulni, azzal a követelménnyel, hogy szocialista módon kell élni, s nem abból indulnak ki, hogy a szocialista élet legfőbb tartalma éppen a szocializmusért folyó harc érdekében végzett munka és tanulás.

Ha társadalmunkban egy ember erkölcsét meg akarjuk ítélni, tanulmányoznunk és értékelnünk kell életében és tetteiben megnyilvánuló erkölcsének, erkölcsi szokásainak, valamint erkölcsi nézeteinek összességét. Meg kell vizsgálnunk, milyen a magatartása osztálya, a munkásosztály pártja, a munkások és parasztok állama iránt, milyen magatartást tanúsít a baráti és az ellenséges osztályokkal szemben, hogyan viszonyul a munkához, a társadalmi tulajdonhoz, saját kollektívájához stb., hogyan viselkedik társaival, a családjával, milyen a magatartása önmagával szemben stb. stb.

Nagyon fontos kérdés a munkásosztály szocialista erkölcsének viszonya a szocialista *tudathoz*, az osztálytudathoz. A szocialista erkölcs a szocialista tudatnak különösen fontos része. Egy dolgozó erkölcsében kifejezésre jut osztálytudata éppen azért, mert a szocialista erkölcs nem csupán az úgynevezett magánéletre vonatkozik. A szocialista erkölcs alapelveinek megfelelő tettben, az emberek cselekedeteiben benne rejlik az osztálytudat fejlettségének kritériuma. Mert az osztálytudat nem a marxizmus—leninizmus műveinek könyvszagú ismerete, hanem a munkásosztály történelmi szerepének és feladatainak tudata, a szocializ-

mus ügye iránti odaadás, a dolgozók és a szocializmus ellenségeivel szembeni harcban tanúsított elvi szilárdság. A marxizmus elsajátítása lehetővé teszi a munkásosztály számára, hogy helyzetének, jövőbeli érdekeinek, történelmi feladatának tudatára ébredjen, lehetővé teszi a tudatos, tudományosan megalapozott harcot a munkásosztály és az összes többi dolgozók felszabadításáért a kizsákmányoló osztályok uralma alól. A szocialista tudat kialakításának elengedhetetlen eleme a szocialista erkölcs eredményes kialakítása. Ebben az értelemben hangsúlyozta Lenin is, hogy a proletár ifjúság egész nevelésének „arra kell irányulnia, hogy ezt az ifjúságot kommunista erkölcsre nevelje".[1]

Még egy másik tekintetben is kerülni kell az erkölcs fogalmának leszűkítését. Az erkölcs nemcsak morális nézetekben, meggyőződésben és a velük összefüggő értékelésekben jut kifejezésre, hanem bizonyos *erkölcsi érzésekben* is. Az ember érzelmei nagy szerepet játszanak cselekedeteiben: megkönnyítik a tájékozódást, a helyes ítéletalkotást, a határozott döntést.

Általános emberi érvényű erkölcsi érzések, ahogy ezt a polgári ideológusok állítják, nincsenek. Az emberek érzelmei társadalmi környezetük, osztályviszonyaik hatásának megfelelő szokások, hagyományok és tapasztalatok alapján alakulnak. Az erkölcsi érzéseknek ezért egészen különböző a tartalmuk az uralkodó és az elnyomott osztályoknál. Például egészen más természetű a munkásosztály igazságérzete, mint a burzsoáziáé: a munkásosztály igazságérzete mindenekelőtt igazságtalannak érzi a tőkés kizsákmányolást, a kizsákmányoló osztályok kiváltságait. Ez az érzés a dolgozóknak a tőkés kizsákmányolásról szerzett tapasz-

[1] *Lenin* Művei. 31. köt. Budapest 1951. 294. old.

talatain és különösen e tapasztalatok általánosításán alapul.

Az erkölcsi érzések nem az emberek gondolkodásának fejlődésétől elszakadva, hanem azzal *kölcsönhatásban* alakulnak ki. E kölcsönhatás folyamán a gondolkodás fejlődése általában lényegesen befolyásolja az érzelmek fejlődését. A szocialista osztálytudat elsajátítása együttjár olyan erkölcsi érzések kifejlődésével és megszilárdulásával, amelyek megfelelnek a szocialista erkölcs alapkövetelményeinek.

Az uralkodó kizsákmányoló osztályok is tudják, milyen nagy szerepük van az ember erkölcsi érzéseinek. Ezért próbálják a dolgozók érzelmeit, melyeket a szabadságért és a létért folyó harc alakítanak ki, ideológusaik és „nevelőik" segítségével eltompítani. (Egyebek közt ezt a célt szolgálja a ponyva- és szennyirodalom tömegtermelése és terjesztése, a gengsztermorál propagálása számos filmben és televízióadásban, a kommersz-dzsessz stb.)

A jezsuita erkölcs az egyik példája annak, hogyan nyomnak el minden emberi érzést a tőkés rendben. Alighiero Tondi, volt jezsuita páter, a Pápai Gergely Egyetem „Felsőfokú vallásoktatási intézeté"-nek egykori helyettes vezetője — aki, miközben harcolni akart a marxizmus ellen, meggyőződött ennek igazságáról — ezt írta a jezsuita erkölcsről: „Elsősorban tudniuk kell, hogy a jezsuiták körében nincs igaz barátság. Mindenki önmagáért cselekszik és gondolkodik. Még a legjobb esetekben is csakhamar észreveszi az ember, hogy senkiben sem bízhat. Amint tudják, a jezsuiták kötelesek társaikról a Rend felsőbb fórumaihoz jelentést küldeni. Ezért minden bizalmasság veszélyes lehet, s az is. Az ember állandó gyanakvásban él. Minden árnyékban játszódik le. Ezenfelül a Rend célja: a Vatikán világuralmának minden eszközzel való biztosítása. Az ember, az egyed, csupán egy szám... Kép-

mutatás uralkodik, nincs szívélyesség, az emberiességnek alig találni valami nyomát... Az áldozatról és társadalmi igazságosságról prédikáló páter Lombardi a Villa Maltában él, azaz olyan birtokon, amilyen még a királyoknak sincs. A szegényeknek viszont fejenként tíz lírát adnak, s még azt sem minden nap. Elméleti értekezések, hiábavaló viták, üres fecsegés, politikai előítéletek és szellemi gőg uralkodnak. A módszerek elavultak, az emberek tunyák és közönyösek. A viták céltalanok. Az egyetlen és legfőbb cél a Vatikán világuralmának kivívása és biztosítása."[2]

Az ember erkölcsi tudata tehát nemcsak bizonyos meggyőződésekben, hanem megfelelő érzelmekben is megnyilvánul, és ezek a tettben kerülnek napfényre. Az erkölcs sajátosságát természetesen nem lehet kimeríteni a meggyőződés és az érzelem kategóriáival; ezek a kategóriák ugyanis általában az emberi tudatra vonatkoznak, nemcsak az erkölcsre. Az erkölcs sajátossága elsősorban abban áll, hogy erkölcsi szokások (normák) és hagyományok formájában nyilvánul meg.

Erkölcsi szokásoknak itt azokat a magatartásbeli normákat nevezzük, amelyek megfelelnek egy osztály vagy társadalmi rend érdekeinek, és amelyek a közvélemény, a belső meggyőződés ereje és a megszokás hatalma alapján az emberek cselekedeteiben bizonyos állandósággal nyilvánulnak meg, és amelyeket a magatartás bizonyos rendje jellemez. Az egyéni szokástól eltérően, mely individuális természetű, s hordozójával keletkezik és elmúlik, az erkölcsi szokás — mint W. Wundt egyszer megközelítőleg helyesen megjegyezte — a nép terméke.[3] Wundt azonban nem látja,

[2] *A. Tondi:* Vatikan und Neofaschismus (A Vatikán és a neofasizmus). Berlin 1955. 59—61. old.

[3] Lásd *W. Wundt:* Ethik (Etika). Stuttgart 1912. I. köt. 134—135. old.

hogy az erkölcsi szokásoknak osztályjellegük van mindaddig, amíg a társadalom osztályokra szakad. Az erkölcsi szokások éppen ezért nem az egész nép, hanem egy nép mindenkori osztályainak termékei.

A *konvenciókat* vagy hagyományos szokásokat némileg másképpen kell megítélni, mint az erkölcsi szokásokat. Ezek szintén szabályozzák az emberek magatartását, s bár éppen úgy, mint az erkölcsi szokások, meghatározott társadalmi viszonyokban és az embereknek ezekből fakadó szükségleteiben gyökereznek, mégsem függnek annyira a különböző társadalmi osztályoktól, mint az erkölcsi szokások. Követésük nincs is erkölcsi kényszernek alávetve, hanem többé-kevésbé az emberek tetszésére van bízva. Vannak olyan konvenciók vagy hagyományos szokások, amelyeket az egész nép ápol, vagy csak a nép egy része, egy osztály, közösség vagy szakma. A konvenciók részben igen régiek. Olykor még abból az időből származnak és olyan cselekedetekre vonatkoznak, melyek rendszerint nem érintik közvetlenül az egyes osztályok érdekeit; ezért többé-kevésbé az egész népre, illetve a nép egy bizonyos részére nézve tipikusak. E hagyományos szokások befolyásolják, szabályozzák a társadalmi együttélés olyan oldalait, mint az étkezés rendje és módja, az öltözködés, a lakás, a köszöntés alapformái, valamint az ünnepségek formái stb.

A konvenciók egyik sajátossága a történelmi fejlődés folyamán megnyilvánuló igen nagy szívósság. Ez érthető is, hiszen az ilyen szokások többnyire csak a cselekvés külső formáját jellemzik, tartalmukat azonban a mindenkor uralkodó erkölcsi szokások határozzák meg. A népszokásokat, amennyire ez lehetséges, az egyes osztályok a mindenkori erkölcsi nézeteiknek megfelelően különböző tartalommal töltik meg. Ezt a tényt a legvilágosabban az ünnepek történetében lehet nyomon követni. A napforduló és a tavasz ősi ün-

nepét az egyház karácsonnyá és húsvéttá alakította át, s keresztény vallási szertartásokkal ünnepelte meg. Manapság megfigyelhetjük, hogy ezek az ünnepek széles tömegek számára elvesztették vallási jelentőségüket, és az egyházi követelményektől teljesen eltérő módon ünneplik meg őket.

Ha elemezzük az emberi magatartás egyik vagy másik szabályát, akár erkölcsi szokást, akár konvenciót, a döntő minden esetben az, hogy okait és társadalmi hatását felismerjük, kiváltképpen azt, hogy mennyiben szolgálja az egyik vagy másik osztály érdekeit. A párt gyakorlati erkölcsi-politikai nevelőmunkája során gondos figyelmet és politikai tapintatot igényelnek a nép körében élő erkölcsi szokások és konvenciók, hogy azokat helyes módon, a legmegfelelőbb eszközökkel tudjuk támogatni, ha kell megváltoztatni, illetőleg új tradíciók teremtésével és ápolásával a régieket kiegészíteni vagy pótolni. A hagyományos szokásoknak nemcsak azért van nagy jelentőségük a gyakorlati erkölcsi-politikai nevelésben, mert nagy szívóssággal tapadnak az emberek életmódjához, hanem azért is, mert gyakran erős érzelmi hangsúlyuk van. A hagyományos szokások és a hozzájuk hasonló tradíciók fontos formát jelentenek, bennük jut érvényre a közvélemény egyéni erkölcsi tudatformáló hatása.

Az erkölcsi szokásoktól és hagyományoktól, konvencióktól meg kell különböztetni az *erkölcsösséget*. Az erkölcsi szokások és hagyományok lehetnek jók vagy rosszak. Meghatározott történelmi szakaszban egyik vagy másik erkölcsi szokás jó vagy igazságos lehet, de a történelmi fejlődés folyamán megszűnhet erkölcsi értéke vagy fordítva. Ha erkölcsösségről beszélünk, ezen ugyan olykor az általánosságban vett erkölcsöt is értjük, de értjük rajta egyúttal az emberi magatartás egyik vagy másik szabályának erkölcsi értékét,

az erkölcsi jót ezekben a szabályokban. Az erkölcsi jelenségek egyértelmű fogalmi meghatározása érdekében célszerű lenne az erkölcsösség fogalmát lehetőleg csak az etikai érték vagy értéktartalom, illetve az erkölcsi szokások vagy erkölcsi követelmények pozitív morális tartalmának megjelölésére használni.

Egy osztály (illetve az osztálynélküli társadalomban a nép) erkölcsét ezek után a legmegközelítőbb módon úgy jellemezhetnénk, mint azoknak a meghatározott társadalmi követelményeknek összességét, amelyek az adott osztály (illetve nép) érdekében az emberek tevékenységét szabályozzák. Ezek a követelmények az erkölcsi nézetek, meggyőződések és érzelmek formájában nyilvánulnak meg, mint az emberek erkölcsi érzülete, erkölcsi hagyományai, szokásai és konvenciói. Röviden — az erkölcs az emberek társadalmi tudatának egyik megnyilvánulási formája, mely a gyakorlatban megfelelő magatartásban fejeződik ki.

2. *Az erkölcsi szokások és erkölcsi követelmények összefüggéséről és rendszerezéséről*

Az erkölcs további meghatározásához mindenekelőtt figyelembe kell venni, hogy egy osztály erkölcse nem valami *véletlen* összessége az emberek magatartására vonatkozó követelményeknek, hanem az *erkölcsi követelményeknek* olyan komplexuma vagy *rendszere*, amely az osztály léte és fejlődése szempontjából minden lényeges cselekvésre vonatkozik. Minthogy az erkölcsnek ez a vonatkozása fontos szerepet játszik a gyakorlati erkölcsi-politikai nevelésben, feltárására az eddiginél több figyelmet kell fordítani.

Az etika kérdéseivel foglalkozó marxista—leninista irodalomban alig volt szó az erkölcsi szokások és az erkölcsi parancsok összefüggéséről. A különböző erkölcsi követeléseket többnyire csak felsorolták, egy-

más mellé helyezték és körülírták. H. Schwartze szerint a társadalmi élet terén három területet kell megkülönböztetnünk, mégpedig: az erkölcsi rendet 1. „a munka kollektívájában", 2. „a nép, az állam, az emberiség kollektívájában", 3. „a család és a baráti kör kollektívájában".[4] Ez a kísérlet, a kollektívának abból a szerepéből kiindulva, melyet az a szocialista társadalom tagjainak életében betölt, megpróbálja feltárni a szocialista erkölcsi szokások bizonyos összefüggését.

E felosztás azonban nem állja meg a helyét, ha feltesszük a kérdést, hogy mit is tartalmaz ez a három különböző terület. A „munka kollektívájához" sorolja Schwartze „a kizsákmányolástól megszabadult munkát, a munkaerkölcsöt, a munkaversenyt, a férfi és a nő egyenjogúságát és más egyebet". Eltekintve attól, hogy a kollektívának itt alkalmazott fogalma nem kifogástalan, Schwartze nyilvánvalóan nem éppenséggel a munka mindenfajta közösségére gondol, hanem csak a *termelési* kollektívákra, vagy pontosabban szólva azokra az erkölcsi normákra, amelyek a munkához való viszonnyal összefüggnek, tehát tulajdonképpen a munkaerkölcsre. A munkaerkölcs azonban nem választható el a néppel, az osztállyal, az állammal kapcsolatos állásponttól; sok vonatkozásban még az emberek családi erkölcsével és jellembeli tulajdonságaival is összefügg. A férfi és a nő egyenjogúsága éppen úgy a családi erkölcshöz is tartozik, mint a munkaerkölcshöz. Egyáltalán, elvileg hamis a „munka kollektívájával" más kollektívákat szembeállítani. Kollektívák mindig olyan társadalmilag hasznos tevékenységen alapulnak, mely megfelel a szocialista mozgalom általános célkitűzéseinek. Az ismétlések és kereszteződések elkerülhetetlenek ennél a három te-

[4] *H. Schwartze:* Wie soll marxistische Ethik betrieben werden? (Hogyan műveljük a marxista etikát?) „Forum", 1956. 15. sz.

rületre történő felosztásnál, mivel a társadalom egésze bizonyos tekintetben egy kollektívaként fogható fel, s mivel az üzemek, műhelyek, brigádok, iskolák és iskolai osztályok stb. is, bizonyos fokig még a családok is, egy-egy fajta kollektívát jelentenek. Az ember ezekben a közösségekben él, akár tudatában van ennek, akár nincs.

Végül azt is számításba kell venni, hogy vannak olyan szocialista erkölcsi követelmények is, mint például a becsületesség, a hűség, az elvi szilárdság, a bátorság, a kezdeményező készség stb., melyek semmiképpen sincsenek kötve a H. Schwartze által említett egyik vagy másik területhez.

Az erkölcsi szokások és hagyományok rendszerezésénél abból a szempontból is ki lehet indulni, hogy azok közvetlenül vagy közvetve függenek-e össze a termelési és osztályviszonyokkal. Közvetlenül kapcsolódnak a termelési viszonyokhoz és az általuk megszabott osztály- és politikai viszonyokhoz az összes lényeges, azaz az egyes ember erkölcsiségének lényegét meghatározó normák, pl. a kollektivizmus mint a szocialista erkölcs lényeges követelményeinek legáltalánosabb megfogalmazása, a szocialista munkaerkölcs, a szocialista humanizmus, a szocialista hazafiság és nemzetköziség, az állampolgári tudat — összefüggésben a munkásosztály, a párt és az ellenséges osztályok iránti magatartással.

Közvetve függenek össze az új termelési viszonyokkal olyan új erkölcsi követelmények, amilyenek a családi erkölcs (a nemek — a férj és a feleség — közötti viszony a családban, a szülők viszonya gyermekeikhez és megfordítva, a testvérek egymáshoz való viszonya stb.), a baráti és elvtársi kapcsolatok, az általános érintkezési formák, továbbá olyan erkölcsi tulajdonságok is, mint a szerénység, az öntudatosság, a derűlátó életfelfogás, a becsületesség. Meg kellene

említeni végül a jellembeli és akarati tulajdonságokat is, mint pl. a bátorság, az állhatatosság és kitartás, a kezdeményező készség stb., melyekre az emberek erkölcse és a szokások egy része gyakorol befolyást. Egy ilyen felosztás természetesen nem tekinthető végérvényesnek és befejezettnek; és éppígy nem is nyújtja a különböző erkölcsi követelmények rangsorát sem. Hogy melyik erkölcsi követelmény tesz szert nagyobb jelentőségre, az teljesen a körülményektől függ, azoktól a feladatoktól, melyekkel a népnek meg kell birkóznia (illetve azoktól a nevelési problémáktól, melyek e feladatokkal kapcsolatban adódnak és amelyek esetenként szintén igen különbözőek lehetnek). Ezért kellett a Szovjetunióban — különösen a Nagy Honvédő Háború idején és a háború utáni első években — a szocialista hazafiságot első normaként a többi elé helyezni, míg nekünk ma a munkaerkölcsöt kell első követelményként kezelni. A szocialista munkaerkölcs kialakítása természetesen az erkölcsi-politikai nevelés legfontosabb feladata az osztálytársadalomból az osztálynélküli társadalomhoz vezető egész átmeneti korszak idején. De itt nem a munkához való viszonyról általában, hanem a *szocialista munkaerkölcsről* van szó. A szocialista munkaerkölcsöt azonban nem lehet megérteni, sem annak fejlődését előmozdítani, ha nem az új, szocialista társadalomban élő ember egész lelki gazdagságából indulunk ki. A szocialista munkaerkölcs a szocialista erkölcs összes többi vonásaival összefüggésben fejlődik ki. A munkához való szocialista viszony nem képzelhető el anélkül, hogy ne győzzük le a régi társadalom individualizmusát és önzését, és ne fejlesszük ki az új hazafias érzületet, melynek magva a szocialista állampolgári tudat. Másrészt a munkához való szocialista viszony is visszahat a szocialista társadalomban élő ember többi erkölcsi tulajdonságára.

A szocialista erkölcs Siskin által adott rendszerezése[5] a kollektivizmus követelményeiből indul ki, hogy azután a szocialista hazafisággal és nemzetköziséggel, valamint a szocialista humanizmussal foglalkozzék, végül pedig a barátság, a házasság és a család erkölcsi alapjait, valamint a szocialista ember erkölcsi tulajdonságait és jellemvonásait tegye vizsgálat tárgyává. A munkaerkölcsöt Siskin a kötelesség kategóriájával összefüggésben tárgyalja. Véleményem szerint azonban a munkaerkölcs a szocialista erkölcs egyik önálló alapelve.

Az erkölcsi szokások rendszerezése az egyes erkölcsi szokásokat, normákat meghatározó és átható osztályérdeken alapul. Az egyes erkölcsi szokások és követelmények éppen ezért nem állnak egymás mellett összefüggéstelenül és elszigetelten, hanem az egymással belső összefüggésben levő, egymást kölcsönösen kiegészítő erkölcsi követelmények olyan egységes komplexumát alkotják, amely az osztályt tipikusan képviselő egyéniség jellemében nyilvánul meg.

Az erkölcsi szokások, követelmények, normák rendszerezésének jelentősége abban áll, hogy lehetővé teszi a nevelés céljának átfogó és sokoldalú meghatározását. Abból a felismerésből továbbá, hogy egy osztály erkölcsének különböző oldalai összefüggnek egymással, következtetések adódnak a gyakorlati erkölcsi-politikai nevelőmunka és az önnevelés számára. Gyakran tapasztaljuk, hogy azok az emberek, akik magánéletüket nem töltik meg szocialista tartalommal, nem állják meg helyüket a munkában vagy általában a társadalmi életben sem. A polgári vagy kispolgári ideológiai befolyás romboló hatása gyakran az ún. magánélet elnyárspolgáriasodásának tüneteivel kezdődik.

[5] Lásd *A. Siskin:* A kommunista erkölcs alapjai. Szikra 1955. 154. old.

Azok a dolgozók, akik a „szocialista munkabrigád" kitüntető címért versenyeznek, nyomatékosan bebizonyították, hogy a szocialista erkölcsi követelmények egységes, összefüggő egészet alkotnak, hogy napjainkban lehetséges és szükségszerű a szocialista erkölcsöt széleskörűen érvényre juttatni. Ők abból indultak ki, hogy nem lehet igazán szocialista módon dolgozni, ha az ember egyszersmind nem tanul szocialista módon és nem tölti meg szocialista tartalommal szabad idejét — és megfordítva. Így fejlődik ki a munkakollektívákban és a szocialista közösségekben az új, szocialista ember, aki a szocialista erkölcs minden vonatkozásának egységét és fölényét testesíti meg a polgári és kispolgári amoralitással szemben.

3. Az erkölcs és a jog összefüggése és különbsége

Az erkölcs meghatározása természetesen megköveteli a jogtól való általános elhatárolását. Az osztályjog is tartalmaz bizonyos magatartási normákat, amelyek segítségével az illető osztály gazdasági és politikai érdekeit biztosítja. A jog és az erkölcs az emberek magatartását és egymáshoz való viszonyát a mindenkori osztályérdekeknek megfelelő társadalmi értékeléssel befolyásolják. Az erkölcs a jogtól már keletkezését tekintve is különbözik. Az erkölcsi normákat a nép, illetve a mindenkori osztályok erkölcsi szokások formájában hozzák létre; az uralkodó osztályok jogrendszerét általában az állami szervek törvények formájában bocsátják ki, illetve szentesítik.

A jog mindig csak az uralkodó osztály akaratát fejezheti ki, s ez az osztály az általa törvényesített jogi normák megsértését — az osztályérdekeinek megfelelő jogviszonyok védelmében — állami kényszereszközökkel megtorolja; az erkölcs ezzel szemben akár

az uralkodó osztály, akár pedig az elnyomott osztály követelményeit tartalmazhatja, legalábbis amíg a társadalom antagonisztikus osztályokra hasad.

A jog és az erkölcs osztályjellegének megfelelően a különböző társadalmi rendszerekben eltérőek a jog és erkölcs közti kapcsolatok, valamint azok az eszközök, melyekkel a jogi és az erkölcsi normák betartását elérik. Így például a burzsoá jog és erkölcs között messzemenő összhang van a tartalom és a társadalmi funkció vonatkozásában. Mint ahogy Lenin egyszer írta, a kizsákmányoló osztályoknak mindig szükségük van két funkcióra hatalmuk fenntartásához: a hóhér és a pap-funkciójára. Másképpen szólva: a burzsoázia a többi kizsákmányoló osztályhoz hasonlóan. termelési viszonyai védelmére éppúgy felhasználja a nép elleni nyílt, brutális erőszakot, mint a színlelt erkölcsi igazolást és a lelkiismereti kényszert.

Míg a kizsákmányoló osztályok jogrendszere mindenekelőtt az állami kényszereszközök alkalmazására támaszkodik, az erkölcs elsősorban a közvélemény erején és az emberek belső meggyőződésén, nemkülönben a megszokás hatalmán nyugszik. Az erkölcsi normák betartását tehát először is az erkölcsi ráhatás eszközeivel és formáival, az emberek meggyőzésével érik el. A közvélemény útján érvényesülő társadalmi megvetés és az ezzel kapcsolatos következmények az emberek egymás közötti érintkezésében, szintén a kényszer egyik, bár az állami kényszertől különböző formája.

Másrészt a jogot sem — még egy kizsákmányoló osztály jogrendszerét sem — kizárólag az állami kényszereszközök fenyegetésére tartják be az emberek. Ha a megfelelő büntetéssel való fenyegetés elegendő volna bizonyos jogrend betartásának biztosításához,

akkor ez kizárná a bűntetteket. A polgári jogrendszer bizonyos fokig a polgári erkölcsben nyer morális igazolást, ugyanakkor a polgári erkölcs megerősítését is szolgálja.

Különbség van az erkölcs és a jog között annyiban is, hogy a jogi normák meghatározott tényállásokat körvonalaznak, s ezen tényállások teljesítését, illetőleg nem teljesítését megszabott szankciókkal büntetik. Az erkölcsi normák ezzel szemben általánosabb természetűek, átfogóbbak, mint a jogi normák, és megszegőjüket nem fenyegeti meghatározott büntetés. Míg az erkölcs a becstelenség minden formáját elítéli, a jog csak bizonyos rendkívüli eseteket üldöz, mint pl. sikkasztás, csalás stb., melyeknek társadalmi veszélyessége fokozottabb.

Alapvető ellentét áll fenn egyrészt az uralkodó osztályok jogrendszere és erkölcse, másrészt a dolgozók erkölcse között. A polgári jogrendszer például legfőbb normáival a tőkés termelési mód igazságtalanságait védelmezi, és a munkásmozgalom elnyomásának eszköze. Ezért a polgári jogrendszer a dolgozóknál nem találhat erkölcsi elismerésre, velük szemben kizárólag erőszakon alapul. Ez a tény különösen szembeszökő a jelenkorban, melyre a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet jellemző, minthogy ebben a korszakban az uralkodó imperialista körök hatalmi eszközeik megválogatásában és alkalmazásában gátlástalanabbak, és bűnös háborús politikájuk keresztülvitele érdekében mind gyakrabban élnek a meggyőződés büntetőjogi üldözésével, a jogi önkénnyel és a kendőzetlen, brutális erőszakkal. A jogi önkény Nyugat-Németországban odáig fajul, hogy az igazságügyi apparátust több mint ezer volt fasiszta vérbíró irányítja, és olyan fasiszta gyilkosok, mint Globke, Oberländer stb. stb., fegyház helyett állami kulcspozíciókban ül-

nek. A proletár-szocialista erkölcs tehát csak a polgári jogképzetekkel és erkölcsi felfogásokkal ellentétben érvényesülhet, s csakis az osztály közvéleményére, a dolgozók osztályharcban szerzett tapasztalataira, a belső meggyőződésre és a munkáséletnek azokra a szokásaira támaszkodik, melyeknek alapja a munkásosztály gazdasági, politikai és történelmi helyzete a kapitalizmusban.

A szocializmusban elvileg más a kölcsönös viszony a jog és az erkölcs között, mint a kapitalizmusban. A szocialista jog nem elavult termelési viszonyokat szentesít, mint ma a polgári jogrendszer, hanem forradalmi jog, mely megfelel a munkásosztály és a többi dolgozó érdekeinek. Ezért a szocialista jog és a szocialista erkölcs között messzemenő tartalmi összhang van. A szocialista törvényesség a dolgozók teljes erkölcsi helyeslésével találkozik. A szocialista törvények, mint kényszerítő szankciókat tartalmazó normák ennélfogva csak a népellenes és a rendszernek kárt okozó elemekkel szemben érvényesülnek. Míg a polgári jogrend a néptömegekkel szemben a meztelen, elnyomó erőszakot testesíti meg, addig a szocialista jog a dolgozó tömegekkel szemben elveszti a puszta kényszer jellegét. Nemcsak hogy nem korlátozza, hanem védelmezi és elősegíti a dolgozók személyi és erkölcsi szabadságát; hatékony nevelőerő a munkás-paraszt hatalom kezében. Azok a követelmények például, melyeket a társadalmi tulajdon védelméről szóló törvény az emberek magatartásával szemben támaszt, alapjában véve erkölcsi követelmények is. A szocialista erkölcs, amely áthatja a szocialista jogot, ugyanakkor a jogi normákhoz viszonyítva magasabb típusú követelményeket is támaszt a dolgozókkal szemben és a kommunizmusban a jog megszűnésével az emberi tevékenység egyedüli szabályozójává válik.

Etikának a marxista—leninista filozófiában az erkölcs elméletét nevezik. Vannak azonban olyan felfogások is, amelyek szerint az etika és az erkölcs fogalma azonos értelemben használható. Etimológiailag ezellen nemigen lehetne kifogást emelni, de meg kell jegyezni, hogy az etika fogalmát, már a Marx előtti filozófiában is, az erkölcs elméletének vagy az erkölcsfilozófiának a megjelölésére használták, míg az erkölcs fogalmával inkább az emberek gyakorlati erkölcsi magatartását, azaz egy osztály vagy társadalmi rend tényleg fennálló erkölcsi szokásainak összességét jelölték.

A marxista—leninista etika álláspontja, amely megkülönbözteti az etikát mint az erkölcs elméletét az erkölcstől, mint a ténylegesen *gyakorolt* erkölcsi szokások összességétől, mindenképpen helyes. Ez a megkülönböztetés lehetővé teszi, hogy helyesen fogjuk fel az erkölcs fejlődésének objektíve törvényszerű jellegét a különböző osztályoknál és a különböző társadalmi rendszerekben. Egy osztály erkölcse nem változik meg azzal, ha a filozófusok különböző etikai rendszereket dolgoznak ki és azt népszerűsítik, hanem végső soron akkor, ha megváltoznak azok a gyakorlati gazdasági viszonyok, melyek az illető osztály helyzetét meghatározzák. A különböző etikai rendszerek ennek az osztálynak az erkölcsi fejlődését csupán hátráltathatják, vagy elősegíthetik akkor, ha egyébként a gazdasági viszonyok a szóban forgó osztály erkölcsének megváltozását szükségessé teszik. Az etikai kutatásoknak ezért a ténylegesen követett erkölcs elemzéséből kell kiindulniuk, mely korántsem azonos az etikai elméletekben megalapozott vagy megkívánt erkölccsel.

Az etika és az erkölcs közötti megkülönböztetésnek annyiban is gyakorlati jelentősége van, hogy megkönnyíti a polgári etika és erkölcs bírálatát. Hogy az imperialista burzsoáziának és társadalmi rendjének erkölcsi bomlását, züllöttségét és antihumanizmusát felfedjük, ahhoz semmiképpen sem elegendő csupán az imperialista ideológusok etikai rendszereit és elméleteit leleplezni; ennek eléréséhez sokoldalúan fel kell tárni a burzsoázia amorális *gyakorlatát.* Emellett természetesen fontos, hogy a történelmi tények alapján ne csak bebizonyítsuk az imperialista burzsoáziának és követőinek tényleges demoralizálódását, hanem egyben feltárjuk a hanyatló polgári társadalom erkölcsi züllésének okait.

A tudományos etikának nem az a feladata, hogy bizonyos magatartási elveket „feltaláljon" és leírjon, tehát nem annak a tudománya, aminek „lennie kellene" (Sein-Sollen), ahogy ezt a polgári filozófusok általában mondani szokták. Minden etika természetesen bizonyos magatartásbeli követelményeket állít az emberek elé, mert az etika éppen az ilyen magatartásbeli követelményekkel vagy normákkal foglalkozik. Minden erkölcsi norma egy-egy követelmény az emberek magatartásával szemben, előírás viselkedésük számára. De ezek a normák önmagukban nem képezik az etikai kutatás tárgyát, hanem inkább a célját. Az etikai kutatás feladata kimutatni, hogy a különböző erkölcsi nézetek törvényszerűen a mindenkori társadalmi viszonyokból erednek, kimutatni továbbá e nézetek társadalmi szerepét és hatását, azaz osztályjellegét (amennyiben az osztálytársadalom erkölcséről van szó), és megindokolni, illetőleg feltárni, hogy mely normák felelnek meg a társadalmi fejlődés irányának, s így jók és helyesek. Ez a kutatás az egyetlen tudományos út, mely elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy adott társadalmi viszonyok között mi az erkölcsös.

Az etikának mint tudománynak a tárgya tehát nem az önmagukban vett erkölcsi szokások és hagyományok, vagy erkölcsi követelmények, hanem az erkölcsnek mint a társadalmi tudat egyik formájának létrejötte, lényege és funkciója, valamint fejlődése. Ezért nem tűnik kielégítőnek a kommunista etika G. M. Gak által nyújtott definíciója. Gak szerint a kommunista etika „a dolgozóknak a szocialista társadalommal, a szovjet állammal, szocialista hazájukkal szemben fennálló kötelességeinek, valamint az emberek egymással szembeni kölcsönös kötelességeinek tudománya".[6] Minden tudomány tárgya ugyanis a természetnek vagy a társadalomnak sajátos objektív törvényszerűségei, illetve e törvények bizonyos oldalai. A tudományos, azaz a marxista—leninista etika definíciójának ezért a vizsgálandó sajátos törvényeknek meghatározásából kell kiindulnia. Csak egy ilyen definíció teszi lehetővé az erkölcs marxista—leninista értelmezésének világos elhatárolását a polgári és a Marx előtti etikában található idealista értelmezésektől. Ezekre általában az a jellemző, hogy a társadalmi jelenségek idealista értelmezése következtében elködösítik a különbséget az erkölcsi törvények és erkölcsi követelmények, valamint a természet, illetve a társadalmi élet objektív törvényei között.

Nem jobb A. Siskinnek az a meghatározása sem, mely a marxista—leninista etikát úgy jelöli meg, hogy „a kommunizmusért küzdő harcosok erkölcsi magatartásának elveiről és szabályairól szóló tudomány, amely megvilágítja a kommunista erkölcs fejlődésének törvényszerűségeit, megmutatja, milyen szerepet tölt be ez az erkölcs a kommunizmusért vívott harc-

[6] *G. M. Gak:* Fragen der Ethik in der marxistisch-leninistischen Weltanschauung (Az etika kérdései a marxista—leninista világnézetben). Lásd „Über kommunistische Moral" („A kommunista erkölcs") c. cikkgyűjteményt. Berlin 1953. 67. old.

ban".[7] Ez a meghatározás amellett túl erősen le is szűkíti a marxista—leninista etika tárgyát. A marxista etika ugyanis — a filozófia történetében először — megteremti annak a lehetőségét, hogy ne csak a munkásosztály szocialista erkölcsét, hanem a többi osztályok és társadalmi rendszerek erkölcsét és etikai nézeteit is eredetük és történelmi jelentőségük vonatkozásában tudományosan értékeljük.[8]

A. Siskin az erkölcs kérdéseiről szóló egyik későbbi munkájában a marxista—leninista etikát a következőképpen határozta meg: „A marxista etika az a tudomány, mely a társadalmi tudat egyik sajátos formájának, az erkölcsnek társadalmi lényegével, sajátosságával és fejlődési törvényszerűségeivel, valamint a kommunista erkölcsöt kialakító erkölcsi haladásnak és a kommunista erkölcs fejlődésének törvényszerűségeivel, a kommunizmusért folyó harcban betöltött szerepével foglalkozik." Ez a meghatározás kimerítő és helyes; sajnos azonban Siskin nem indokolja meg, hogy miért tért el az etikára vonatkozó korábbi felfogásától.

[7] *A. Siskin:* A kommunista erkölcs alapjai. 110. old.

[8] Lásd *E. Csudnovszkaja:* A marxista—leninista etikáról szóló szakosított tanfolyam programtervezetéről. „Voprosi Filoszofii". 1951. 6. sz.

II. AZ ETIKA MÓDSZERÉRŐL

Az etika tárgyára vonatkozó kérdés helyes megválaszolása szükséges ahhoz, hogy valamennyi többi problémát következetesen kidolgozhassuk, különösképpen, hogy az etika módszerének alapvonásait tisztázhassuk. Itt elsősorban nem valamilyen speciális eljárásról, vagy pedig a forráselemzés és anyaggyűjtés külön tudományos munkatechnikájáról van szó. A módszer kérdése végeredményben elméleti probléma, amely csakis az elmélet és módszer egységének elve alapján oldható meg.

1. A dialektikus és a történelmi materializmus az etika elméleti-módszertani alapja

A különböző filozófusok világnézete mindig bizonyos befolyást gyakorolt erkölcselméletük alakulására.[1] A marxista—leninista filozófia a marxi etika általános elméleti és módszertani alapja. A dialektikus és a történelmi materializmus lehetővé teszi, hogy az etikát tudományosan kidolgozzuk, s a különböző osztályok és társadalmi rendszerek erkölcsének létrejöttében és érvényesülésében az objektív törvényeket felismerjük.

[1] Vö. *A. Siskin:* A kommunista erkölcs alapjai 70. és köv. oldalak.

Az etikai problémák kutatásánál a kérdések megközelítésének marxista módja elsősorban abban tűnik ki, hogy történelmileg értelmezi az emberi lényeget, az emberi személyiség lényegét. Marx és Engels bírálták Feuerbach erkölcsi elméletét, különösen az ember lényegének elvont, történelmietlen felfogása miatt. Az emberi lényeg nem valami az egyes egyénben benne lakozó elvontság, írta Marx a 6. Feuerbach-tézisben. „Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége." Feuerbach elvonatkoztat a történelmi folyamattól. Ezért nála „az emberi lényeg csak mint »emberi nem«, mint belső, néma, a sok egyént pusztán *természetileg* összekapcsoló általánosság fogható fel". És a következő tézisben Marx hangsúlyozta, hogy az elvont egyén, melyet Feuerbach elemez, „a valóságban egy meghatározott társadalmi formához tartozik".[2] Ludwig Feuerbachról szóló írásában Engels megjegyezte, hogy „az elvont ember kultusza helyébe ... a valóságos emberről és a valóságos ember történelmi fejlődéséről szóló tudománynak kellett lépnie".[3] Marx és Engels ezzel megadták a döntő útmutatásokat a marxista—leninista etika módszertani megalapozásához. Egyúttal mesterien alkalmazták ezt a módszert a polgári társadalom osztályai és rétegei magatartásának elemzése során.

Vegyük példaként Engels fiatalkori írását: „A munkásosztály helyzete Angliában" c. művet. Engels itt nemcsak bizonyos tényeket rögzít a múlt század első felében tőkés feltételek között élő munkásosztály életmódjával kapcsolatban. Szándéka az volt, hogy bebizonyítsa: a munkások felháborodása a tőkés viszonyok ellen jogos, életviszonyaik megváltoztatásáért folytatott harcuk igazságos és helyes.

[2] *Marx—Engels* Művei. 3. köt. Budapest 1960. 9. old.

[3] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. Budapest 1949. 380—381. old.

Amit Engels szenvedéllyel és meggyőző erővel Anglia történelmi fejlődéséből levezetett, azt Marx a „Tőké"-ben a tőkés gazdaság történelmi fejlődéstörvényeinek elemzésével alapozta meg. Az új, amit Marx és Engels ezzel az etika történetében létrehoztak, nem abban áll, hogy ilyen vagy olyan erkölcsi normákat állapítottak meg és írtak körül, sem abban, hogy új erkölcsöt és új erkölcsi követelményeket „találtak fel"; egy új, jobb, szocialista társadalom erkölcsi követelése már a tudományos szocializmus megalapítása előtt a munkásosztály akaratának és törekvésének sok spontán megnyilvánulásában felvetődött. — Az etikai gondolat fejlődését illetően Marx és Engels érdeme elsősorban az, hogy bebizonyították a munkásosztály szocialista követeléseinek történelmi szükségszerűségét, leleplezték a polgári etika és erkölcs osztályjellegét és bevezették az etikai problémák vizsgálatánál a megközelítés egyedül tudományos módját; az etikát a társadalmi fejlődés objektív társadalmi-gazdasági törvényszerűségeire alapozták.

Az etikának egyik fontos feladata feltárni, hogy az adott történelmi korszakokban melyik erkölcs felelt meg az emberiség fejlődésének, melyik járult hozzá a legtöbbet az erkölcsi fejlődéshez. Ennek megállapításához mindenekelőtt a történelmi fejlődés törvényszerűségéből kell kiindulni. Amint a természeti törvények ismerete lehetővé teszi, hogy kiterjesszük uralmunkat a természet felett, hogy a természeti folyamatokat emberi ellenőrzés alatt és a termelés céljainak megfelelően hagyjuk lezajlani, illetve hogy felhasználjuk ezeket; ugyanígy a társadalmi fejlődéstörvények ismerete lehetővé teszi ma számunkra, hogy tudományos biztonsággal döntsük el, mi az, ami történelmileg szükségszerű, milyen irányban fejlődik a történelem, miként kell tehát tetteinket úgy irányítanunk, hogy az új társadalmi törvények érvényesülését

elősegítsük, és így az egész dolgozó emberiség számára jobb, szebb életet biztosítsunk.

A történelmi szükségszerűség érvényesülésének ismerete nem zárja ki az erkölcsi szabadságot, hanem éppen ez teszi egyáltalában lehetővé a viszonylag szabad, tudatos erkölcsi döntést. Mint ismeretes, ezt már Engels is kimutatta.[4] A szükségszerűség a társadalmi életben mindaddig hatni fog, amíg csak az emberi társadalom fennáll. A társadalmi fejlődés szükségszerűsége a társadalom eddigi fejlődése folyamán nem gátolta az embereket abban, hogy erkölcsi követelményeket állítsanak fel, hogy erkölcsileg értékeljenek, és mint felelős és tudatos lények eldöntsék, hogy ezt vagy azt megtegyék, vagy ne tegyék.

Az a tény, hogy az emberek állandóan erkölcsileg értékelnek, önmagában véve csak azt fejezi ki, hogy mint felelős és tudattal bíró lények célszerű hatást kifejtve természeti és társadalmi környezetükre, számot adnak maguknak magatartásuk célszerűségéről és hasznosságáról, vagy káros voltáról. Az emberek erkölcse tehát közvetlenül összefügg azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket életük folyamán, szükségleteik kielégítésére törekedve a különböző magatartási formák hasznosságáról, vagy káros voltáról szereznek. Az erkölcsi értékelés tényéből önmagában véve azonban még nem vezethetők le maguknak ezeknek az erkölcsi értékeknek lényege, az a kérdés, hogyan változnak meg, miért éppen ezt a magatartást érezzük erkölcsösnek, amazt pedig nem.

A társadalmi mozgás sajátos formáját alkotó emberi cselekvésben meg kell különböztetni a formai és a tartalmi oldalt. Az erkölcsi értékelés ténye, amint az akarat szabadsága is, azaz a hozzáértéssel való döntés képessége (Engels), a cselekvés formai

[4] Lásd *Engels:* Anti-Dühring. Budapest 1950. 117. és köv. oldalak.

oldalát képezik. Ebből csak azt lehet levezetni, hogy miért lehetségesek egyáltalán erkölcsi értékelések, erkölcsi követelmények és erkölcsi felelősség. A marxi értelemben vett akarat szabadsága nélkül, az erkölcsi döntés és értékelés képessége nélkül, beszámíthatóság nélkül minden erkölcs elveszti értelmét. Állatnak vagy őrültnek nincs erkölcse.

Bármilyen fontos az erkölcsi értékelés lehetőségének megindoklása végett az emberi cselekvésnek ezt az oldalát is vizsgálni, az erkölcs elméletének döntő feladata mégis a következő kérdések megválaszolása: mi a tartalma egy osztály, illetve társadalom formai akaratának, mely bizonyos erkölcsi követelményekben vagy szokásokban nyilvánul meg? Honnan származik ez az akarat? Miért éppen ezt akarják és nem valami mást? Ha e kérdések mélyére hatolunk, azt találjuk, hogy egy osztály, illetve állam vagy társadalom — erkölcsi szokásokban és törvényekben megnyilvánuló — akarata, végső soron a gazdasági viszonyoktól és a belőlük eredő érdekektől és szükségletektől függ, és ezek határozzák meg. Ezzel kapcsolatban Engels a következőket mondta: „Mint ahogy az egyes embernél cselekedeteinek minden hajtóereje fején megy keresztül, akaratának indítóokaivá változik át, melyek cselekvésre késztetik, úgy kell a civil társadalom minden szükségletének, akármelyik osztály legyen is éppen uralmon, az államakaraton keresztülmennie, hogy törvények formájában általános érvényességet érjen el. Ez a dolog alaki oldala, és ez magától értetődik. De a kérdés az, mi a tartalma az egyes ember vagy az állam e pusztán formai akaratának és honnan ered ez a tartalom, miért akarják éppen ezt és nem valami mást. És ha itt tovább érdeklődünk, azt találjuk, hogy a modern történelemben az állam akaratát nagyjában és egészében a polgári társadalom változó szükségletei, ennek vagy annak az

osztálynak túlnyomó hatalma, végső fokon a termelőerők és a csereviszonyok fejlődése határozzák meg."[5]

Amit fentebb a joggal kapcsolatban Engels kijelentett, hasonlóképpen érvényes az erkölcsre is. Az etika feladata nem a különböző erkölcsi normák, szokások és konvenciók megállapítása és leírása, hanem az, hogy kimutassa az egyes erkölcsi normák és nézetek törvényszerű eredetét, s azokat a társadalmi funkcióit, amelyeket ezek a különböző osztályok érdekében betöltenek.

A tudományos módszernek egyrészt meg kell fogalmaznia a helyes kérdést, amelyet a kutató mintegy az objektív realitásnak, a természetnek vagy a társadalomnak feltesz, és egyszersmind meg kell határoznia, hogyan válik lehetségessé a kérdés megválaszolása. Az egyetlen út, amely lehetővé teszi az erkölcs tartalmának és ezzel lényegének, törvényszerű eredetének feltárását, éppen az anyagi-társadalmi szükségletek és érdekek kimutatása, valamint azoknak a gazdasági viszonyoknak és fejlődéstörvényeknek elemzése, amelyek e szükségleteket és érdekeket létrehozzák.

Az egyes emberek cselekedete is mindig alá van vetve az objektív feltételek hatásának. Az egyes egyénnek természetesen lehetősége van arra, hogy akár erkölcsösen, akár erkölcstelenül vagy éppen bűnösen cselekedjék. Az a felismerés ugyanis, hogy a különböző osztályok megteremtik saját erkölcsi követelményeiket, nem értelmezendő olyan mechanikusan, mintha az ezekhez az osztályokhoz tartozók mindannyian azonnal a megfelelő erkölcsi követelmények szerint élnének, mihelyt ezek a követelmények kialakultak. A jelenségek felszínén itt a véletlen uralkodik. Az osztálymozgás szempontjából véletlen, hogy az

[5] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. 390—391. old.

egyes ember milyen indítékok hatására és hogyan cselekszik — vajon tudatában van-e már osztályérdekeinek, helyesen érti-e meg azokat, vagy pedig a többi osztály és réteg hatása és befolyása alatt áll stb. A történelmi szükségszerűség a fejlődés tendenciájaként ezeken a véletlen jelenségeken keresztül érvényesül.

A szükségszerűség nyilvánvalóvá válik, mihelyt a jelenségek felszínéről azok tartalmáig hatolunk, és az emberi cselekvés tartalmát elemezzük. Az akarati cselekvések tartalmát a mindenkori osztályok, illetve a társadalom életfeltételei és szükségletei, valamint a belőlük származó társadalmi követelmények határozzák meg.[6] Azokat a szubjektív célokat, amelyeket az egyes emberek követnek, valójában az objektív világ szüli, és a célok az objektív világot feltételezik.[7] Az egyes tőkés például, ha szubjektíve mégannyira felülemelkedne is a tőkés termelési mód viszonyain, mégis csak ezeknek a viszonyoknak a teremtménye marad mindaddig, amíg tőketulajdonosként funkcionál. Mint tőkés, *gazdasági kategóriák megszemélyesítője, meghatározott osztályviszonyok és érdekek hordozója*[8], — és adott esetben még szubjektíve becsületes szándékú ..tisztességes" érzülete is — objektíve álszent képmutatás. (Természetesen az egyes tőkés nincs tehetetlenül alávetve tulajdonviszonyainak; szembefordulhat osztályával, átpártolhat a munkásmozgalomhoz.)

Az elmondottakból következik, hogy ha meg akarjuk érteni egy osztály vagy társadalmi rend erkölcsi követelményeinek okait, nem indulhatunk ki abból, hogy ez vagy az az ember mit képzel el, hogyan él és

[6] Lásd *J. Lekschas.* Die Lehre von der Handlung unter besonderer Berücksichtigung strafrechtlicher Probleme (A cselekvés tana, különös tekintettel büntetőjogi problémákra). Berlin 1953. 16—17. old.

[7] Lásd *Lenin:* Filozófiai füzetek. Budapest 1954. 165. old.

[8] Lásd *Marx:* A tőke. 1. köt. Budapest 1961. 14. old.

cselekszik. Mégha megannyi egyedi jelenséget figyelünk is meg, csak ilyen vagy olyan életmód szemléltetéséhez kapunk anyagot, azonban nem értjük meg szükségszerűségüket és társadalmi jelentőségüket. A látszatra és tényekre apelláló eljárás magában rejti az objektivizmus veszélyét, az elfordulást a dolog lényegének feltárására irányuló objektív kutatástól. A polgári jogászok a polgári törvénykönyv 138. §-ának („Olyan jogügylet, mely a jó erkölcsök ellen vét, érvénytelen.") értelmezésénél rendszerint ilyen etikai objektivizmust képviselnek. A nyugati zónában megjelent egyik jogtudományi tankönyv ehhez a paragrafushoz fűzött kommentárjában például azt mondja, hogy a bíró a társadalom „átlagfelfogása" szerint ítéljen.[9] Ez azt jelenti, hogy jelen esetben a tőkés feltételek között túlsúlyban levő polgári erkölcsöt ajánlják mértékül. A könyv ezenkívül kérdésessé teszi, hogy létezik-e egyáltalán az erkölcsnek objektív kritériuma.

W. Wundt „empirikus" módszere is objektivista és idealista; látszólag ugyan „az erkölcsi élet tényeiből" indul ki, de csak a polgári nézeteket veszi figyelembe. Wundt pl. megállapítja, hogy „ahol minden munkát a napi életszükségletek kielégítése emészt fel, ott a közérdekek számára csak szűk tér marad"[10]. De ahelyett, hogy ebből levonná a következtetést: olyan viszonyokat kell teremteni, melyek lehetővé teszik a néptömegek számára a „közérdekek" felismerését, azaz a politikai életben való részvételt, Wundt a fenti állapotot egyszer s mindenkorra adottnak tekinti. „Ezért mindenütt, legalábbis a politikai fejlődés egy hosszabb időszakában az összes állampolgárok vagyonuk nagysága szerint két osztályra, a politikailag be-

[9] Lásd *H. Lehmann:* Lehrbücher und Grundrisse der Rechtswissenschaft (A jogtudomány tankönyvei és kézikönyvei). A Polgári Törvénykönyv általános része. Köln—Berlin 1949. 147. old.
[10] *W. Wundt:* Ethik. III. köt. 199. old.

folyás nélküliek és a befolyásosak osztályára oszlanak, mely utóbbiból azután ismét kiválik egy külön, de nem mindig élesen elhatárolt osztály, a kormányzásban részt vevők osztálya, mely azokból áll, akiknek személyes hivatása — egészen vagy részlegesen — mértékadó jelentőségű közéleti hivatással esik egybe." A továbbiakban Wundt a következőket állítja: „Természetesen ez a vagyon szerinti teljes szétválás huzamosan nem tartható fenn. A befolyás nélküliek befolyásra törekszenek. Ameddig ez a törekvés nem párosul vagyoni helyzetük megfelelő javulásával, ebből mind aggasztóbb jellegű szociális harcok származnak, minthogy a befolyást követelők nem rendelkeznek a követelt befolyásnak megfelelő képességekkel a közéleti tevékenység ellátására . . ."[11]

Az „empirikus" módszer álláspontja végül is mint idealista antropológikus álláspont lepleződik le. Minden kísérletnek ide kell vezetnie, mely az önmagukban vett erkölcsi normákból, erkölcsi „tényekből" indul ki. Már a feladat ilyen kitűzése is eleve az idealizmushoz vezet és kizárja a lehetőségét annak, hogy felismerjük a mindenkori erkölcs társadalmi eredetének és hatásának objektív törvényszerűségeit.

Ha fel akarjuk ismerni és meg akarjuk érteni egy bizonyos erkölcsi magatartás történelmi szükségszerűségét, az objektív gazdasági és történelmi fejlődéstörvényekből és követelményekből kell kiindulnunk. Ebben a vonatkozásban nagyon figyelemre méltó Marx egyik kijelentése a „Szent család" c. műben, ahol azt írja, hogy a szocialista írók nem azért tulajdonítanak a proletariátusnak világtörténelmi szerepet, mert a proletárokat isteneknek tartják, — tehát nem valamilyen előzetesen megalkotott erkölcsi vagy egyáltalában ideológiai szempont alapján, hanem azon

[11] Ugyanott, 200. old.

objektív adottságok alapján, amelyekkel a proletariátus — mint utolsó kizsákmányolt osztály — rendelkezik. „Nem arról van szó, hogy egyik vagy másik proletár, vagy akár az egész proletariátus időlegesen mit *képzel el* céljának. Arról van szó, hogy *mi* a proletariátus, és hogy e *létének* megfelelően történelmileg mit lesz kénytelen tenni."[12]

Ugyanebben az értelemben írta Engels a következőket: „Nem abban rejlik a következetlenség, hogy *eszmei* hajtóerőket ismer el, hanem abban, hogy nem megy tovább vissza az ezeket mozgató okokig."[13] A „Német ideológiá"-ban, ahol Marx és Engels a történelmi materializmust első ízben fejtették ki összefüggően és rendszeresen, részletesen megvizsgálták az ember társadalmi léte és a tudata közötti összefüggést. „Az emberek termelik képzeteiket, eszméiket stb., de a tényleges, ténykedő emberek, ahogyan őket termelőerőik és az azoknak megfelelő érintkezés egy meghatározott fejlettsége — fel egészen a legtágabb érintkezési alakulatokig — feltételezi. A tudat (Bewusstsein) sohasem lehet más, mint a tudatos lét (bewusstes Sein), az emberek léte pedig az ő tényleges életfolyamatuk."[14]

Ez a felismerés teljesen összhangban van a társadalom történetének tényeivel. A különböző történelmi korszakok és a különböző osztályok erkölcsének vizsgálata bizonyítja, hogy az erkölcsnek nincs önálló története, sőt, hogy a történelmileg egymást követő társadalmi rendszerekben az egyes osztályok *erkölcsét* tartalmilag végső soron az akkori uralkodó *termelési viszonyok határozzák meg* és ezek hozzák létre.

Erkölcs létezik, amióta az emberi társadalom fennáll. De az erkölcs állandó átalakulásokon ment ke-

[12] *Marx—Engels* Művei. 2. köt. Budapest 1958. 35. old.
[13] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. 388. old.
[14] *Marx—Engels* Művei. 3. köt. 24. old.

resztül; általános emberi, minden osztályra egyaránt érvényes erkölcs legföljebb egyes polgári vagy Marx előtti filozófusok elképzelésében létezik. A valóságban az adott erkölcsök gazdasági alapjuk megváltozásával együtt változnak.

Az őstársadalomban az erkölcsöt a termelési eszközök közösségi tulajdonán alapuló termelési viszonyok határozták meg. Ennek a talaján spontánul kialakultak bizonyos erkölcsi szokások, hagyományok, erkölcsi szabályok, melyeket évszázados és évezredes megszokás szentesített. A termelési eszközök közösségi tulajdona és a termelőerők fejletlensége határozta meg a csoportokban és spontán közösségekben a közös életet és a közös munkát. Testi edzettség és az egyedek beilleszkedése a kezdetleges közösségekbe — ezek voltak azok az alapvető követelmények, melyeket a társadalom a tagjaival szemben támasztott. Engels egy helyen a személyes méltóságot, az egyenességet, a jellemszilárdságot és bátorságot jelöli meg azoknak a népeknek tipikus tulajdonságaiként, amelyek az őstársadalom lépcsőfokát még nem hagyták el.[15]

A gazdasági alap megváltozásával, a termelési eszközök magántulajdonának létrejöttével, a rabszolgaság kialakulásával megváltozott az emberek erkölcse is. Ekkor az osztálytársadalmak keletkezésével indult meg az az ellentmondásos erkölcsi fejlődés, amely minden stagnálás és visszaesés ellenére lényegében előrehaladó folyamat volt —, amint erre Engels rámutatott.

E folyamat ellentmondásos volta már ebben a kezdeti szakaszban abban nyilvánult meg, hogy e fejlődés bizonyos erkölcsi visszaeséssel párosult. Engels szavai szerint az újonnan kialakuló osztályerkölcs

[15] Lásd *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. 249. old.

„bűnbeesésnek" tűnik „a régi nemzetségi társadalom egyszerű erkölcsi magaslatáról". A magántulajdon keletkezése, az új termelési viszonyok kialakulása olyan új erkölcsi vonásokat hívott életre, mint a kapzsiság, az individualizmus és a képmutatás. „A legalantasabb érdekek — aljas kapzsiság, durva élvhajhászás, piszkos zsugoriság és a közös vagyon önző megrablása — avatják fel az új, a civilizált, az osztálytársadalmat; a leggyalázatosabb eszközök — lopás, erőszak, csel, árulás — ássák alá és buktatják meg a régi osztálynélküli nemzetségi társadalmat."[16]

Az őstársadalom erkölcse felbomlott, és a rabszolgatartók újonnan kialakult erkölcse megfelelt a rabszolgaság sajátos termelési viszonyainak; ezeknek a termelési viszonyoknak megszilárdítását és biztosítását szolgálta. A rabszolgatartók erkölcse például a rabszolgák kizsákmányolását erkölcsileg jogosnak, viszont a testi munkát, legalábbis a rabszolgaság virágzásának és hanyatlásának idején, megvetendőnek tartotta.

A rabszolgák elnyomott helyzete, a brutális kizsákmányolás másrészt maga után vonta, hogy a másik oldalon, a rabszolgák között a rabszolgatartók erkölcsével éppen ellentétes nézetek keletkeztek, melyek részben az őskeresztény gyülekezetek bizonyos társadalmi felfogásaiban jutottak kifejezésre és maradtak fenn. A nagyszámú rabszolgalázadás és felkelés bizonyítja, hogy a rabszolgák egészen más erkölcsi érzéseket és nézeteket vallottak, mint a rabszolgatartók.

A rabszolgatartó társadalomban tehát az uralkodó osztályok erkölcse és az elnyomott osztályok erkölcse közt nyílt ellentét állt fenn. Ez az ellentét az összes osztálytársadalmakban nyomon követhető.

[16] Ugyanott, 250. old.

A feudalizmusban a hűbérurak és a jobbágyparasztok erkölcse éppen olyan különböző volt, mint egész gazdasági és politikai helyzetük. Míg a hűbérurak felfogása szerint a jobbágyparasztok kizsákmányolása és mindaz, ami uralmukat biztosította, igazságos és helyes volt, addig a nép elnyomott tömegeinél ezzel ellentétes nézetek fejlődtek ki. Számos régi parasztdal is arról tanúskodik, hogy a parasztok egészen másképp gondolkoztak és éreztek, mint feudális uraik. (Pl. „Mikor Ádám szántott, s Éva font, még nemesember egy sem volt.") A parasztok és a földbirtokosok erkölcsi nézeteinek ellentétes volta a legvilágosabban a parasztfelkelésekben parasztlázadásokban nyilvánult meg.

A kapitalizmusban a munkásosztály és a burzsoázia alapvető ellentétéből fakadnak a két osztály ellentétes erkölcsi követelményei. A burzsoázia arra törekszik, hogy a lehető legmagasabb profitot érje el, és osztályuralmát minden eszközzel megvédje. A tudatossá vált munkásosztály ezzel szemben arra törekszik, hogy megsemmisítse a kizsákmányoló társadalmat, s kivívja a kizsákmányolástól mentes, szocialista, illetve kommunista társadalmat. Mint amilyen kiengesztelhetetlen és alapvető az ellentét a munkásosztály és a burzsoázia között gazdasági és politikai tekintetben, éppen ilyen ellentétesek erkölcsi nézeteik is.

Ez a néhány történelmi tény olyan nyilvánvaló, hogy már csak megemlítésük is ebben az összefüggésben megfelelően alátámasztja azt a tételt, hogy nincs változatlan, minden korra és minden osztályra szabott erkölcs, hogy az erkölcsnek és az etikának nincs saját önálló története, hanem végeredményben a társadalmi lét, elsősorban a termelési viszonyok változásaitól függően fejlődtek. A marxista—leninista etika harcol az emberről alkotott minden olyan önkényes,

dogmatikus, történelmietlen elképzelés ellen, mely ellentétben áll a történelmi tényekkel.

Ha azonban az erkölcsi követelményeket végeredményben az a társadalmi lét határozza meg, melyben a különböző osztályok, illetve népek élnek, akkor az erkölcsi követelményeket csak akkor ragadhatjuk meg a maguk szükségszerűségében, ha a társadalmi lét fejlődésének követelményeiből fakadó meghatározottságukban vizsgáljuk őket. Miként a társadalom, ahogy Engels írta, „mindeddig osztályellentétekben mozgott, akként az erkölcs is mindenkor osztályerkölcs volt: vagy az uralkodó osztály uralmát és érdekeit igazolta, vagy pedig, mihelyt az elnyomott osztály elég hatalmassá vált, az ezen uralom elleni lázadást és az elnyomottak jövő érdekeit képviselte".[17]

E felismerés teljes igazságát a történelmi kutatás és a munkásosztály tapasztalatai kétségtelenül bebizonyították. Ezt a legfontosabb módszertani alapelvet a következő fejezetben az úgynevezett „valláserkölcs" jellegének értékelése során fejtegetni fogjuk. Előbb azonban foglalkozzunk néhány további módszertani kérdéssel.

2. *A gyakorlati tapasztalat felhasználása az etikában*

Fontos módszertani problémát jelent az a kérdés, miképpen lehet a társadalmi lét tényeinek tanulmányozását összekötni az emberek erkölcsi magatartására vonatkozó tapasztalatok gyűjtésével, hogyan lehet egyáltalán gyakorlati tapasztalatokat gyűjteni és azokat felhasználni ahhoz, hogy megalapozzuk a szocialista erkölcs kialakításának etikai követelményeit, kategóriáit és törvényeit.

[17] *Engels:* Anti-Dühring. 97—98. old.

Minden esetben abból kell kiindulnunk, hogy az erkölcsi követelményeket és nézeteket az objektív anyagi-társadalmi viszonyok határozzák meg. Az a módszer azonban, melynek értelmében az erkölcsi követelményeket a társadalmi lét által meghatározottaknak tekintjük és eszerint vizsgáljuk, egyáltalán nem áll ellentétben azzal a követelménnyel, hogy tekintetbe vegyük a valóságos társadalmi élet és az emberek magatartásának tényeit —, hanem csak ennek a konkretizálása; itt ugyanis nem az emberek szubjektív erkölcsi eszméiből, elképzeléseiből vagy érzéseiből indulunk ki, hanem abból az objektív létből, amely végső fokon meghatározza a visszatükrözés különböző, ideológiai-érzelmi formáit.

Ha a munkásosztály erkölcsi követelményeit a tőkés termelési mód ellentmondásaiból, illetve a szocialista termelési viszonyok által kialakított új társadalmi létből vezetjük le és fejtjük ki, akkor eljutunk azoknak a történelmi tapasztalatoknak általánosításához, melyeket a munkásmozgalom az emberek személyes magatartásának átalakulásaival kapcsolatban szerzett. A munkásosztály leghaladóbb rétegeiben, a marxista pártban és a párt vezetésével harcoló pártonkívüli dolgozók köreiben már a kapitalista körülmények között, az osztályharc során létrejönnek az új, szocialista erkölcs csírái és első hajtásai. Már maguk az osztályharc követelményei is rákényszerítik a dolgozókat régi életformáik feladására, arra, hogy életüket másképpen rendezzék be. Ennek a megerősítésére csupán a proletárforradalmárok néhány olyan — az osztályharcokban kialakult — tulajdonságára utalunk, mint az elvi szilárdság és hajthatatlan hűség a munkásosztály ügyéhez, a fegyelmezettség, a szolidaritás és segítőkészség, a másik ember egyéniségének tisztelete.

A szocialista etika valamennyi követelménye azon harci tapasztalatok általánosításának egyik meghatározott formája, melyeket a munkásosztály vezette dolgozó nép szocialista felszabadító harca során szerzett. A szocializmus győzelméért és az új társadalom felépítéséért vívott harcok tapasztalata nemcsak a marxizmus—leninizmus tudományos általánosításaiban szűrődik le, hanem a dolgozó emberek bizonyos szokásainak, erkölcsi jellemvonásainak, szocialista erkölcsi nézeteinek létrejöttében is. (Leszűrődnek ezenkívül természetesen a szocialista művészetben, a szocialista jogban is stb.)

Az új, szocialista erkölcs tehát először a munkásosztály és más néprétegek élenjáró képviselőinek magatartásában jelenik meg, a dolgozók élcsapatában, politikai pártjukban és a párt vezetése alatt tudatosan együttműködő dolgozókban, mert ezek az emberek rendelkeznek osztályuk legtöbb és legalaposabb harci és élettapasztalatával. Ha tehát tanulmányozni akarjuk a szocialista erkölcsöt, akkor az élenjáró dolgozók felé kell fordulnunk, élettapasztalatukat úgy kell tekintenünk, mint a nép bölcsességének egyik megjelenési formáját és alkotó elemét. Hogy akarhatná valaki az új csíráit, az új, szocialista erkölcsöt megismerni, jelentőségét helyesen értékelni és általánosítani, ha nem veszi vizsgálódásának kiindulópontjául azoknak az embereknek az erkölcsét, akik már szocialistaként élnek és cselekednek?

A szocialista erkölcs feltárásával csak az erkölcsi magatartás tényeiből lehet és kell is kiindulni. Elkerülhetetlen, hogy olyan személyek magatartását tanulmányozzuk, akiknek életútja és magatartása tipikus az új, szocialista erkölcs szempontjából.

Népünk erkölcsi fejlődésének megismeréséhez — és különösképpen a szocialista erkölcs tanulmányozásához — igen fontos segítséget nyújtanak még a

szépirodalom és a' szocialista művészet más formái, melyek elősegítik, hogy felismerjük a tipikusat, a lényegest embertársaink személyében és saját magatartásunkban, s az általuk ábrázolt alakokban szemléletesen és kifejezően tárják fel a szocialista személyiség fejlődését a múlt szokásai és befolyásai ellen vívott harc során.

Végül figyelembe kell venni bizonyos olyan objektív kritériumokat, melyekben az új erkölcs csírái a tömegek körében felfedezhetők. Ilyen kritériumok például a dolgozók politikai szervezettségére és aktivitására, a szocialista munkaversenyben résztvevők számára vonatkozó adatok; a bűnügyi statisztika, ha közvetve is, szintén felvilágosítást nyújt az emberek erkölcsi magatartásáról.

Bizonyos erkölcsi követelmények szükségességének bebizonyításához természetesen önmagában véve meg nem elégséges azoknak a tapasztalatoknak összegyűjtése, hogy az egyik vagy másik ember hogyan élt vagy cselekedett. Ha a munkásmozgalom és a szocialista építőmunka hőseinek életét ábrázoljuk, bizonyára értékes és hatásos anyagot kapunk a gyakorlati 'nevelő munkához. Példájuk megadja a helyes álláspontot és azt a mértéket, melyhez saját magatartásunkat mérjük, s amelyet a szocialista etika parancsainak megfogalmazásánál alkalmazunk.

Az etika tudománya azonban nem példák gyűjteménye, nem az egyik vagy a másik erkölcsi magatartásmód egyszerű leírása; az etikának fel kell tárnia a szükségszerűséget, a törvényszerűséget ezeknek az erkölcsi követelményeknek, szokásoknak, erkölcsi nézeteknek a létrejöttében. Ez csak akkor mehet végbe, ha az emberek viselkedésében kifejezésre jutó erkölcsi nézetek, erkölcsi szokások és konvenciók tanulmányozását összekötjük azoknak a termelési viszonyok-

nak és kiváltképp az osztályviszonyoknak az elemzésével, melyek a különböző osztályok erkölcsének tartalmát és változását meghatározzák.

3. A proletár pártosság elve az etikában

A proletár pártosság elvének helyes alkalmazásától függ, hogy helyesen tudjuk-e felhasználni a gyakorlati tapasztalatokat az etikai általánosításokhoz. Egyedül az a körülmény, hogy időszerű témát dolgozunk fel még nem jelenti azt, hogy eleget teszünk ennek az alapelvnek; minden tudományos kutatás, különösen a társadalmi jelenségek kutatása alapelvének. Ez az elv áthatja a tudományos munka minden oldalát, különösen egy olyan területen, mint az etikáé, mely közvetlenül érinti az egyes osztályok érdekeit.

A proletár pártosság elve az etikában mindenekelőtt megköveteli, hogy az etikai problémákkal való foglalkozást ne öncélúan fogjuk fel, hanem állítsuk annak a harcnak szolgálatába, amelyet a párt folytat népünk erkölcsi-politikai egységének megteremtéséért és megerősítéséért. A szocialista etika feladata, hogy kutassa és feltárja annak az átalakulási folyamatnak az objektív törvényeit és feltételeit, valamint perspektíváit, amelyen az egyéniség megy keresztül országunk társadalmi, gazdasági és politikai szerkezetének megváltozása következtében. E folyamatban rejlő objektív szükségszerűség megértése lehetővé teszi, hogy tudatosan és célszerűen formáljuk az emberek jellemét és erkölcsét. Az etikát tehát úgy kell tekintenünk és művelnünk mint a szocialista erkölcsi-politikai nevelés egyik általános elméleti alapját.

Következésképpen akkor leszünk csak képesek a valóságos erkölcsi magatartást tudományosan megra-

gadni és az emberek erkölcsi magatartásáról szerzett tapasztalatokat helyesen általánosítani, ha ezt nem „semleges", látszólag „objektív" megfigyelő módjára írjuk le, hanem abból a szempontból értékeljük, hogy milyen forradalmi változáson mennek keresztül e magatartási formák a szocializmus felé tartó fejlődésünk egészén belül.

Eszerint a szocialista etika is a szocialista erkölcsi-politikai nevelőmunka tapasztalatainak egyfajta általánosítása. A pártnak a dolgozók szocialista tudatának kifejlesztéséért folytatott gyakorlati munkája segít minket elsősorban hozzá, hogy felismerjük: hogyan fejlődik és telítődik meg szocialista tartalommal az emberek gondolkodás- és életmódja, egész egyéniségük.

Másrészt a szocialista erkölcs elmélete a maga részéről hozzájárul ahhoz, hogy ezt a gyakorlati munkát a tudományos felismerés felhasználásával és céltudatosan folytassuk. A marxista—leninista etika mind az erkölcsi-politikai nevelőmunka célját, mind pedig annak fő útjait és eszközeit is felvázolja. A Német Szocialista Egységpárt V. kongresszusán megfogalmazott szocialista erkölcsi tízparancsolat célt és irányt mutat a gyakorlatnak. De a szocialista etikának egyszersmind azt is meg kell mutatnia, miként válnak országunkban ezek az erkölcsi követelmények minden ember közkincsévé.

A szocialista etika kidolgozásának programjavaslata, melyet H. Schwartze a „Forum"-ban közzétett, az etikának ezt az oldalát sajnos mellőzi. H. Schwartzét aggasztja, hogy a szocialista etika esetleg „a nevelőnő formaruhájában" léphet fel, morálprédikációvá fajul. A tapasztalatra orientálódó gondolkodást követelt, s hangsúlyozta, hogy számára éppen „a tartalmi elem a fontos, a meleg és élő, maga a munkaerkölcs, a tevékeny és a tevékenységre késztető, nem

pedig valami kieszelt"[18]. De nem beszél kielégítően arról, hogyan jutunk el ahhoz, hogy magát az életet, az emberek erkölcsét tanulmányozzuk. Fontolóra veszi 1. munkások meghívását a szemináriumokra, 2. törvényszéki tárgyalások látogatását és 3. esetleg olyan tanácsadó felállítását, amely „fenyegető erkölcsi károk megelőzése és már beállott károk orvoslása terén" segítene. Amilyen gyümölcsöző lehet az első két terv a hallgatók nevelésénél, és amilyen kérdéses kimenetelű a harmadik, épp olyan biztos, hogy ilyen módszerekkel legfeljebb közvetett utat lehet találni az elevenhez, a valóságoshoz, az emberek erkölcsi magatartásának realitásához. Népünk valóságos erkölcsi fejlődéséről csak úgy szerezhetünk ismereteket, ha magunk is tudatosan részt veszünk az új, szocialista élet kialakításában és főképpen a dolgozók szocialista nevelésében.

A proletár pártosság elvének az etikában való helyes alkalmazását nem elég világosan fejti ki R. Miller abban a hozzászólásában, mely 1957 áprilisában a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága mellett működő Társadalomtudományi Intézet filozófiai tanszékén a szocialista erkölcs elméleti és gyakorlati problémáiról tartott konferencián hangzott el. R. Miller pszichológiai kutatómódszerek alkalmazását javasolta az etikai vizsgálódásoknál. Ilyen módszerként említette: „1. a közvetlen megfigyelést..., 2. a személyes kikérdezéseket..., 3. bizonyos kollektívák, mint például a brigádok, bizonyos személyek, mint például a brigádvezetők vagy akár intézmények és szervezetek, mint a pártszervezet, a szakszervezet, a Szabad Német Ifjúsági Szövetség, az üzemvezetőségek stb. már rendelkezésre álló tapasztalatainak felhasználását. E tapasztalatok többnyire az egyes be-

[18] *H. Schwartze:* Wie soll marxistische Ethik betrieben werden? „Forum", 1956. 15. sz.

számoló jelentésekben, titkársági ülésekről felvett jegyzőkönyvekben stb. le vannak rögzítve." Negyedik módszerként „kérdőívek" alkalmazását indítványozza, „melyek bizonyos számú embernek egy problémáról alkotott átlagvéleményét nyújtják"; ötödik módszerként pedig statisztikák felhasználását ajánlja.[19] Eltekintve attól, hogy ezek a javaslatok nem az etikai kutatások tulajdonképpeni célkitűzéséből indulnak ki, és ezért semmi sajátosat sem mondanak az etika módszereiről, a kérdőívek módszere zavart okozhat. A bizonyos „átlagvélemény" kiderítését célzó kérdőívmódszer ellentmond a marxista etika pártosságára és tudományosságára vonatkozó alapelveinek. Az „erkölcsi értékek és normák keletkezésére és fejlődésére vonatkozó törvények" feltárásához nem azt kell megvizsgálnunk, hogy mit gondol, hogyan vélekedik az egyik vagy a másik ember, vagy akár az emberek egy nagyobb csoportja (ahogyan Miller a feladatot kitűzi), hanem azt, amit egy osztály tagjainak — társadalmi helyzetük, szociális, gazdasági és ezeknek megfelelő politikai viszonyaik alapján — meg kell tenniük, s amit idők folyamán a többségük meg is fog tenni.

Természetesen személyes jellegű, vagy kérdőívek, vagy másfajta vizsgálat segítségével végbemenő kikérdezést lehet és kell is folytatni ahhoz, hogy konkrét tényanyagot nyerjünk az új szocialista életmódról vagy a polgári erkölcs maradványairól, illetve a szocialista nevelés eszközeivel és útjaival kapcsolatban szerzett tapasztalatokról. De ezek a speciális eljárások csak akkor válhatnak hasznos tudományos segéd-

[19] *R. Miller:* Az etika néhány elméleti kérdéséről és a szocialista munkaerkölcsről. „Neues Leben — Neue Menschen". Az NSZEP KB-ja mellett működő Társadalomtudományi Intézet filozófiai tanszékén 1957. április 16-án és 17-én a szocialista erkölcs néhány elméleti és gyakorlati problémájáról tartott konferencia. Dietz Verlag, Berlin 1957. 192. old.

eszközökké, ha mindig alárendeljük őket az etikai kutatás kettős-egységes alapkövetelményeinek, a tudományosságnak és a pártosságnak. E követelmények értelmében az erkölcsöt — pártos állásfoglalással — a szocialista társadalom anyagi életfeltételeiből és követelményeiből kell kifejtenünk.

Az erkölcsi nézetek egyedül helyes, tudományos elemzésével kapcsolatban bizonyos homályosság mutatkozik P. B. Schulz egyik tételében, mely szerint az „erkölcsi gyakorlat" az emberek erkölcsi tudatának „anyagi alapja". P. B. Schulz, ismertetve a szocialista erkölcs problémáiról tartott, fentebb már említett konferenciát, a következőket írja: „Klein tág teret szentel annak a kérdésnek, hogy az emberek erkölcsi tudata hogyan viszonyul társadalmi gyakorlatukhoz, miközben egy sajátos oldalra — az erkölcsi gyakorlatra mint az erkölcsi tudat anyagi alapjára — fordította figyelmét."[20]

A marxista—leninista filozófusok mindeddig — a történelmi tényekkel összhangban — csak a társadalmi létet tekintették a társadalmi tudat anyagi alapjának. Az „erkölcsi gyakorlat" fogalmát egyébként még maga M. Klein sem használta ebben az értelemben a konferencián; itt P. B. Schulz kifejezéséről van szó. A hiba már ennél a fogalomnál kezdődik. Mi az „erkölcsi gyakorlat"? Vajon azokat az erkölcsi szokásokat és konvenciókat kell ezen érteni, melyek az emberek cselekvésében nyilvánulnak meg? Ebben az esetben Schulz tétele egészen nyilvánvalóan sekélyes, idealista és empirista. Az erkölcsi szokások vagy nézetek szükségszerűsége sohasem érthető meg magukból ezekből az erkölcsi szokásokból és erkölcsi nézetekből, csakis oly módon, ha elemezzük és feltár-

[20] *P. B. Schulz:* Konferenz über Probleme der sozialistischen Moral (A szocialista erkölcs problémáiról tartott konferencia). „Neue Justiz", 1957 október. 307. old.

juk az emberek társadalmi létével, kiváltképpen a termelési és tulajdonviszonyokkal való összefüggésüket. Az „erkölcsi gyakorlat" fogalma tehát nem egyértelmű és nem teszi lehetővé az idealizmustól való elhatárolást.

Lehetséges, hogy M. Klein e hibás tétel felállításához azzal a — nem éppen a fogalmak tisztázását szolgáló — állításával adott okot, mely szerint az erkölcs egyáltalán nem az alap visszatükrözése, hanem az alap „erkölcsi értékének"[21] visszatükrözése.

Az „erkölcsi értékek" fogalmát M. Klein nem abban a sekélyes idealista értelemben fogja fel, ahogy azt a polgári „érték"-filozófusok használják, nem mint „magánvaló" értéket, hanem mint a társadalmi viszonyok és kapcsolatok egyik „sajátosságát", vagy „oldalát".[22] Ténylegesen azonban a termelési viszonyok önmagukban véve sem erkölcsi értéket, sem értéktelenséget nem tartalmaznak. Ellenkezőleg, a termelési viszonyok csupán objektív alapját képezik az egyik vagy másik erkölcsnek, miként fejlődésük, történetük is az erkölcs fejlődésének és az emberiség erkölcsi haladásának objektív alapja.

Az erkölcsi érték vagy értéktelenség objektíven meghatározhatók, az értékítéletnek objektív tartalma van. Ez a kérdés, melyből M. Klein helyesen kiindul, ami mellett kitart, s amelyhez mindig újra visszatér. De az a kísérlete, hogy ezt az objektív tartalmat oly módon ragadja meg és határozza meg, hogy az anyagi alapnak erkölcsi sajátságokat tulajdonít, szükségképpen idealista következtetésekhez vezet, elmossa a határt az emberek anyagi és ideológiai viszonyai között, társadalmi létük és társadalmi tudatuk között. Hiszen az erkölcsi érték mindig bizonyos emberi cselekvések sajátsága. Valamely cselekvés, egy bizonyos magatar-

[21] Neues Leben — Neue Menschen, 32. old.
[22] Ugyanott.

tás erkölcsi értékéről alkotott ítélet feltételezi, hogy a szóban forgó embereknek mint tudatos, felelős lényeknek megvolt a lehetőségük ahhoz, hogy hozzáértéssel dönthessenek. Ha erkölcsi értékítéletet hozunk, akkor az emberek viselkedését a munkásosztály erkölcsi követelményeihez, vagyis a munkásosztály osztályérdekeihez mérjük, melyek a szocialista erkölcsi követelményekben kifejezést nyernek. A munkásosztály objektív osztályérdekei, melyek egyúttal az emberi társadalom jövő érdekeit képviselik és összhangban vannak a szocializmus és a kommunizmus győzelmének történelmi törvényszerűségeivel, a mi korunkban az erkölcsösség tudományosan pontos mértékét, megingathatatlan próbakövét jelentik.

Egyébként M. Klein az „erkölcsi érték" fogalmát nemcsak a termelési viszonyok egyik oldalának megjelölésére használja, hanem maguknak az erkölcsi szokásoknak a megjelölésére is. Azt követeli ugyanis, hogy a dolgozókban „olyan erkölcsi értékeket és normákat neveljünk és szilárdítsunk meg, melyek a történelmileg adott feladatokból fakadnak és a dolgozókat e feladatok teljesítésére kötelezik és képessé teszik".[23]

Persze beszélünk arról, hogy a szocializmusért vivott osztályharc helyes, igazságos és erkölcsös; arról is, hogy a kizsákmányolás ellenkezik a munkásosztály igazságérzetével, hogy a szocialista termelési módra jellemző elosztási mód igazságos stb. Ilyenkor azonban ki nem mondott előfeltételünk a szocialista erkölcsösség álláspontja; ám a feladat éppen abban áll, hogy ennek az álláspontnak a helyességét kimutassuk. A történelmi materializmus kategóriái megfelelően érvényre juttatják azt a tényt, hogy az erkölcs objektív alapját végső soron az anyagi termelési vi-

[23] Ugyanott, 17. old.

szonyok és ezek fejlődése alkotja. Nincs tehát szükségünk az „objektív erkölcsi érték" új kategóriájára, mely nem segíti elő az etikában a materialista és az idealista eljárás elhatárolását.

4. Hogyan elemezzük marxista módon az egyes emberek erkölcsét

Az egyes ember erkölcsének értékelésénél felmerülő nehézségek szolgálhattak indítékul arra, hogy a polgári szociológia által alkalmazott módszert, a kérdőívek módszerét alkalmazzák bizonyos átlagvélemények megállapítására. De ily módon a nehézségeket sem megkerülni, sem leküzdeni nem lehet.

A nehézségek nem is ott vannak, ahol azokat P. B. Schulz keresi: valamely cselekedet indítékai és eredményei közti eltérésben. P. B. Schulz az etika „egyik fő kérdését" abban látja, „vajon szocialista erkölcsről csak akkor lehet-e beszélni, ha bizonyos helyes cselekedetet... valamely dolgozó szocialista erkölcsi tudata alapján visz véghez, vagy már akkor is, ha e cselekedetnek más alapmotívumai vannak ugyan, objektíven azonban a szocializmus építését szolgálja"[24]. Schulz nyilvánvalóan felcserél két kérdést: azt a kérdést, hogy valamely cselekvés eredménye hasznos-e, és azt, hogyan ítéljük meg az embernek — bizonyos cselekedetben megnyilvánuló — erkölcsét. Hogy valamely cselekedetben kifejezésre jutó erkölcsöt pozitíven ítéljünk meg, annak a jelenlegi korszakban mindig előfeltétele, hogy e cselekedet a szocializmusért harcoló munkásosztály szempontjából társadalmilag hasznos legyen; azonban egy cselekedet eredményének hasznosságára vonatkozó ítélet — akár gaz-

[24] P. B. *Schulz:* Konferenz über Probleme der sozialistischen Moral. „Neue Justiz", 1957 október. 308. old.

dasági, politikai vagy nevelési vonatkozásban hasznos ez a tett — nem elegendő ahhoz, hogy a cselekvő erkölcsi beállítottságát értékeljük. Ez ismeretes és a gyakorlatban nem okoz problémát; a gyakorlati életben ugyanis pontos különbséget szoktunk tenni az emberek között aszerint, hogy egy munkát csak azért végeznek-e, hogy magasabb keresetre tegyenek szert vagy valamilyen különleges érdemet szerezzenek, avagy osztálytudatuk vezeti-e őket. A probléma inkább az, hogy miként lehet a gyakorlatban, az egyes esetben a lehető leggyorsabban és találóan felismerni a cselekvő valóságos okait és erkölcsi indítékait.

A szocialista etika egyáltalán nem tagadja az emberek erkölcsi szokásait és indítékait mint cselekvésük eszmei hajtórugóit, de azt tartja, hogy az emberek társadalmi lététől és szükségleteiktől független szerepük csak látszólagos. Az erkölcsi szokásokat és indítékokat, a szocialista etika visszavezeti okozati feltételeikre, az anyagi-társadalmi viszonyokra, és mindenekelőtt feltárja összefüggésüket a társadalmi fejlődés általános gazdasági és politikai hajtóerőivel. Az erkölcsi indítékokat tekintetbe kell venni ahhoz, hogy egy ember erkölcséről véleményt mondhassunk. Például a bíró vagy az ügyész egy bűncselekménynek nemcsak objektív, hanem szubjektív oldalát is sokoldalúan elemzi, hogy átfogó és helyes ítéletet alkothasson az illető emberről. Tehát nemcsak az elkövetés módját és a tett következményét, hanem a tettes erkölcsi indítékait is számításba veszi. Egy tett társadalmi hasznossága önmagában véve éppen annyira nem elégséges ahhoz, hogy egy ember erkölcséről ítéletet mondjunk, mint amennyire az önmagukban vett indítékok ismerete sem. Aki nem tesz mást azonkívül, mint hogy útját „jó szándékkal kövezi ki", akiben csak a „jóakarat" van meg ahhoz, hogy szocialista vagy kommunista legyen, anélkul, hogy pozitív tet-

teket hajtana végre a szocializmusért, az meg korántsem ítélendő meg erkölcsileg pozitíven, hanem vagy akarat nélküli ember, vagy egyszerűen képmutató.

A megítélésnél döntő kiindulópont mindig a cselekedet eredménye, következménye. Nem aszerint ítélünk meg egy embert, hogy mit képzel magáról, hanem hogy valóban mit tesz, és hogy tevékenysége gyakorlatilag milyen következményekkel jár. Az ember felelős tetteinek társadalmi következményeiért. Ez nem zárja ki azt, hogy a cselekedet erkölcsi indítékait is figyelembe vegyük, ha egy ember erkölcsi beállítottságának megítéléséről van szó.

A probléma vagy a nehézség abban rejlik, hogyan ragadjuk meg az emberek indítékait a maguk objektivitásában, mivel ezeket az indítékokat gyakran nem mondják ki nyíltan, néha szándékosan eltitkolják, olykor a cselekvés folyamán el is felejtik őket vagy pedig közben az indítékok meg is változnak. Sok olyan cselekedet is van, melyeknél az indíték nem válik olyan világossá, hogy arról számot lehessen adni. A legtöbb esetben a tett nem is egyetlen meghatározott indítékon alapul; gyakran egyetlen indíték a kiindulópont, melyhez a cselekedet folyamán további indítékok járulnak, amelyeknek ugyanolyan vagy még nagyobb jelentőségük lehet, mint a kezdeti indítéknak. A legtöbb esetben tehát a tettet hasonló vagy különböző jellegű indítékok egész sora együttesen határozza meg. Milyen gyakran előfordul például, hogy kiemelkedő munkateljesítmények elérése esetében az eredeti indíték egyáltalában nem a munka társadalmi jelentőségének és erkölcsi értékének a tudata, hanem pl. az embereknek az a törekvése, hogy egy-egy használati cikket megszerezhessenek, vagy a büszkeségük szakmai képességükre és a becsvágyuk, hogy ne maradjanak le mások mögött.

Az emberek indítékainak tanulmányozása a szocializmusban mindemellett könnyebbé válik, mert az új társadalom felépítésével elesik egy lényeges objektív ok, mely az embereket érzelmeik és szenvedélyeik elrejtésére késztette; olyan ok, mely különösen a tőkés társadalomban, de a többi kizsákmányoló társadalomban is elkerülhetetlenül hat: az embereknek a magántulajdonból fakadó elszigeteltsége, kicsinyes és ellentétes érdekeik és különösképpen az osztályantagonizmus. Balzac, a nagy realista író, aki a burzsoá társadalom tipikus magatartási formáit mélyrehatóan feltárta, s éleselméjűen, maró gúnnyal leplezte le, ismerte az emberi kapcsolatoknak ezt a polgári társadalomra jellemző sajátosságát is. A „Goriot apó" című regényében egy tőkés sorsát ábrázolta, akinek atyai érzését leányai kíméletlenül kihasználták: „Éppoly kevéssé bocsátjuk meg egy érzésnek, hogy teljesen kitárulkozik, mint egy embernek, hogy egy garasa sincs. Ez az apa mindenét odaadta. Húsz éven át szíve vérét, szeretetét, aztán egy napon odaadta a vagyonát. Mikor a citrom jól ki volt facsarva, leányai az utcasarkon hagyták a citromhéjat." Balzac arra a logikus következtetésre is rámutatott, amit a kapitalizmusban sok ember a tapasztalatai árán levon: „De ha egy igazi érzése támad, rejtse el, mint valami kincset, nehogy megsejtsék, mert akkor el van veszve. Akkor már nem hóhér lesz, hanem áldozat."

Az a tendencia, hogy az ember eltitkolja indítékait és igazi érzületét, az osztálytársadalmak tipikus vonása és elkerülhetetlen velejárója. A szocializmusban (és már előzően, a munkásmozgalmon belül) eltűnnek azok az okok, amelyek az embereket arra késztetik, hogy valódi indítékaikat ne engedjék felszínre kerülni és eltitkolják. Az emberek közti kapcsolatok nyíltabbak, szabadabbak, emberiebbek lesznek, mert többé már nem a vagyon vagy a származás dönti el az em-

berek társadalmi helyzetét és nyilvános elismerését, hanem a tényleges teljesítményük. Sok dolgozó nyíltan beszél az őt ösztönző új indítékokról és új érzületről. Sőt, kötelességnek és erkölcsi szükségletnek is tartja, hogy az új életelvekről és a szocialista életmódról beszéljen, annak érdekében, hogy a szocialista erkölcsi eszme áthassa mindazokat, akik még a régi megszokások és elképzelések rabjai, és különösen az ifjú nemzedéket. Ha a szocializmusban nincsenek is olyan objektív okok, amelyek a dolgozókat erkölcsi érzületük eltitkolására késztetnék, ebből persze nem következik, hogy ez a körülmény mindenkiben azonnal és egyszerre tudatossá válik. Ennek tudatosítása az erkölcsi-politikai nevelőmunka sok esetben hosszú és fáradságos feladata.

Az emberek erkölcsének tetteik alapján való értékelése megköveteli, hogy figyelembe vegyük e cselekedeteknek mind gyakorlati célkitűzését és e célkitűzés megvalósulását, mind pedig a tulajdonképpeni erkölcsi indítékait is. Az emberek cselekvésének indítékai vagy mozgató okai nem kizárólagosan vagy tisztán erkölcsi természetűek, hanem mindig több-kevesebb olyan meghatározott konkrét célkitűzésekkel kapcsolódnak össze, melyeket az emberek anyagi és szellemi szükségletei határoznak meg és hoznak létre. Az ember szükségleteiben rejlik, mint J. Lekschas írta, „cselekedeteik igazi forrása, és nem — mint ahogy az idealisták állítják — a puszta gondolkodásban, a szellem önmozgásában vagy hasonlókban"[25]. Ugyanebben az értelemben hangsúlyozta már Engels, hogy az emberek tetteit szükségleteikből, nem pedig gondolkodásukból kell magyarázni.[26] A szükségletek és a cselekedetek közti összefüggést persze nem szabad

[25] *J. Lekschas:* Die Lehre von der Handlung unter besonderer Berücksichtigung strafrechtlicher Probleme. 10. old.

[26] Lásd *Engels:* A természet dialektikája. Budapest 1952. 187. old.

mechanikus módon leegyszerűsíteni. Ezellen lépett fel Engels, amikor többek közt megjegyezte: „Mindannak, ami az embereket mozgatja, a fejükön kell keresztülmennie, de nagyon is a körülményektől függ, hogy milyen formát ölt ebben a fejben."[27] Az ember nincsen tehetetlenül és öntudatlanul kiszolgáltatva szükségleteinek, mint az állat; képet alkothat róluk, megismerheti őket, sőt meg is kell tennie ezt, ha ki akarja szükségleteit elégíteni. A szükségletek tehát részévé válnak a tudatnak, és az emberek célkitűzéseiben és szubjektív érdekeiben végső okként hatnak, emellett fontos szerepet tölt be az ember világnézete, erkölcse, politikai öntudata stb. Hiszen egyforma külső helyzet, egyforma anyagi szükségletek egyes esetekben különböző, akár ellentétes célkitűzésekre vezethetnek az illető erkölcsi-politikai beállítottságának megfelelően. Van olyan ember, aki tisztességtelen tettekre, sőt bűncselekményekre is képes, hogy sok pénzt szerezzen, s az már mindegy, hogy a barátnőjére, vagy a családjára költi-e. Mások esetleg megkísérlik, hogy normateljesítésüket a minőség rovására növeljék; vagy pedig — s ez az általános eset — teljesítményük megjavításával igyekeznek magasabb bért elérni. Minden cselekedetnél tehát nemcsak anyagi, hanem erkölcsi szükségletek is közrejátszanak, s ez utóbbiak olyképpen hatnak, hogy az ember a lelkiismeretét nyomasztó vagy terhelő cselekedeteket nem követi el, s erkölcsi meggyőződésével és erkölcsi érzéseivel összhangban igyekszik cselekedni úgy, hogy tettéből erkölcsi kielégülés és megnyugvás származzék. Ha tehát egy ember erkölcsét meg akarjuk ítélni, meg kell tudnunk, milyen erkölcsi szükségletei vannak, mi szerez számára erkölcsi kielégülést. Továbbá, vannak az emberek cselekvés- és életmódjában bizonyos ob-

[27] *Marx—Engels:* Válogatott művek, II. köt, 389. old.

jektív kritériumok is, melyekből erkölcsi indítékaikra következtethetünk; emellett nemcsak az egyes cselekedeteket kell tekintetbe vennünk, hanem — lehetőség szerint mindenoldalúan — az egész ember magatartását és fejlődését. Az erkölcsi indítékok értékelésének kiemelkedő, klasszikus példáját találjuk Leninnek az első kommunista szombatokról írott munkájában; Lenin az első kommunista szombatok munkahősiességében felismerte az új, kommunista munkaerkölcs csíráit.

Az emberek alapvető erkölcsi szükségletei, melyek tényleges erkölcsi érzéseiket és meggyőződéseiket jelzik, nyilván nem az egyénnek egyéni anyagi szükségleteiből, hanem osztályának általános anyagi szükségleteiből vagy anyagi érdekeiből erednek.

A különböző osztályok erkölcsi mozgató erői az illető osztályok különböző anyagi érdekeire vezethetők vissza; az anyagi érdekek viszont az illető osztálynak a fennálló társadalmi renden belül elfoglalt gazdasági és politikai helyzetétől függenek. Emellett éppenséggel megtörténhet, hogy az osztálynak még a túlnyomó része is — a történelmi körülményektől függően — hosszabb vagy rövidebb ideig, nincs tudatában anyagi és osztályérdekeinek s nem azoknak megfelelően cselekszik. Az osztály erkölcsi követelményeinek tartalmát azonban ebben az esetben is szükségszerűen az osztály anyagi érdekei határozzák meg.

Következésképpen sem egy osztály anyagi érdekeit, sem pedig a belőlük származó erkölcsi követelményeket nem tárhatjuk fel, ha abból indulunk ki, amit ezekről az egyes emberek gondolnak és képzelnek. Egy osztály anyagi érdekei csak akkor ismerhetők meg, ha abból indulunk ki, hogy mit jelentenek ezek az emberek egy bizonyos osztály tagjaiként a valóságban, objektíve, társadalmi helyzetükre vonatkozó mindenkori illúzióiktól függetlenül, mi az egyes embernek, akár-

csak a szóban forgó osztály összes többi tagjainak érdeke — ha tehát az osztály társadalmi létéből indulunk ki, ami az egyes emberek gazdasági helyzetében és politikai szerepében számos véletlen és külsőleges jelenség közepette feltárul.

Bármilyen fontos és szükséges tehát az egyes emberek indítékait cselekedeteik társadalmi következményeivel összefüggésben megfigyelni és elemezni ahhoz, hogy az egyes emberek erkölcsi meggyőződéseit és szokásait megismerjük — ennél többet ez az eljárási mód nem hoz. Az arra vonatkozó megállapítások, hogy az egyik vagy másik embernél milyen erkölcsi szokások és konvenciók vannak túlsúlyban — ha mégoly sok ilyen megállapítás áll is rendelkezésünkre —, nem nyújtanak felvilágosítást az egyik vagy másik erkölcsi követelmény szükségszerűségéről. Megrekedünk annak a puszta megállapításánál, hogy az egyes emberek ilyen vagy olyan erkölcsi szokásokat követnek, illetve nem követnek. Egy ilyen módszer végül is mindig antropologizmushoz, egy elvont emberi lényeg feltételezéséhez s így idealizmushoz vezet, mert lehetetlenné teszi, hogy a véletlent a szükségszerűtől megkülönböztessük és a nagyszámú véletlen jelenség mélyén a törvényszerűséget felfedezzük. Ezzel természetesen nem akarjuk kétségbe vonni, hogy egyes emberek erkölcsi nézeteinek megismerése és figyelembevétele nagy jelentőségű a gyakorlati politikai és nevelőmunka szempontjából. Csupán azt akarjuk kimutatni, hogy empirikus polgári módszerekkel lehetetlen megismerni az erkölcs lényegét és keletkezésének, valamint társadalmi funkciójának törvényszerűségeit.

Az erkölcs — mióta osztályok léteznek — lényegében valamely osztály társadalmi követelményeinek, az egyes emberek magatartásával szemben támasztott követelményeinek rendszere, s ezért törvényszerűségei csak úgy érthetők meg, ha nem valamiféle emberi lé-

nyeg vagy emberi természet fikciójából, sem pedig az embereknek a maguk erkölcsi kötelességeiről alkotott elképzeléseiből, hanem az erkölcsi követelmények objektív tartalmából, vagyis az objektív osztályérdekekből indulunk ki, s ezeket kutatjuk és tárjuk fel. Alkalmazzuk mármost ezt a felismerést először is az úgynevezett „valláserkölcs" megítélésére, hogy ezt követően felvázoljuk a szocialista erkölcsi tudat tartalmát, általános kategóriáit és alapelveit.

III. A VALLÁSI ALAPON ÁLLÓ ERKÖLCSI RENDSZEREK OSZTÁLYJELLEGÉRŐL

A helyes erkölcsi-politikai tájékozódás szempontjából különösen fontos, hogy tudományosan értékeljük azokat a különböző polgári erkölcsi elméleteket, amelyeket az imperialista erők a dolgozók félrevezetésére használnak fel. Ezek az elméletek az erkölcsi igazolás látszatával leplezik az imperialista kizsákmányolást, a gyarmatosítást, a militaristák bűnös háborús politikáját. A polgári erkölcsi rendszerek tudományos elemzése mindenekelőtt osztályfunkcióik leleplezését követeli meg.

1. Az erkölcs osztályfunkciójáról

A jelenkori polgári etikát tagadhatatlanul nyílt relativizmus, az objektíven megállapítható erkölcsi normák leplezetlen tagadása, mindennemű erkölcsi igazság tagadása jellemzi. Gondoljunk csak a nietzschei Herrenmensch (uralkodásra termett ember)-„erkölcsre", melyet ma módosított formában újra hirdetnek Nyugat-Németországban. Így az igen „produktív" A. Horneffer, „Alkalmazott etika" c. könyvében, melyet az ifjúságnak ajánl, azt írja, hogy a „hatalom akarása" nietzschei formulát a „forma akarása" formulára „akarja átalakítani". Az „erkölcs", amit erre épít, az Adenauer-kormány háborús politikájának érdekeit szolgáló merő önkény. „A tőkés rendszer az

egyetlen erkölcsös gazdasági rendszer...", állítja Horneffer.[1] Szerinte a társadalmi nyugtalanság oka, hogy a dolgozók irigylik a gazdagokat, s a félelmetes háborúkat „a népek irigysége", idézte fel.[2] De ugyanakkor háborúra uszít a Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió ellen, „hatékony rendszabályokat" követel a „keleti barbárság betörése" ellen[3]; e cél érdekében „egy európai államférfi vezetése alatt" európai „integrációt" és az ifjúságtól „katonás szellemet", „áldozatkészséget és önfeláldozást" kíván.[4] Horneffer így ítéli meg rendszerét: „E fejtegetés után bizonyára esküdt reakciósnak fognak tartani és nevezni."[5] Egész könyvében ez az egyetlen igaz mondat.

Az ilyenfajta etikai „elméletek" áltudományossága kézenfekvő. — Ez az áltudományosság azonban csak *leplezetten* jelentkezik azokban az elméletekben, amelyek minden korra és osztályra érvényes erkölcsi rendszerek igényével lépnek fel. De ezek a látszólag „általános emberi", *dogmatikus* erkölcsi rendszerek is tudományosan tarthatatlanok.

A Marx előtti erkölcsi elméletek nem tudták az erkölcsi normák konkrét történeti tartalmát és korlátozott érvényességét felismerni. Az uralkodó osztályok arra törekedtek, hogy az elnyomott tömegeket olyan erkölcs követésére késztessék, mely a maguk érdekeit szolgálja; ennek legmegfelelőbb formája a minden osztályra és korra érvényesnek feltüntetett „általános emberi" erkölcs volt. A földbirtokosok és a burzsoázia ideológusai emellett megpróbálták erkölcsüket a vallás segítségével szentesíteni, vagy pedig „félidealista frázisokból vezették le az erkölcsöt, amelyek

[1] *A. Horneffer:* Angewandte Ethik — Eine Pflichtlehre der Gegenwart (Alkalmazott etika — korunk kötelességtana). Bielefeld 1951. 67. old.
[2] Ugyanott, 75—76. old.
[3] Ugyanott, 83—84. old.
[4] Ugyanott, 95., 98., 99. old.
[5] Ugyanott, 76. old.

lényege szintén mindig olyasvalami volt, ami igen hasonló az isteni parancsolatokhoz.

Mi tagadunk minden olyan erkölcsöt, amelyet embereken kívül álló, osztályokon kívül álló fogalomból vezetnek le. Mi azt mondjuk, hogy ez csalás, szemfényvesztés, a munkások és parasztok elbutítása a földbirtokosok és tőkések érdekében."[6]

De az olyan erkölcsi elméletek, melyeknek kidolgozói egyáltalán nem tűzték ki célul a túlhaladott társadalmi állapotok konzerválását — például az orosz forradalmi demokraták —, szintén híjával voltak haladó követeléseik tudományos megalapozottságának. Mert e haladó, forradalmi követelések képviselői a társadalmi jelenségek területén végeredményben idealisták maradtak; erkölcsi elméletüket nem tudták a társadalmi fejlődéstörvények ismeretére építeni. Ezért a meghatározott osztályérdeket szolgáló erkölcsi felfogások törvényszerű, konkrét történelmi eredetének, osztálytartalmának, valamint funkciójának megértése még a Marx előtti leghaladóbb etikai irányzatoknál is hiányzik.

Mind az erkölcsi elmélet, mind pedig a gyakorlati nevelőmunka szempontjából fontos a dogmatikus erkölcsi rendszerek szerepének helyes megítélése. Az erkölcsöt és az erkölcsi rendszereket ugyanis csak akkor lehet tudományosan megítélni, ha a különböző társadalmi rendszerekben kialakult erkölcsi követelmények konkrét történelmi eredetének és szerepének elemzéséből indulunk ki. A látszólag „általános emberi" erkölcsi tanításoknak mindig bizonyos konkrét történelmi tartalmuk volt és mindig valamely osztály érdekeit szolgálták. Az erkölcsi rendszerek osztályjellege különösen akkor mutatkozik meg, ha azt vizs-

[6] *Lenin* Művei. 31. köt. 294. old.

gáljuk, hogy egyik vagy másik erkölcskódex milyen szerepet játszott vagy játszik a társadalmi életben.

A marxista—leninista etika nemcsak az erkölcsi normák eredetének és tartalmának stb. problémáit oldja meg; arra a kérdésre is tudományos feleletet ad, hogy milyen szerepet tölt be az erkölcs a társadalmi életben.

A marxizmus szerint az eszmék, a társadalmi tudat, ha egy bizonyos alap, illetve egy bizonyos társadalmi lét talán már létrejöttek, aktívan visszahatnak a társadalmi létre. Ebben a folyamatban a reakciós eszmék gátló és késleltető szerepet játszanak, míg a haladó eszmék a fejlődés hajtóerői, persze nem a végső és meghatározó hajtóerői. A polgári erkölcsnek korunkban negatív, haladást gátló szerepe van: amilyen mértékben a munkásosztályra befolyást gyakorol, annyiban demoralizálóan és bomlasztóan hat az osztálytudatra. Viszont a munkásosztály forradalmi harcban kialakuló szocialista erkölcse nem lebecsülendő tényezője annak, hogy a dolgozók osztályérdekeiknek megfelelően helyesen döntsenek és helyesen cselekedjenek.

A marxizmus klasszikusai (különösen Lenin) ismételten utaltak az erkölcsi tényezők nagy szerepére a munkásmozgalomban. Lenin egyik 1920 elején tartott beszédében hangsúlyozza, milyen nagy szerepük volt az erkölcsi tényezőknek a szovjethatalom győzelmében. „Azért győztünk, mert az egész munkásosztály és az egész parasztság legjobbjai ebben a kizsákmányolók ellen vívott háborúban példátlan hősiességet tanúsítottak, a bátorság csodáit művelték, hallatlan nélkülözéseket szenvedtek, feláldozták magukat, könyörtelenül kiűzték soraikból a haszonlesőket és a gyávákat."[7] Másutt Lenin megjegyezte, hogy a burzsoázia legyőzése lehetetlen hosszú, makacs harc nél-

[7] *Lenin:* Válogatott művei. II. köt. Budapest 1949. 654. old.

kül, mely „kitartást, fegyelmezettséget, szilárdságot, hajthatatlanságot és egységes akaratot követel"[8].

A marxisták tehát korántsem becsülik le az ideológiai és erkölcsi tényezőket, ahogyan egyes polgári ideológusok a marxizmus lejáratása céljából állítják. A marxizmus csak szakít azzal az áltudományos, idealista értékeléssel, amelyet a polgári és a Marx előtti szociológia és filozófia — az úgynevezett „etikai szocializmus" formájában is — az eszmék és különösen az erkölcsi tényezők szerepéről adott. Az „etikai szocializmus" polgári képviselői „erkölcsi tökéletesedésre" szólítják fel a proletariátust — ez az út vezet szerintük a szocializmushoz: a világot oly módon akarják „megjavítani", hogy az egyes ember erkölcsének és életének megreformálását követelik. Ezeknek az állításoknak elméleti alapja: az emberek erkölcsi indítékainak és az ezeket létrehozó anyagi feltételeknek idealista elválasztása. Csak a tőkés alap megsemmisítésével és a szocialista alap megteremtésével jönnek létre a feltételei annak, hogy az új, szocialista erkölcs a dolgozó tömegekben kifejlődjék.[9] Az „etikai szocializmus" osztálytartalma a munkásosztály és a többi dolgozók erejében való hitetlenség, politikai funkciója pedig az, hogy a munkásmozgalmat alávesse a polgári ideológia és politika befolyásának.

A számos úgynevezett általános emberi, minden korra és minden népre érvényes erkölcsi elméletek közül a gyakorlati életben napjainkban a legnagyobb befolyásuk a különböző vallási alapon álló erkölcsi rendszereknek van. Ezért itt a keresztény erkölcsi tanítások példáján fogjuk kimutatni, hogy bennük is meghatározott osztályok érdekeit védő parancsokról és tilalmakról van szó.

[8] *Lenin* Művei. 31. köt. 8. old.

[9] „A szocialista erkölcs különös szerepéről a Német Demokratikus Köztársaságban". Lásd VI. szakasz.

2. A keresztény erkölcsi tanítások szerepe

A vallási etikával folyó vitában sajnos gyakori a felületes érvelés. Már a „valláserkölcs" fogalma is, ahogy azt például P. F. Kolonickij „Kommunista és valláserkölcs" c. brosúrájában használja, felületes. Ha az erkölcs osztályjellegű, akkor fogalomzavart jelent „valláserkölcsről" beszélni. Itt nemcsak terminológiai kérdésről, hanem a vallás és az erkölcs közötti kapcsolatok hamis értékeléséről van szó, amely a gyakorlatban szektás kihatású, mert az osztályellentétek kiemelése helyett az emberek vallási szemponton alapuló szétválasztását segíti elő. P. F. Kolonickij azt írja, hogy „az osztálytársadalom egész története folyamán az uralkodó osztályok erkölcsének funkcióit a vallás" gyakorolta.[10] Itt a vallást egyszerűen egyenlősíti a „valláserkölccsel" és az uralkodó osztályok erkölcsével, vagyis azonosítja a társadalmi tudat két — külön-külön sajátossággal rendelkező — formáját.

A vallás és az erkölcs közötti viszonyt a polgári ideológusok rendszerint teljesen kiforgatják. Világos képet kell alkotnunk erről ahhoz, hogy a vitát elvi alapon folytathassuk. Anélkül, hogy itt e kérdés részleteibe bocsátkoznánk, meg kell állapítanunk, hogy az emberek erkölcsét nem a vallás vagy a papok határozzák meg. A vallás csak szentesítheti, vagy elítélheti az egyes erkölcsi képzeteket. A földbirtokosok és a burzsoázia erkölcsét nem a vallás teremtette meg, a vallás és az egyház ezt az erkölcsöt legfeljebb megáldhatta, katekizálhatta, etikai rendszerekbe foglalhatta, az uralkodó osztályok számára hasznos erkölcsöt csak szentesíthette és szentesítette is, és a tömegeknek istenі parancsként prédikálta. Jogosult tehát, hogy ne

[10] *P. F. Kolonickij:* Kommunista és valláserkölcs. A német kiadásból (Berlin 1953) idézve. 8. old.

„vallás"-erkölcsről, hanem csak vallási erkölcselméletről vagy vallási etikáról beszéljünk.

A vallás és az erkölcs közötti viszony kérdését bonyolulttá teszi az a tény, hogy meghatározott történelmi feltételek között a „harmadik rend" követelései, a parasztok és a polgárság antifeudális, emancipációs mozgalma messzemenően vallásos formában jelentkezett.

Ma is sok olyan dolgozó ember van, aki hivő keresztényként tevékenyen részt vesz a szocializmus építésében a munkásosztály és pártja vezetése alatt, vagy a tőkés- és az imperializmus által alávetett országokban gyakran jelentős szerepet vállal a népek béke- és szabadságharcában. E tények csak úgy érthetők meg, ha megfontoljuk, hogy az erkölcsöt a *gazdasági* és *politikai életfeltételek*, a mindenkori *osztályérdekek meghatározó befolyása* alakítja.

Thomas Münzer nem a vallás folytán, hanem a vallás ellenére, azért lett a parasztmozgalom szellemi vezetője, mert a parasztokkal érzett, és szoros szálak fűzték ehhez az osztályhoz; hiszen az akkor uralkodó feudális keresztény erkölcsi tanítások a parasztoktól a felsőbbség, azaz a fejedelmek és a földbirtokosok iránti alázatot követelték; elítélték a feudális kizsákmányolás és elnyomás ellen vívott felszabadító harcot.

A keresztény erkölcstanok koncentrált kifejezésre jutottak a tízparancsolatban, amely a keresztény egyházak nevelőmunkájának tartalmát és irányát általános vezérfonalként mindmáig meghatározza. Emellett természetesen tekintetbe kell venni, hogy ezeket az erkölcsi parancsokat a klérus mindig többé-kevésbé az uralkodó kizsákmányoló osztályok konkrét érdekeinek megfelelően magyarázta.

A keresztény erkölcsi tanítások a központi, „a legnagyobb és az első parancsolatnak" az istenbe vetett

hitet nevezik, vagy az istenfélelmet, az isten szeretetét stb., ami alapjában véve mind egyre megy: „Szeresd az Urat, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, minden érzéseddel és minden erőddel!"[11] Egyébként kárhozat terhe alatt: „Aki pedig nem hiszen, elkárhozik." (Márk 16, 16.) Ezzel a legfőbb parancsolattal egy sorban áll a felebaráti szeretet parancsolata: „Szeresd felebarátodat, mint magadat!" (Máté, 22, 39.)

Ha megvizsgáljuk a felebaráti szeretet parancsolatának konkrét történelmi tartalmát, nyomban kitűnik egy sor olyan sajátossága, mely minden dogmatikus erkölcstanra jellemző. A felebaráti szeretet parancsolata olyan általánosan és elvontan van megfogalmazva, hogy egyértelmű jelentés híján különféle magyarázatokat tesz lehetővé. A felebaráti szeretet követelménye *jelenthetné* a dolgozó emberek egymás iránti szolidaritásának és segítőkészségének követelményét. Ennyiben valóságos humanista tartalma lenne.

Helytelen volna azonban, ha a felebaráti szeretet parancsolatának csak ezt a lehetséges oldalát vennénk tekintetbe; mert a parancsolat úgy van megfogalmazva és *az egyház úgy tanítja,* hogy egyformán minden emberre, következésképpen az elnyomottak, kizsákmányoltak és a kizsákmányolóik közötti kapcsolatokra is vonatkozik; a parasztok, a zsellérek és a földbirtokosok közötti, valamint a munkások és a tőkések közötti kapcsolatokra. Így a felebaráti szeretet parancsolata más kihatású: a legjobb esetben *tehetetlen követelés* a valósággal szemben. amennyiben a tőkésektől emberséges cselekvést követel meg felebarátaik, a munkások érdekében. Hogy az általános felebaráti szeretet követelménye a legjobb esetben tehetetlen eszmény a valósággal szemben mindaddig, amíg a társadalom egymással ellenséges osztályokra hasad, ezt

[11] Idézve a katolikus katekizmusból, mely a freiburgi érsekség rendelkezésére a Herder kiadásban 1948-ban megjelent.

Engels hangsúlyozta Feuerbach erkölcsi elméletét bírálva: „a szeretet, amelynek mindent egyesítenie kellene, háborúkban, viszályokban, perekben, házi perpatvarban, válásokban és az egyik embernek a másik által történő lehető legnagyobbfokú kizsákmányolásában fejeződik ki"[12].

Ugyanilyen értelmű a valósággal szemben tehetetlen, irreális erkölcsi követelést támaszt a katolikus katekizmus a következőkben: „A gazdag gyámolítsa a szegényt... A munkaadók igazságos (?) bérben és méltó (?) bánásmódban részesítsék a munkásokat..." Anélkül, hogy kritikailag megvizsgálnánk az „igazságos bér" és a „méltó bánásmód" kétes értelmű fogalmait, csak azt szögezzük le, hogy ilyen követelés mitsem változtat a kizsákmányolás rendszerén; sőt mi több, egyáltalán nem is célja az emberhez méltatlan, a felebaráti szeretet parancsolatának már önmagában véve ellentmondó kizsákmányolási viszonyok megszüntetése, hanem csupán e rendszer bizonyos éleinek és túlkapásainak enyhítése.

Végül a felebaráti szeretet parancsolata, mivel ilyen elvontan van megfogalmazva, még a munkásoktól is azt követeli, hogy szeressék kizsákmányolóikat és elnyomóikat. Ez azt jelenti, hogy ne háborodjanak fel a kizsákmányolás rendszerén, alázatosan viseljék az igát, csak dolgozzanak és imádkozzanak.

A marxizmus nem azonosítja az egyes tőkést a rendszerrel és nem állítja, hogy a kizsákmányolás fölötti felháborodásnak okvetlenül egyes személyekkel szembeni gyűlöletben kell megnyilvánulnia. A marxizmus—leninizmus elsősorban az emberek osztályviszonyaira fordítja a figyelmet, és megmutatja az utat azoknak az *anyagi viszonyoknak a megváltoztatása* felé, melyek uralma alatt az emberiség egy részének

[12] *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. 380. old.

cselekvése *szükségszerűen*, akár akarja, akár nem, *amorális és embertelen.*

Egyébként nem is kell a marxisták ítéletére támaszkodni ahhoz, hogy a felebaráti szeretet parancsolatának — kapitalista viszonyok közötti — irrealitását kimutassuk. Becsületes keresztények, akik ismerik az életet, maguk is eléggé érzik és ismerik ezt az irrealitást.

Így például egy nyugatnémet vállalkozó — érthetően névtelenül akart maradni — leplezetlen világossággal ír erről: „De nézzük meg egyszer pontosabban: Nem ragadott-e el mindenkit a pénzsóvárság olyan láza, amely minden emberi méltóságnak ellentmond? Az orvost, aki öt másodperces kórházi udvariassági vizitért is felszámít néhány márkát? A katolikus ügyvédet, aki magas honoráriumot zsebel be megbízójától a sikeres válásért, noha vallása tiltja a válást? A nagyvállalatot, mely a mérvadó munkásvezért megvesztegeti, hogy a bérsztrájkokat elkerülje? A pártokat, melyek gazdasági érdekcsoportoktól kapják a pénzt és az irányítást? . . . A keresztények mai helyzetét a következőképpen lehet jellemezni:

1. A keresztény tömegekben nincs öntudat és felelősségtudat. Az egoizmus megbénítja a szociális lelkiismeretet. Menekülnek előle, és »felülről« — akár püspöki szavak . . ., akár törvények és rendeletek útján — kapott kijelentésekben és útmutatásokban keresnek védelmet.

2. Ettől a tömegtől bizonyos tekintetben megkülönböztethető egy erős, a kereszténységet külsőségeiben hangsúlyozó vagyonos polgári középosztály. Ez a középosztály, mely keresztény milliomos körökre is kiterjed, kétségtelenül még külsőségeiben keresztény életet él, hű a tízparancsolathoz és betartja az egyházi parancsolatokat. Mintakeresztények ők, akik ennek külső méltóságukkal és szavaikkal is teljes tudatában

vannak. Maga az egyház is hálában és tiszteletben részesíti őket. Ezek a vagyonos polgárok azonban elsősorban a vagyonra helyeznek súlyt és egocentrikusak. Birodalmuk a külsőleges becsület, a társadalmi állást megillető tisztelet és a velejáró öntudat birodalma. Ha pénzről és pozícióról van szó, brutálissá válnak és a tízparancsolatot hasonló jogi formalitással értelmezik, mint a Polgári vagy a Kereskedelmi Törvénykönyvet... Ha a Nyugat szent javainak védelméről beszélnek, akkor »jogosan szerzett javaikra« és jogaikra gondolnak. A gazdasági életben nagyon sok ilyen farizeus keresztény található. Ezek azok az emberek, akik értenek ahhoz, hogy a kereszténység ügyét saját ügyükként tüntessék fel, és olyan benyomást keltsenek, mintha a szabad gazdasági életet védelmezve — amit ők »szabad« világnak neveznek — a kereszténységet védelmeznék..."

Végül a szerző úgy véli, hogy „a keresztények egész kis rétege" „reménytelen harcot" folytat „a tisztaságért és az igazságosságért"[13].

Sem a felebaráti szeretet parancsolata, sem pedig a látszólag még inkább minden korra és osztályra általánosan érvényes „Ne ölj" parancsolat nem tartotta vissza az egyházat attól, hogy a keresztes hadjáratokat és a sok egyéb háborút megáldja, s hogy az inkvizícióban, a boszorkánypörökben és az eretneküldözésekben emberek tízezreit küldje a halálba. Ma az egyházi vezetők Nyugat-Németországban, egyes békefogadkozások és hitvallások ellenére, végeredményben elősegítik az Adenauer-kormány háborús politikáját azzal, hogy ezt a politikát helyeslik és annak a szószékről híveket toboroztatnak, sőt még NATO-papokat is állítanak, s a HIAG-ot, a volt fasiszta SS-ek szervezetét, akiknek kezén ártatlanok millióinak vére szá-

[13] *F. Tiefenbach:* Szocializmus keresztényi felelősség alapján. „Besinnung", 1954. 4—5. sz.

rad, a legutóbbi találkozásukon egyházi áldásban részesítették. Ez a saját erkölcsi követelményeiket csúffá tevő gyakorlat egyébként sok kereszténytszembeállított az egyházzal és a vallással.

A „Ne ölj!" követelést, mely közvetlenül összefügg a felebaráti szeretet parancsolatával, amennyiben egyáltalán felállították, minden eddigi társadalmi rendben a konkrét történelmi feltételeknek megfelelően mindig többé-kevésbé korlátozták. Csak a kommunista társadalomban valósul meg majd korlátozás nélkül. A rabszolgatartó rabszolgáját megölhette, túldolgoztatással tönkretehette, testi büntetéssel sanyargathatta anélkül, hogy ezen a társadalom megütközött volna. Bár a feudális társadalomban a földesúrnak már nem állt jogában jobbágyait tetszése szerint megölni, de még megvolt a lehetősége hozzá. A kapitalizmusban a társadalom ugyan külsőleg civilizáltabbnak tűnik; a társadalmi gyilkosságot civilizált módon szervezik, úgy, hogy ezért formailag személyében senki sem felelős. Nevezhető másnak, mint társadalmi gyilkosságnak, amikor a kapitalizmus embermilliókat a maximális profit kedvéért újra meg újra háborúkba hajszol, amikor embermilliókat munkanélküliségre és éhezésre kárhoztat? Némely tőkésországban a dolgozók átlagos életkora a mértéktelen kizsákmányolás következtében 25—35 évre csökken. Emellett a kizsákmányoló osztályok egy pillanatig sem haboztak, hogy a látszólag általános emberi érvényű „Ne ölj!" erkölcsi parancsolatot nyíltan is megszegjék, ha a demokratikus népmozgalmak leveréséről volt szó — a parasztfelkelések idején elkövetett mészárlásoktól a párizsi munkások tömeges legyilkolásáig 1871 véres májusában, békeszerető emberek szervezett tömeges elpusztításáig a fasizmusban, az imperialista kormányok terrorjáig, mely napjainkban az elnyomott népek szabadságmozgalma ellen irányul.

A tények mutatják, milyen irreális a „Ne ölj!" parancsolat az osztálytársadalomban. Az imperialista burzsoázia az érdekeinek megfelelő minden gyilkosságot szentesít.

Amerikában olyan szervezet is van, mely rendelésre hajt végre gyilkosságokat, az áldozat „értékének" megfelelően 500—20 000 dolláros vagy még magasabb díjazásért.[14] A legnagyobb bűntett, mellyel az imperialista burzsoázia a „Ne ölj!" látszólag általános emberi parancsolatát abszolút komédiává teszi, kétségtelenül az, hogy az amerikai—angol és a nyugatnémet imperializmus atomháborút készít elő.

A „Ne ölj!" parancsolat tehát az uralkodó kizsákmányoló osztályok számára végeredményben üres frázis. A gyakorlatban csak az uralkodó osztályok tagjainak és érdekeinek védelmére terjed ki; az elnyomott osztály tagjait csak annyiban védi, amennyiben ez az uralkodó osztály érdekében áll. Elsősorban az imperializmus agresszivitása gátolja meg, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti korszakban ez a norma teljesen megvalósulhasson.

Egy társadalom erkölcsét nem lehet megítélni annak alapján, amit ideológusai prédikálnak, hanem csakis annak alapján, hogy milyen ezeknek az osztályoknak tényleges tevékenységük ebben a társadalomban és mit tesz ez a társadalom hivatalosan hirdetett erkölcsi elvei gyakorlati megvalósulása érdekében. A kizsákmányoló osztályok erkölcsének tipikus vonása a képmutatás, melynek gyökerei nem az egyes emberek „rosszakaratában", hanem magában a társadalmi rendszerben rejlenek, és ez a képmutatás annál inkább fokozódik, mennél inkább elmélyülnek a szóban forgó társadalmi rend ellentmondásai. A kizsákmányoló osztályok erkölcse — „kettős erkölcs". A nyilvánosság

[14] Lásd *F. A. Sutnyikov:* A polgári erkölcs. „A kommunista erkölcsről" c. cikkgyűjteményben, Berlin 1953, 173. old.

előtt a hivatalos, látszólag általánosan elismert és érvényes erkölcs van közszemlére téve, míg egyébként a zavarosban halásznak, egészen más elvek szerint élnek és cselekszenek, körülbelül a „csak tetten ne érjenek" jelszó szerint. A kizsákmányoló osztályok erkölcsének ez a kétszínűsége lebegett Heinrich Heine szeme előtt, amikor ezt írta:

Tudom e dalt és szövegét,
s a szerzők ismerősök —
ó, vizet prédikáltanak
de bort ittak e hősök.

(Kardos László fordítása)

Az emberek magatartása szempontjából különösen fontosak az államhoz és a tulajdonhoz való viszonyt tartalmazó normák. Erre vonatkozóan írja a katolikus katekizmus: „Tisztelettel és engedelmességgel tartozunk az egyházi és a világi felsőbbségnek, mert ezek Istent képviselik . . ." Ehhez nem kell külön kommentár; nyilvánvaló, hogy ez a követelés az adott viszonyokat szentesíti.

Az a követelés, hogy az emberek a kizsákmányolók hatalmának alávessék magukat, nemcsak a keresztény egyház hivatalos katekizmusában található, hanem a valláserkölcsöt magyarázó etikai irodalomban is. Dr. Th. Lorch a hitlerfasizmus bűneinek és elítélésének hatása alatt ugyan azt írta, hogy „minden magánerőszak alkalmazása a politikai harcban megbocsáthatatlan", s ezzel kapcsolatban utal a kommunisták ellen elkövetett politikai gyilkosságokra; azon is sajnálkozik, hogy a weimari köztársaság „tűrte olyan katonai jellegű, államellenes alakulatok szervezkedését, amelyek a köztársaság létét veszélyeztethették, ahelyett hogy szervezkedésüket kíméletlen keménységgel meg-

akadályozta volna"[15]. De Lorch egyúttal azt is hangsúlyozza, hogy az államnak az erőszakalkalmazás monopóliumával kell rendelkeznie ahhoz, hogy „bilincseket rakhasson" „lelkiismeretlen, fékevesztett elemekre", az „ellenszegülőkre", „akikről minden okos szó lepattan". „Szükség van egy kardhordozó tekintélyre. Csak így lehet a világot fenntartani. A kereszténveknek is készen kell állniuk arra, hogy a világi rend fenntartását szolgálják. Ezért tanítják az apostolok mesterük szellemében, hogy minden felső hatalmasságnak, amely a kardot viseli, engedelmeskedni kell."[16]

Természetesen, ha a dolgozók megtörik a monopóliumok, a kizsákmányoló osztályok mindenhatóságát, és a kizsákmányolást és szolgaságot megszüntető demokratikus állam létesül, akkor a felsőbb hatalmasság iránti engedelmességre való felhívások más értelmet nyernek (viszont akkor már nincsenek többé alattvalók, hanem állampolgárok). De ez mit sem változtat azon a funkción, amelyet ez az erkölcsi parancsolat a tőkés viszonyok között tölt be. A magyarországi osztályharcok tapasztalatai mindenesetre azt mutatják, hogy Mindszenty bíboros és bandája nem vették a katekizmust olyan szigorúan, hanem a népi hatalom megdöntésére izgattak és megsemmisítésére törtek.

Egyáltalán az istenre való hivatkozás a nyugati zóna militaristáinak és ideológusainak egyik fő módszere ahhoz, hogy diktatúrájukat és háborús politikájukat valamiféle etikai mázzal leplezzék. A „Politikai-történelmi művelődés kézikönyvé"-ben, melyet a bonni hadügyminisztérium a német NATO-csapatok „oktatására" adott ki, Th. Litt a „jó Istent" arra használja fel, hogy a kizsákmányoló társadalmat istenadta társadalomnak és az ellene irányuló lázadás minden gon-

[15] *Th. Lorch:* Moral und Politik (Erkölcs és politika). Karlsruhe 1949. 55. old.
[16] Ugyanott, 54. old.

dolatát isten ellen való véteknek nyilvánítsa. Litt szerint: „Amíg az ember a természetes hajlamát követi, azokat az állapotokat, melyek között felnő, napi munkáját végzi és létét befejezi, nem is tekintheti másként, mint »önmagától értetődő« állapotoknak, azaz bennük a dolgok olyan rendjét látja, mely nem is lehetne más, mint amilyen. Hogy van »katonai rend«, »tanítói rend« és »paraszti rend«, ez a társadalmi funkciók olyan hármas tagozódása, mely azért áll minden kétségen felül, mert megfelel a dolgok természetének. Az ember nem tehet jobbat, minthogy ellentmondás nélkül beilleszkedik ebbe a tagozódásba. Ha fellázzad ellene, akkor az élet Istentől származó törvénye ellen vét, tehát csak bajt okozhat és pusztítást idézhet elő."[17]

Az olyan parancsolatok mellett, melyek általánosságban követelik meg az uralkodó osztályok akaratának való engedelmességet, a valláserkölcs a magántulajdon közvetlen védelmét szolgáló normákat is tartalmaz. Ilyen jellegű a hetedik parancsolat, a „Ne lopj!", valamint a tizedik parancsolat, mely más ember vagyonának megkívánását is elítéli. E parancsolatok bírálatának természetesen nem az a célja, hogy igazolja az irigységet vagy a lopást. Hiszen mindezek olyan erkölcsi érzületek és magatartások, melyek eredete a kizsákmányoláson alapuló társadalmak viszonyaiban rejlik, és amelyek idegenek és visszataszítóak a szocialista ember számára. A bírálat kiindulópontja, hogy ezeket a parancsolatokat az osztálytársadalomban túlnyomóan úgy magyarázták és alkalmazták, hogy a termelési eszközök magántulajdonának védelmét szolgálják. Milyen keménységgel és szigorral jár el a polgári igazságszolgáltatás a tulajdon elleni vétségek ese-

[17] *Th. Litt:* Wie versteht unser Zeitalter sich selbst? (Hogyan értendő a mi korunk?) Lásd „A jelen sorskérdései". (A politikatörténelmi művelődés kézikönyve.) Tübingen 1957. 10. old.

tében, míg ugyanakkor a tőkés és különösen a gyarmati és függő országok dolgozóinak kifosztását igazolják! Az Egyesült Államokban van egy közmondás: Aki egy darab kenyeret lop, börtönbe kerül, aki vasutakat lop, szenátor lesz! Ezzel szemben a munkásoknak a jobb életért, magasabb bérért, a kizsákmányolás ellen vívott igazságos harcát a rágalmazók „irigységnek", „mértéktelenségnek", „önző törekvésnek" (egyébként ez Erhard bonni gazdasági miniszter egyik kedvenc frázisa) nevezik. Erhard a „Welt am Sonntag" című hamburgi újságban megjelent cikkében (1956. augusztus 19.) ismételten szót emelt az általános bérrögzítés mellett. „Mindenki vértezze fel magát a magasabb bérek oly csillogó csábításával szemben" — mondja a cikk. A dolgozóknak az áremelkedés miatti bérkövetelését Erhard „önző törekvésnek és mértéktelenségnek" minősíti.

A polgári tulajdont védelmező parancsolatok e funkciójának megvilágítására idézzünk még egyszer a katolikus egyház katekizmusából, a tízparancsolat magyarázatából: „A kapzsiság minden baj gyökere. A szegény elégedjék meg azzal, amije van és amire becsületesen szert tehet. Örülhet, hogy az Üdvözítőhöz hasonló, aki szintén szegény volt és boldognak mondotta a szegénység szerelmeseit. Ha a szegény szorgalmas és takarékos, akkor Isten segíteni fog neki, hogy becsületesen boldoguljon."

E képmutató erkölcsprédikációnak cinizmusa kézenfekvő és méginkább fokozódik, ha mindezt a nyugatnémet militaristák egész bűnös koncepciójával kapcsolatban prédikálják. A ma Bonnban hangadó keresztény politikusok lapjuknak, a „Rheinischer Merkur"-nak éppen egy „Húsvéti üzenetében" arra szólították fel a nyugatnémet lakosságot, hogy ellenszegülés nélkül meneteljen egy NATO-atomháború tömegsírja felé. A vezető keresztény politikusok teljesen a hitlerfa-

siszták zsargonjában és szellemében fejtették ki: „Akik a halált értelmetlennek tartják, mert a halállal mindennek vége van, azok számára az »inkább élni, mint halni« jelszó valóban meggyőzőbb, mint a kockázatos harc a zsarnokság ellen. Aki nem hisz a feltámadásban, nehezen talál valami értelmet a halálban... Egy politikusnak sincs bátorsága kereken kijelenteni, hogy az élet bizonyos kényelmeiről le kell mondani..., bizonyos élvezeteket meg kell önmagunktól tagadni, és szükség esetén még a közösséget is kényszeríteni kell a fogyasztás korlátozására... Nem azért vagyunk a világon, hogy minden körülmények között a lehető legjobban és fájdalommentesen éljünk, hanem hogy Isten akaratát teljesítsük..." Továbbá: a népnek késznek kell lennie arra, hogy a „keresztrefeszítettel együtt szenvedjen". Az egyházaknak pedig „vissza kell szerezniük az átok erejét", ekkor áldásuk ereje is újra megnövekszik. „Melyik prédikátor mondja nyersen a közönsége szemébe, hogy nem azért vagyunk a világon, hogy jól éljünk, hanem hogy jól tudjunk meghalni?"[18] Ez a militaristák valódi amoralitása, akik a vallás dicsfényének segítségével akarják bűnös céljaikat megvalósítani, olyan célokat, amelyeknek a valláshoz ugyan semmi közük sincs, annál inkább a német és a külföldi imperializmus rablóterveihez.

Ha tehát összevetjük a szavakat a tettekkel, az erkölcsi tanokat az emberek tényleges magatartásával, akkor megmutatkozik, hogy ameddig a társadalomban antagonisztikus osztályok vannak, nincs általános emberi erkölcs, hogy az összes — még a legelvontabb — erkölcsi parancsolatokat is mindig a konkrét történelmi feltételeknek megfelelően magyarázták és alkalmazták, s hogy ezek a legjobb esetben is csak tehetetlen eszmények voltak a valósággal szemben.

[18] A halál NATO-filozófiája. „Leipziger Volkszeitung". 1959 április. 2. sz.

Amilyen ellentmondásos a keresztény erkölcsi tanítások szerepe, éppoly ellentmondásos a keresztények magatartása is a társadalmi életben, aszerint, hogy melyik osztályhoz tartoznak, illetve milyen osztályérdekekért szállnak síkra. Ha az uralkodó osztályok fel is használják a vallást és az egyházat arra, hogy a népet szellemileg leigázzák és engedelmességre kényszerítsék, ez a tény nem jogosít fel olyan következtetésre, hogy csak olyan dolgozó léphet és lép fel osztályérdekeiért az imperializmus ellen, aki már szakított az egyházzal és a vallással. Sőt, mint már utaltunk rá, sok keresztény — még papok és egyes egyházi vezetők is —, illetve más vallások hívei csatlakoznak és közelednek a munkásmozgalomhoz vagy a nemzeti felszabadító mozgalomhoz, különösen az imperialista háborús előkészületek ellen vívott harc során.

Magatartásukat nem ritkán a földi béke isteni ígéretével, a vallásos erkölcstanok parancsolataival indokolják, melyeket — amennyire lehetséges — a néptömegek érdekeinek megfelelően fogalmaznak meg és alkalmaznak. A „Keresztény realizmus tézisei"-ben, melyeket a Német Demokratikus Köztársaságban a Kereszténydemokrata Unió 6. pártkongresszusa elfogadott, ez a magatartás még bizonyos programszerű kifejezésre is jutott. A kereszténydemokraták kiállnak a szocializmus és kormányunk politikája mellett, mert — ahogy a Tézisek leszögezik — „a szocializmus nyújtja a kereszténynek ma a legjobb lehetőséget arra, hogy Krisztus követeléseit megvalósítsa és a kereszténységet ténylegesen gyakorolja"[19]. A Tézisek megkülönböztetik a kereszténységet, „akiket eleven akaratuk arra lelkesít, hogy a világot Krisztus szellemében megújítsák, a maradi erőktől, akik a meglevő állapot fenntartásában„ a hatalom és a birtok védel-

[19] Thesen des christlichen Realismus (A keresztény realizmus tézisei). Berlin 1954. XIX. tézis.

mében látják legfőbb céljukat"[20]. Magatartásuk indokolásánál a kereszténydemokraták a „haladó keresztények" hagyományaira hivatkoznak.

A felebaráti szeretet parancsolatát itt komolyan veszik: összekapcsolják a szocializmus követelésével. Ebben megnyilvánul, hogy a hatalmasan megerősödött munkásmozgalom és a szocialista világrendszer befolyására egyes keresztény irányzatok olyan erkölcsi mértéket és követelményeket állítanak fel, amelyeket ugyan istenre hivatkozva indokolnak meg, amelyek azonban bizonyos fontos vonatkozásokban pozitív állásfoglalást tartalmaznak a szocializmus építéséhez. Anélkül, hogy szem elől tévesztenénk ezeknek a haladó erkölcsi követelményeknek tudományos tarthatatlanságát, és anélkül, hogy a marxistak és a hivő keresztények közötti világnézeti különbségeket elmosnánk, el kell ismerni, hogy a „Keresztény realizmus tézisei"-ben követelt erkölcs sok dolgozó számára egyik formája lehet a szocialista erkölcshöz való közeledésnek. Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy e vallási forma és a vallási tartalmak komoly gátját képezik a szocialista erkölcs elsajátításának. stagnáltatják az átmenetet a polgári-kispolgári erkölcstől a szocialistához.

A marxista—leninista etika képviselőinek feladata abban áll, hogy leleplezzék a polgári erkölcs maradványait és kidolgozzák a szocialista erkölcsi követelmények tudományos megalapozását, vagyis az embereknek megmutassák, hogyan kell korunkban helyesen élni és cselekedni. Ehhez tartozik még azoknak a kísérleteknek a leleplezése is, amelyek az „istenadta" erkölcsre való hivatkozással népellenes politikai fellépéseket próbálnak igazolni (pl. a földreform elutasítása a hetedik parancsolatra való hivatkozással). Ha-

[20] Ugyanott. XV. tezis.

sonló az eset, amikor a Német Demokratikus Köztársaságban pacifizmust prédikálnak a „Szeressétek ellenségeiteket" álszent parancsolatra hivatkozva. A komolyan vett felebaráti szeretet azonban megköveteli, hogy amíg a kizsákmányolás és a jogtalanság védelmezői még hatalmi eszközökkel rendelkeznek, addig az emberi jogokat, a dolgozók demokratikus, szocialista eredményeit, szabadságvívmányait az erőszak eszközével is védelmezzük. Nem a kommunisták kívánnak erőszakot alkalmazni — az ő céljuk az elnyomás minden formájának megszüntetése —, az imperialisták háborús előkészületei kényszerítik a dolgozókat arra, hogy vívmányaik védelméről gondoskodjanak.

3. A hagyomány szerepe az erkölcsi fejlődésben

Az általános emberi érvény igényével fellépő vallásos és egyéb erkölcsi rendszerek osztályfunkcióját nem tisztázhatjuk teljesen annak a problémának felvetése nélkül, hogy milyen szerepet játszik a hagyomány az erkölcs fejlődésében. Az általános emberi érvényű és örök erkölccsel kapcsolatos illúzió ugyanis abból a körülményből fakad, hogy az erkölcsi előírások és felfogások egész sora különböző társadalmi rendszerekben egyaránt fennáll, és viszonylag lényegtelen változásokkal több társadalmi rendet túlélt.

A történelmi fejlődés során kialakul bizonyos erkölcsi hagyomány, amely természetesen más a néptömegeknél és más a kizsákmányoló osztályoknál. Nincs azonban itt arról szó, mintha az erkölcsnek, illetve az erkölcsi elméletnek az anyagi viszonyoktól különvált saját élete volna. Az, hogy bizonyos erkölcsi normák vagy erkölcsi rendszerek több társadalmi renden keresztül fennmaradnak, egyszerűen abból a tényből ma-

gyarázható, hogy a társadalmi rendek gazdasági viszonyai bizonyos közös vonásokkal rendelkeznek.[21] A rabszolgatartó társadalom, a feudalizmus és a kapitalizmus termelési viszonyaiban levő közös vonások tették lehetővé és határozták meg, hogy azok az erkölcsi követelmények, melyek már a rabszolgatartó társadalomban keletkeztek, mindmáig fennmaradjanak. Ez vonatkozik az olyan erkölcsi parancsolatokra, mint a felebaráti szeretet, az engedelmesség és alázat a fensőbbséggel szemben, valamint a magántulajdont védelmező parancsolatokra is.

Valaki talán ellenvethetné, hogy a lopás tilalma, a kapzsiság elítélése és más hasonló erkölcsi normák a szocializmusban is fennállnak. Ámde ezek a parancsolatok itt egészen más értelmet nyertek, mert a társadalmi tulajdon és a dolgozók személyi tulajdonának védelmét célozzák. (Egyébként azt az elvi különbséget, amely a lopás tiltásának polgári és szocialista erkölcsi követelménye között tartalmilag fennáll, a gyakorlatban a bonni állam elismeri oly módon, hogy azokat az elemeket, akik a népi tulajdon ellen vétettek, a bonni hatóságok másként kezelik, mint az egyéb bűnözőket.) A „Ne lopj!" parancsolatnak van még jelentősége a szocialista viszonyok között, minthogy még nem tűntek el az osztálytársadalom összes maradványai az emberek tudatából. A kommunizmusban, amikor majd a társadalmi tulajdont mindenki a társadalmi gazdagság és haladás szent és sérthetetlen alapjának tekinti, és a képessége szerinti munkát mindenki elsőrendű életszükségletnek érzi, amikor már megszűntek a lopás összes indítékai, mivel a társadalmi gazdagságból mindenki szükségletei szerint részesül — ebben a társadalomban a lopás tilalma éppoly fölöslegessé és tárgytalanná válik, akár az a tilalom, hogy az ember ne tegyen kárt önmagában.

[21] Lásd *Engels:* Anti-Dühring. 97. old.

Egyébként szembetűnő, hogy az osztálytársadalomban uralkodó erkölcs számos parancsolata negatív megfogalmazású. A mózesi tízparancsolat közül csak kettő van pozitív, parancsoló formában megfogalmazva, míg a többi tilalom formájában.[22] Bizonyos, hogy az erkölcsi parancsolatok külső megjelenési formája nem a lényeges oldaluk, de az is bizonyos, hogy a mózesi tízparancsolat nem véletlenül alkalmazta túlnyomóan a tiltó formát. Ez a tény kétségkívül összefügg e követelmények tartalmával, azzal a szerepükkel, amelyet az uralkodó osztály érdekében a dolgozó tömegek fékentartásának eszközeként töltenek be.

A polgári és a szocialista erkölcs eltérő osztálytartalmának megfelelően a parancsolatok megfogalmazása is alapvetően különböző. A szocialista erkölcs tízparancsolata, melyet Walter Ulbricht a párt V. kongresszusán megfogalmazott, erkölcsünk szocialista tartalmát megfelelő, új formába is önti. Szocialista erkölcsi parancsolataink közül egynek sincs tiltó formája; mindegyik meghatározott feladatokat állít fel és meghatározott irányt mutat arra vonatkozóan, miként fejlesszük és használjuk fel erőinket és képességeinket. Ha van is erkölcsünkben tiltó elem, mint például abban a követelményben, hogy a szocialista tulajdont védeni, gyarapítani kell és takarékosan kell vele bánni, ez a polgári erkölcs maradványaiból fakadó cselekedetek ellen irányul. A szocialista erkölcs nem korlátozza a néptömegek életét és cselekvését, hanem elősegíti, hogy a nép alkotó ereje és tehetsége felszabaduljon és kibontakozzék.

[22] W. Wundt felhívta erre a figyelmet, de anélkül, hogy ezt a jelenséget helyesen értékelte volna; úgy gondolta, hogy ez azok miatt a súlyos következmények miatt történt így, melyek a normáktól való eltéréssel jártak.

W. Wundt: Ethik. II. köt. 3. fej. c) Parancsoló és tiltó normák.

A hagyomány vagy tradíció az erkölcs fejlődésére egészen különbözőképpen hat ki, mert magában foglal mind haladó, mind pedig reakciós eszméket és szokásokat, és egyes erkölcsi követelmények más társadalmi feltételek között más értelmet nyernek. A tradíció elősegíti vagy gátolja új erkölcsi felfogások, új erkölcsi szokások és konvenciók kialakulását, aszerint, hogy a tradíciónak mi a tartalma és milyen feltételek között fejti ki hatását.

Más hagyományai vannak mindenekelőtt a dolgozó népnek és megint mások az uralkodó kizsákmányoló osztályoknak. De a nép körében élő hagyományos erkölcsi szokások és konvenciók sem játszanak minden körülmények között pozitív szerepet. Így például a dolgozók magatartása a kizsákmányoló osztályok államával szemben a kapitalizmusban egészen más, mint később a szocialista államhoz fűződő viszonyuk. Az utóbbi esetben annak a tradíciónak, mely az államban a néptől idegen és ellenséges hatalmat lát, negatív szerepe van; hogy a szocialista állampolgári tudat kifejlődjék, ki kell fejleszteni az államhoz való új viszonyt. Hasonló az eset a dolgozók egy részének a politikával szemben érzett ellenszenvével, mely különösen kispolgári rétegeknél nem utolsósorban a burzsoá-imperialista politikából való kiábrándulásuk hatására alakult ki. A politikai kérdések felvetésével és megvitatásával szembeni ellenszenv akadályozza a dolgozókat abban, hogy ráébredjenek érdekeikre, és azokat tudatosan vállalják. A nép körében élő más tradíciók viszont pozitív szerepet töltenek be, például a szolidaritás, a szervezettség stb.

A szocializmushoz való átmeneti korszakban a már említett hagyományokon kívül a dolgozók erkölcsére nem lebecsülhető befolyást gyakorolnak a polgári és kispolgári szokások maradványai is; a proletariátus ugyanis nem él a társadalom egyéb rétegeitől elszige-

telten és elzártan. A munkával kapcsolatos kispolgári képzetek, egyáltalán az egész individualista gondolkodás- és életmód, kimondottan hátráltató és gátló szerepet játszanak.

A hagyomány tehát nem független a társadalom gazdaságában és osztályviszonyaiban végbemenő változásoktól. Az erkölcs és etika nem élnek külön életet. A társadalom gazdasági szerkezetében beálló változások határozzák meg, hogy mi marad meg a hagyományból és mit vetnek el belőle. A szocialista állampolgári tudat nem azért váltja fel a dolgozóknak a tőkés társadalomban az állammal szemben elfoglalt negatív álláspontját, mintha a párt talán jobb agitátorokkal és propagandistákkal rendelkezne, mint a burzsoázia. Anélkül, hogy az agitátorok és propagandisták szerepét lebecsülnénk, tudnunk kell, hogy a tömegek végső soron, mint Lenin egy alkalommal megjegyezte, csak a tények alapján ítélnek. A gazdasági változás tényei, a tőkések es földbirtokosok hatalmának megdöntése, a szocialista demokráciának, a munkásosztály vezette dolgozók e legátfogóbb szervezetének és hatalmi eszközének letrejötte — ezek azok a tények, melyek a munkások és a parasztok új viszonyát az államhoz meghatározzák és maguk után vonják.

IV. A SZOCIALISTA ERKÖLCSI TUDAT ÁLTALÁNOS VONÁSAI — KÖTELESSÉG, BECSÜLET, LELKIISMERET ÉS BOLDOGSÁG A SZOCIALISTA ETIKÁBAN

A kötelesség, becsület, lelkiismeret és boldogság azok az alapvető kategóriák, melyeket az erkölcs és az erkölcsi tudat meghatározásánál többé-kevésbé minden etikai irányzat felhasznál. A szocialista etikában is felhasználjuk ezeket a fogalmakat, abból a célból. hogy a szocialista erkölcsi tudat lényeges vonásait körülhatároljuk és meghatározzuk. E kategóriák helyes, tudományos megértése nélkül nem tájékozódhatunk helyesen napjaink erkölcsi problémáiban.

E téren nem az az első dolgunk, hogy ezeknek a kategóriáknak a formai oldalát és az erkölcsi tudatnak e kategóriák segítségével megragadott megnyilvánulási formáit vizsgáljuk meg, hanem e kategóriák új, szocialista tartalmát kell kidolgoznunk.

A kötelesség, a becsület, a lelkiismeret és a boldogság kategóriái (miként más etikai fogalmak is) a polgári ideológusoknál elvileg mást jelentenek, mint a szocialista etika rendszerében. Ezeknek a fogalmaknak teljesen meghatározott, a különböző osztályok számára különböző tartalmuk volt mindig és van ma is.

A burzsoázia ideológusai unos-untig erkölcsprédikációkat tartottak a proletariátusnak arról, hogy híven és lelkiismeretesen „teljesítsék kötelességüket" a tőkés kizsákmányolás igájában. Kétségtelen azonban, hogy a munkásosztálynak ahhoz, hogy érdekeit megvalósíthassa, alapvetően más erkölcsi fogalmakat kell

kialakítania, mint amilyeneket a burzsoázia prédikál. „Az önök becsülete nem az én becsületem!" — válaszolta Karl Liebknecht az imperialisták bíróságának, amikor „hazaárulással" vádolták, és fegyházra és állampolgári jogainak elvesztésére ítélték azért, mert fellépett a bűnös imperialista háború ellen. „Az önök becsülete nem az én becsületem. De mondhatom önöknek, hogy egyetlen tábornok sem hordott soha uniformist annyi becsülettel, mint én a rabruhát viselni fogom ..."

A burzsoázia újra meg újra „erkölcsi nihilizmussal" vádol bennünket, amiért elvetjük a polgári erkölcs fogalmait és nézeteit.[1] Igaz, mi küzdünk a polgári erkölcs ellen, mert a tőkés kizsákmányoló rend fenntartását szolgálja és gátolja a dolgozókat felszabadító harcukban. De helyébe összehasonlíthatatlanul magasabb rendű, valóban humanista erkölcsöt állítunk.

A szocialista erkölcs a polgári erkölcsi képzetek kritikája útján, e képzetek leküzdése útján keletkezett, a szocialista forradalom és az új szocialista társadalmi viszonyok támasztotta követelményeknek megfelelően. A régi fogalmak helyébe újaknak kell lépniük, vagy másképp kifejezve: a kötelesség, a becsület és a lelkiismeret fogalmát új, szocialista tartalommal kell megtölteni. Ez alapjában véve korunk erkölcsi nevelésének problémája: a szocialista erkölcsi tudat kialakítása a polgári erkölcs leküzdése útján.

Felmerül a kérdés: miből merítjük és ismerjük meg az erkölcsi tudat új, szocialista tartalmát? Honnan

[1] Ezt teszi például Dr. K. Leese „Etikai és vallási alapkérdések a jelenkor gondolkodásában" c. írásában, ahol a könyv első cikkében („A nihilizmus mint etikai és vallási probléma") egy haragvó pap szónokias szitkaival és az Adenauer-féle revolversajtó olcsó demagóg hazugságaival ócsárolja a munkásmozgalom szocialista erkölcsét, azonosítva azt a fasiszta amoralitással.

K. Leese: Ethische und religiöse Grundfragen im Denken der Gegenwart (Etikai és vallási alapkérdések a jelenkor gondolkodásában). Stuttgart—Düsseldorf 1956.

vesszük a jogot, a bizonyságot ahhoz, hogy a kötelesség, a becsület, a lelkiismeret, boldogság fogalmát és érzelmeit szocialista tartalommal töltsük meg? Ez a kérdés egyértelmű azzal, miképpen határozzuk meg objektíven és tudományos pontossággal, hogy korunkban melyik erkölcs jó és pozitív tartalmú.

1. A szocialista erkölcsösség tudományos megindokolása

A polgári és Marx előtti etika nem tudta és nem tudja az erkölcsösség objektív kritériumát megtalálni és erkölcsi követelményeinek alapjává tenni. Ezt egyes polgári ideológusok maguk is elismerték és elismerik. Így Dr. H. Stofer, a baseli polgári törvényszék elnöke, „Az etikai értékítéletről" c. könyvében több ízben hangsúlyozta, hogy (a polgári etikában) nincs objektív kritériuma az erkölcsösségnek. „A cselekvés helyes voltának ... végső, döntő érve hiányzik"[2], írja Stofer. „Hogy mit kell tenni, mi a kötelesség, ez olyan meghatározásra szorul, amelyhez vagy alapelvek, vagy pedig nyilvánvaló élmények között kell választani. Egyik út sem vezet ... végső értelemben vett bizonyíthatósághoz ... A kellés ... empirikusan parancsolatok és tilalmak sokféleségén nyugszik, a mértékül szolgáló eszmény pedig nem egyéb, mint *feltevés*."[3] A jelenlegi polgári etikában szaporodnak egyébként a nyíltan szubjektivista rendszerek, amelyek az etikai követelményeknek mindennemű objektív alapozását kereken tagadják; ez elsősorban a szubjektív idealista, tehát a különféle pozitivista és neopozitivista irányzatokra, a pragmatisták, az egzisz-

[2] *H. Stofer:* Über das ethische Werturteil (Az etikai értékítéletről). Basel 1955. 25. old.

[3] Ugyanott, 157. old. (Az én kiemelésem. — *H. B.*)

tencialisták stb. etikájára vonatkozik. Ez az etikai szubjektivizmus az imperialista burzsoázia táborában uralkodó erkölcsi bomlásnak felel meg.

A polgári és a Marx előtti etikával ellentétben a marxista—leninista etika az erkölcsösségnek objektív kritériumával rendelkezik. Ezt a kritériumot soha nem lehet levezetni az erkölcsi követelményekből, illetve nézetekből, sem az emberek társadalmi tudatából és még kevésbé az egyéni tudatukból. Az erkölcsösség objektív kritériuma végső fokon az emberek objektív, anyagi-társadalmi viszonyaiban rejlik.

Az erkölcsösség kritériumának kérdése jelenleg egyértelmű azzal a kérdéssel, hogy mi a kritériuma a szocialista erkölcs fölényének és igazságosságának a polgári erkölccsel szemben. A kérdés következésképpen csak így tehető fel: milyen erkölcs felel meg a jelenben a társadalmi haladás történelmi törvényszerűségének.

A szocialista erkölcsnek a polgári erkölccsel szembeni helyességére és igazságosságára vonatkozó objektív kritérium végső fokon nem más, mint a szocializmus győzelmének objektív történelmi törvényszerűsége.

Ha van a társadalmi életben törvényszerűség — ami nem kétséges —, akkor korántsem mindegy, hogy milyen magatartást tanúsítunk. Ez azt jelenti, hogy erkölcsös, jó, helyes manapság csak az a cselekvés lehet, amely e történelmi törvényszerűség irányában hat, a történelmi haladást szolgálja, vagy másképp szólva: ami elősegíti a munkásosztály érdekeinek valóra váltását.

Ismeretes, hogy Lenin is így határozta meg a kommunista erkölcsöt: „Erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valameny-

nyi dolgozó egyesülését a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül.

A kommunista erkölcs — az az erkölcs, amely ezt a harcot szolgálja, amely egyesíti a dolgozókat minden kizsákmányolás ellen ..."[4]

Ez a szocialista erkölcs alapkövetelménye, a szocialista erkölcsi tudat fő tartalma.

Érthető, hogy a polgári moralisták a szocialista erkölcsösségnek ezt a tudományos megalapozását nem hajlandók elfogadni. Azt a látszatot igyekeznek kelteni, mintha az erkölcsösséget egyáltalában nem volna lehetséges tudományosan meghatározni; a marxista—leninista meghatározást meghamisítják és rágalmazzák. Th. Lorch például azt állítja, hogy az erkölcsösség lenini meghatározása csak „az eredeti utilitarizmus leszűkítése"[5]. „A jót magáért a jóért kell helyeselni és cselekedni. Hogy mit kell ezen érteni, azt a lelkiismeretünk tisztán és világosan megmondja nekünk. Miért töltsük tehát az időt olyan megfontolásokkal, hogy az erkölcs tartalmát miként lehet meghatározni"[6].

Leninnek a szocialista erkölcsösség lényegéről adott megfogalmazása és az utilitarísta nézetek közötti külsőleges hasonlóság felületesebb szemlélet esetén talán elegendő lehet annak feltételezésére, hogy ez a két felfogás megegyezik egymással. A dolog lényegét illetően azonban az utilitarista és a marxista—leninista etika tartalmukban és módszereikben egyaránt gyökeresen különböznek egymástól. Rendszerint ugyan J. Benthamot tekintik az utilitarizmus megalapítójának, az utilitarizmus elvei azonban megtalálhatók lényegileg már a francia materialistáknál, bizonyos elemei pedig már a küréneiek és az epikureusok

[4] *Lenin* Művei. 31. köt. 296. old.
[5] *Th. Lorch:* Moral und Politik. 293. old.
[6] Ugyanott.

nézeteiben, valamint az utóbbiakra visszavezethető hedonizmus és eudaimonizmus irányzataiban.

Az utilitarizmus az erkölcsösség kritériumaként a „közjóra", „a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságára" hivatkozik. Ugyanebben az értelemben olvasható Helvétiusnál: „Az igaz ember az, akinek cselekedete a közjóra irányul ... Az általános hasznosság minden emberi erény alapelve és minden törvényhozás fundamentuma."[7] J. Bentham a következőképpen érvel: „A közjó legyen a törvényhozó célja; az általános hasznosság legyen a törvényhozó legfőbb elve ... Az erkölcs ... annak művészete, hogy az emberek cselekedeteit úgy irányítsuk, hogy azok a lehető legtöbb boldogságot eredményezzék."[8] J. St. Mill pedig ezt írja: „Egy olyan létezés elérése, mely a lehető legnagyobb mértékben mentes a szenvedéstől és a lehető legnagyobb mértékben gazdag az élvezetekben (akár saját jólétünket, akár másokét tartjuk szem előtt) — ez a legvégső cél; az összes többi dolog csak erre a célra való tekintettel és ennek kedvéért kívánatos ..." Az erkölcs szerinte úgy fogható fel, „mint az emberi magatartásra vonatkozó ama szabályok és előírások foglalata, melyek követése a fentebb leírt létezést a lehető legnagyobb mértékben minden ember számára biztosítja"[9]. Emellett a hasznossági elmélet képviselői abból indulnak ki, hogy a „közjó" az egyének személyes hasznának vagy személyes előnyének összege. Úgy vélik, hogy a személyes és a társadalmi, illetve közérdek a polgári társadalomban egybeesik, s ezért azt a következtetést vonták le, hogy a közjó elérésének célját tűzik ki akkor, ha

[7] *Helvétius:* De l'Esprit (A szellemről). Párizs 1769. 57. és 60. old.

[8] *J. Bentham:* Prinzipien der Gesetzgebung (A törvényhozás elvei). Köln 1833. 3. és 83. old.

[9] *J. St. Mill:* Összes művei. Lipcse 1869. I. köt. 139. és 140. old. (németül).

mindenki saját személyes előnyére törekszik. „A köz valamennyi magánember összessége; ítéleteinek tehát sohasem lehet más értéke, mint a közhaszon."[10] „Minden időkben és minden helyen az erkölcs és a szellem kérdéseiben egyaránt a személyes érdek diktálja a magánemberek ítéletét..." „A személyes érdek az emberi cselekedetek érdemének egyetlen és egyetemes értékmérője."[11]

Ami a francia materialistáknál a polgári állapotokra vonatkozóan még történelmileg jogosult illúzió volt, az Benthamnál és Millnél a tőkés viszonyok és az e viszonyoknak megfelelő erkölcs puszta apologetikájává válik. Bentham szerint: „A társadalom (azaz a polgári társadalom — *H. B.)* úgy van berendezve, hogy miközben saját boldogságunkért dolgozunk, egyúttal a köz boldogsága érdekében tevékenykedünk. Nem gyarapíthatjuk saját élvezeti eszközeinket anélkül, hogy másét ne gyarapítanánk. Két nép, miként két egyén, a kölcsönös kereskedelem útján gazdagodik, és minden csere kölcsönös előnyön alapul."[12] A benthami álláspont az átlagburzsoá és a befolyása alatt álló kispolgár megszokott — képmutatóan a közboldogságra vonatkoztatott — egoizmusát fejezi ki.

Ami az erkölcsi követelmények megalapozását, az etika módszerét illeti, az utilitaristák a „tapasztalatra" és az „emberi természetre" hivatkoznak. Helvétius szerint az „igazi szellem" „magához az emberi természethez tartozik, következésképpen változatlan". „Minden szenvedélyünk az öröm szeretetéből, vagy a fájdalomtól való félelemből, s ennélfogva a fizikai érzékelésből fakad."[13] Bentham pedig ezt írta: „A természet az emberiséget az élvezet és a fájdalom uralma

[10] *Helvétius:* De l'Esprit. 35—36 old.
[11] Ugyanott, 36—37., 41. old.
[12] *J. Bentham:* Prinzipien der Gesetzgebung. 74. old.
[13] *Helvétius:* De l'Esprit. 143. old. és a 9. fejezethez adott tartalmi összefoglalás.

alá rendelte. — Nekik köszönhetjük összes eszméinket, rájuk vonatkoztathatjuk minden ítéletünket, életünk minden elhatározását ..." „Főleg ezeket az örök és ellenállhatatlan érzéseket kell a moralistáknak és a törvényhozóknak tanulmányozniuk. A hasznosság elve mindent e két indítóoknak rendel alá."[14] „Ne nekem, hanem a tapasztalatnak higgyetek, és mindenekelőtt a saját tapasztalatotoknak."[15]

Az antropologizmus természetesen bizonyos előrehaladást jelent az etikai követelményeknek a középkorban uralkodó vallásos „megalapozásával" szemben. Az utilitaristák eljárása mégis idealista marad, hiszen a „tapasztalatot" a polgári erkölcsi szokásokra korlátozzák, amely szokások — értelmezésük szerint — megfelelnek az „emberi természetnek". Így azok az erkölcsi követelmények, melyeket az utilitaristák támasztanak, s amelyek megalapozására törekednek, végül is minden tudományos alapot nélkülöznek.

Az erkölcsi követelmények keletkezésében és hatásában rejlő törvényszerűségek feltárása a marxizmus—leninizmus klasszikusainak érdeme. Ezért az etika történetében először csak a szocialista etika tudott az erkölcsösség kritériumára és az erkölcsi tudat tartalmára vonatkozó kérdésekre tudományosan meghatározott feleletet adni.

2. Az erkölcsi kötelesség

Abból a körülményből, hogy a szocialista erkölcs a társadalmi fejlődés szükségleteinek, vagyis a történelmi szükségszerűségnek megfelel, tehát helyes és jogos, egy sor fontos következtetés adódik a gyakor-

[14] *J. Bentham:* Prinzipien der Gesetzgebung. 4. old.
[15] Ugyanott. 120. old.

lati életben való tájékozódáshoz és a szocialista erkölcsi tudat lényegének tisztázásához.

Az a kérdés, hogy egy történelmi korszakban mi az erkölcsi jó, egybeesik azzal a kérdéssel, hogy mi a tartalma az etika általános kategóriáinak, így a kötelességnek, a lelkiismeretnek, a becsületnek stb. A marxista etika nem tagadja, hogy a kötelesség, a kötelességtudat, a lelkiismeret stb. az erkölcsi tudat fontos elemei és figyelembe veszi ezeknek az etikai kategóriáknak központi jelentőségét. De kétségbe vonja — a társadalmi élet történeti tényeivel egybehangzóan —, hogy a kötelesség és a lelkiismeret tartalma minden időben változatlan, hogy független a társadalmi fejlődés anyagi szükségleteitől, a különböző osztályok ellentétes érdekeitől. A kötelesség és a lelkiismeret eredete nem valamiféle társadalmon kívüli, képzelt szellemi erőkben, vagy istenben, sem pedig az ember „erkölcsi eszméjében", az „észben", vagy az önmagában vett ember tulajdonságaiban rejlik, hanem a társadalmi fejlődés által kialakított objektív érdekekben.

J. Kon a következőképpen határozta meg a kötelesség fogalmát: kötelesség az, ami társadalmilag szükséges, ami a haladó, forradalmi osztály érdekeinek megfelel.[16]

A kötelességnek ez a meghatározása természetesen még túl általános ahhoz, hogy a kötelesség sajátos erkölcsi oldaláról sokat mondana. A kötelesség mindig az emberek viselkedésére vonatkozó olyan előírást, követelményt jelent, melyet egy osztály, illetve nép támaszt. Egy osztály erkölcsi követelményei az illető osztály érdekeinek megfelelő kötelességek és kötelességképzetek komplexuma. Erkölcsi kötelesség általá-

[16] Lásd *J. Kon:* A marxista etika és a kötelesség problémája. „Neue Welt", 1954. 19. sz. 2377—2378. old.

nosan kifejezve tehát az erkölcsi követelmények összessége, különösen az egyes normák erkölcsi tartalma.

Az erkölcsi kötelesség (miként a jog is) az osztálytársadalomban a mindenkori osztályok akaratnyilvánítása. Ameddig osztályok léteznek, mindig az egyes osztályok objektív osztályérdekeit tartalmazó és általuk meghatározott akarat jelenik meg erkölcsi kötelesség formájában. Az erkölcsben vagy erkölcsi kötelességben megjelenő osztályakarat nem fikció, hanem annak objektív, anyagi okai vannak: az objektív osztályérdekek és a szóban forgó osztály élet- és fejlődési szükségletei. Ezek a szükségletek és objektív érdekek határozzák meg többek között az osztálynak az erkölcsi követelményeiben megmutatkozó akaratát is. Ez egyaránt vonatkozik a haladó és a reakciós osztályokra és mindenkori erkölcsi követelményeikre, azaz jelenleg mind a burzsoázia, mind a munkásosztály erkölcsére. A polgári erkölcs a burzsoáziának a maga osztályérdekei által meghatározott akaratát juttatja kifejezésre; a munkásosztály erkölcsében a proletariátus objektív osztályérdekei jelennek meg.

Az általános történelmi szükségszerűség az egyetlen, de teljesen elégséges objektív kritérium ahhoz, hogy a különböző osztályok erkölcsi kötelességképzetei között döntsünk. Csak az a cselekvés lehet erkölcsileg jó és helyes — csak az jelentkezhet erkölcsileg pozitív tartalmú kötelesség formájában —, amely elősegíti az emberiség haladását és továbbfejlődését. „Az erkölcs arra szolgál, hogy az emberi társadalom magasabb fokra emelkedjék, megszabaduljon a dolgozók kizsákmányolásától"[17] — írta Lenin.

A kizsákmányoló társadalomban persze az *erkölcsi* jó nem esik egyszerűen egybe a társadalmi haladással, a történelmi szükségszerűséggel, mert nemcsak a

[17] *Lenin* Művei. 31. köt. 298. old.

dolgozó tömegek, hanem — feltörekvő szakaszukban — a kizsákmányoló osztályok is előbbre vitték a társadalmi haladást, s ezt a saját korlátozott érdekeiknek megfelelő eszközökkel és módszerekkel valósították meg.

Mindaddig, amíg a társadalom antagonisztikus osztályokra hasadt és hasad, a termelőerők és a társadalmi viszonyok fejlődésének nemcsak az erkölcsi jó, hanem még inkább az erkölcsi rossz az egyik (végső soron a gazdasági viszonyok által létrehozott és meghatározott eszmei) hajtóereje. És ez nemcsak abban az értelemben áll, hogy minden új forradalmi osztálynak — érdekei védelmében — szét kell törnie az addig uralmon levő kizsákmányoló osztály által szentesített, jónak ítélt erkölcsöt, hanem abban az értelemben is, hogy éppen az emberek rossz tulajdonságai, mint például kapzsiság és uralomvágy, hatottak az osztálytársadalom történelmi fejlődésének emelytyűiként.[18]

Erkölcsi haladást, erkölcsileg jó tulajdonságokat (melyeket még ma is jóknak tartunk és melyek az akkori viszonyok között is jók voltak) majdnem kizárólag csak az elnyomott néptömegeknél és elsősorban a felszabadító harcukban találunk. A legmagasabb rendű erkölcsöt az az osztály teremti meg, mely történelmi szerepe által arra hivatott, hogy az összes dolgozók és kizsákmányoltak élén utat törjön az osztály nélküli társadalomhoz. A munkásosztály képviseli ma az emberiség jövő érdekeit. Történelmi küldetése ma nemcsak abban áll, hogy — mint a moszkvai nyilatkozat mondja — *„világméretekben megszüntessék a kizsákmányolást és nyomort, és örökre kizárják az emberi társadalom életéből bármilyen háború lehetőségét, hanem abban is, hogy már a mi korunkban*

[18] Lásd *Marx—Engels:* Válogatott művek. II. köt. 377. old.

megszabadítsák az emberiséget az új háború rémétől"[19]. Ezért ma csakis a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért folytatott harc erkölcsös, jó, igazságos és így pozitív tartalmú erkölcsi kötelesség.

Míg a múltban az antagonisztikus osztályellentétekre hasadt társadalomban általános emberi erkölcs nem volt lehetséges, a szocialista társadalomhoz való átmenet folyamán új erkölcs keletkezik, amely a múlt minden jó és pozitív erkölcsi elemét, egész humanista gondolatanyagát magába olvasztja, olyan erkölcs, mely a szocializmus felépülése során fokozatosan általánossá válik.

Az erkölcsösség és az erkölcsi kötelesség tudományos kifejtése nagy lehetőségeket nyújt az emberek tudatának fejlesztésére irányuló nevelőmunkában. A szocialista nevelés megköveteli, hogy a dolgozó nép minden tagját meggyőzzük a szocialista út helyességéről, elkerülhetetlenségéről és igazságáról. Új, szocialista erkölcsi fogalmak, különösen a szocialista kötelességtudat kialakításának egyetlen útja az, hogy meggyőzzük az embereket a szocialista társadalmi rendnek a tőkés renddel szembeni fölényéről, hogy az összes dolgozókat a munkásosztály köré, a párt köré tömörítsük. A munkásosztály érdekeit kifejező párt népünknek nemcsak politikai, hanem erkölcsi élcsapata is.

3. A szocialista ember lelkiismerete

A lelkiismeret tartalma vagy mércéje is attól függ, hogy mi a jó és erkölcsös. A lelkiismeret nem „az emberi szív titokteljes hangja", nem „az Isten hangja"; a lelkiismeret „azt jelenti, hogy az ember (vagy

[19] A kommunista és munkáspártok 1960 novemberi nyilatkozata és kiáltványa a világ népeihez. Kossuth 1961. 47. old.

valamely közösség) erkölcsi felelősséget érez a társadalommal, embertársaival szemben tanúsított magatartásáért"[20].

Felületesen szemlélve úgy tűnik, mintha az ember lelkiismerete mondaná meg, hogy mi a jó és erkölcsös. Hiszen a lelkiismeret vagy még a cselekedet végrehajtása előtt figyelmeztet és int, hogy az általunk erkölcsileg helyesnek vélt mellett döntsünk; vagy pedig a tett után mozdul meg, a cselekedet eredményének és társadalmi következményeinek átgondolásánál. A lelkiismeret hatására ekkor az embert erkölcsi megelégedés, vagy megbánás és bűntudat tölti el. De az, hogy a lelkiismeret mire és hogyan reagál, milyen irányban ösztönöz, az az ember már kialakult erkölcsi érzéseitől, meggyőződésétől függ. Ezek az érzések és meggyőződések pedig a történelmi korszakoknak és a különböző osztályoknak megfelelően változóak és különbözőek, — éppígy különböző a lelkiismeret tartalma és funkciója is.

Minden beszámítható embernek van lelkiismerete, vagy legalábbis annak bizonyos elemei. Erkölcsileg pozitív tartalmú napjainkban csak az a lelkiismeret lehet jó, amelyet az új, szocialista kötelességtudat határoz meg és hat át, mig a polgári erkölcsi érzésekből, nézetekből fakadó lelkiismeret igen tág és valójában minden amoralitást igazol. Emlékezzünk csak az imperialisták és a militaristák számtalan bűncselekményére, melyet a kapitalista világ minden részében véghezvittek, tűrtek és szépítgettek.

A cinizmus, a felelőtlenség és lelkiismeretlenség az imperialista burzsoázia ideológiai termékeiben is kifejezésre jut. Fogjuk szaván az imperialista háborús politika egyik erkölcsprédikátor apologétáját. A katolikus klérus e képviselője, G. Grundbach jezsuita

[20] *A. Siskin:* A kommunista erkölcs alapjai. 185. old.

páter, aki a nemrég meghalt XII. Pius pápának a német kérdésekben hivatalos tanácsadója volt és ma is a Vatikánban működik, ez év tavaszán a Würzburgban tartott konferencián (a Katolikus Bajor Akadémia és a würzburgi székesegyházi iskola meghívására) atomháborút követelt a szocialista tábor országai ellen, „mégha a világnak el is kellene pusztulnia". „Igen, még a világ pusztulása sem szólhatna ellene, mert nem mi vagyunk felelősek a világ végéért. Akkor azt mondhatjuk, hogy az Úristen majd a felelősséget is vállalja ezért." Jellemző módon a hallgatóságban befolyásos teológusok mellett a bonni NATO-haderő egyes tisztjei és a Kereszténydemokrata Unióhoz tartozó politikusok is helyet foglaltak.

Mily nagy lelkiismereti erő, mily magas rendű kötelesség- és felelősségtudat kell a másik oldalon ahhoz, hogy olyan emberek, mint Ernst Thälmann, Georg Schwarz, Wilhelm Pieck, Walter Ulbricht, Erich Weinert, Willi Bredel és más kommunista és antifasiszta ellenálló harcosok tízezrei életük árán is megkísérelték megmenteni a német népet a bűnös imperialista rablóháború katasztrófájától, vagy hogy ma Nyugat-Németországban kommunisták, haladóan gondolkodó és cselekvő szociáldemokraták terror és üldöztetés ellenére harcolnak azért, hogy az agresszív nyugatnémet imperializmust megfékezzék és így egyengessék a nemzeti egység és az európai béke felé vezető utat.

Ha ilyen tények láttára az imperialista burzsoázia ideológusai, mint például Leisegang vagy Leese és a velük egyívásúak elvitatnak a munkásosztálytól minden erkölcsi érték iránti érzést és egyáltalán lelkiismeretet, akkor épp annyira lelkiismeretlenek, mint amennyire (legalábbis némelykor) nevetségesek. Kurt Leese protestáns teológus például képes volt ezt írni: „Ahol mások a lelkiismeretüket hordják, ott a nihi-

listáknál (nyilvánvalóan a szocialistákat érti) csak egy üres folt vagy egy kemény, érzéketlenné vált kéreg van."[21]

A szocialista ember lelkiismerete nemcsak tartalmilag különbözik a polgári erkölcsi tartalmú lelkiismerettől, hanem működési módjában, valamint a cselekvésre gyakorolt befolyásának hatékonyságában és erősségében is.

A szocialista ember lelkiismeretének különös hatékonysága magas fokú tudatosságban, elvi szilárdságban, a szocialista embernek önmagával és a dolgozók közösségével szembeni őszinteségében és becsületességében, a szavak és a tettek összhangjában nyilvánul meg. A kötelesség formális felfogása a szocialistától idegen; a szocialista közvélemény elítéli a társadalmi kötelességek formális felfogását, amely nem megy túl azon, amit a törvény megkövetel; elítéli azokat, akik csak annyira tesznek eleget kötelességüknek, amennyire ez szükséges ahhoz, hogy ne tűnjenek fel rossz fényben és jó hírük legyen. A lelkiismeret fejlettségének kritériuma éppen abban rejlik, mennyire váltak a szocialista tartalmú követelések az ember saját, belső erkölcsi követeléseivé, mennyire vált belső szükségletévé, hogy ezeknek nap mint nap eleget tegyen.

A szocialista lelkiismeret e tartalmi vonásai megfelelnek a szocialista társadalmi élet, végső soron a szocialista termelési viszonyok objektív valóságának és végső fokon belőle erednek.

4. A szocialista etika fogalma a becsületről

A becsület fogalma szorosan összefügg a kötelesség fogalmával. Mint amilyen különbözőek az egyes osztályoknak a kötelességre vonatkozó felfogásai és néze-

[21] *K. Leese:* Ethische und religiöse Grundfragen ... 8. old.

tei, éppen olyan eltérő a becsület fogalmának tartalma is.

Az arisztokrata becsülete családfájában és földbirtokai kiváltságaiban rejlett; a burzsoá becsületét bankszámlája nagysága szerint mérték; a szocialista becsülete a munkásosztály iránti kötelességeinek teljesítésén nyugszik. Egész általánosságban szólva a becsület: a kötelességteljesítésből származó nyilvános elismerés, személyi kielégülés és önbecsülés. A becsület fogalma, mint Siskin írja, három mozzanatot foglal magába: „1. a társadalmi kötelesség teljesítését, 2. a társadalmi elismerést (megbecsülés, dicsőség), 3. az emberi méltóság tudatát, mely az első két feltételből következik."[22] A szocialista ember becsületének alapja és kritériuma ennélfogva a társadalmi kötelesség tudatos felismerése, vállalása és teljesítése az új társadalom felépítése során.[23]

Az erkölcsi nézetek változásának megfelelően új szocialista fogalmak és érzelmek fejlődnek ki az emberi becsületre és méltóságra vonatkozóan is.

Az új becsületfogalmak és becsületérzések jelentősége nemcsak abban áll, hogy egyes esetekben pozitív értelemben hatnak az emberek magatartására, hanem egyúttal elősegítik az egyéniség további erkölcsi formálódását is. A szocialista nevelés elengedhetetlen feltételei és eszközei: a dolgozók teljesítményeinek nyilvános társadalmi elismerése és megbecsülése, a közvélemény — elsősorban a munkakollektíva — elismerő, vagy elmaraszta ló ítélete, az ifjúság bimbózó és erős becsületérzésének helyes figyelembevétele.

A szocialista becsületfogalmak és becsületérzés szerepét azért fontos kiemelni, mert a szocialista er-

[22] *A. Siskin:* A kommunista erkölcs alapjai. 181. old.
[23] Lásd ugyanott.

kölcsi tudatnak ezeket az oldalait olykor nem értékelik helyesen.

A szocialista etika elítéli a személyi dicsőség hajhászását, az individualista becsvágyat. Az individualista beállítottságból elbizakodottság fakad, és feledésbe megy a lényeges, a fődolog — a kötelességteljesítés. Természetesen egészen más a megítélés, ha az egyéni becsvágy fő tendenciája a társadalmi érdek megvalósításának elősegítésére irányul, ha az egyén saját becsületét egyúttal kollektívájának a becsületében és jó hírében látja. A társadalmi elismerés és megbecsülés iránti közömbösség bizonyára nem tartozik a szocialista embert jellemző vonások közé.

A becsületfogalmakat és becsületérzéseket mindig a társadalmi érdekek szolgálatán és a társadalmi kötelességek teljesítésén mérjük. Csak a szocialista termelési módban alakulnak ki olyan viszonyok, amelyek közt nem kiváltságok, hanem a munkásosztály és ezzel az egész dolgozó nép érdekében végzett teljesítmények alakítják ki az ember erkölcsi elismerését, értékelését.

5. *A boldogságról és az élet értelméről*

Az új, szocialista erkölcsi tudat fontos részét képezik a boldogsággal kapcsolatos felfogás és maga a boldogságérzet. A gyakorlati életben gyakran felvetődik az a kérdés, hogy mi a boldogság, hogy annak mi a helyes, szocialista értelmezése. A szocialista etikának ennélfogva tudományosan megalapozott választ kell adnia erre a kérdésre. A szocialista etika az első és egyetlen erkölcsi elmélet, amely egyáltalában lehetővé teszi a boldogság kérdésének tudományos elemzését és tisztázását. Elsősorban azért, mert a szocialista etika feltárja az erkölcsi képzetek konkrét,

történelmi tartalmát, osztályjellegét, és objektíven, tudományos pontossággal kimutatja, megindokolja, hogyan lehet és kell tényleg erkölcsösen élni.

A boldogság kérdésének és a dolgozók szocialista boldogságtudatának elméleti kidolgozása különösen azért fontos, mert a boldogságról kialakult polgári felfogások — akárcsak egyáltalában a polgári erkölcs és ideológia — nemcsak a burzsoáziára és a kispolgári rétegekre jellemzőek, hanem sok munkásra is kisebb-nagyobb mértékben befolyást gyakoroltak; részben ma is tovább hatnak vagy egyes esetekben a kispolgári befolyás hatására még újra is élednek.

Mi indokolja, hogy egyes emberek nem képesek magánéletüket szocialista tartalommal megtölteni? Az ilyen jelenségeket nyilván nem magyarázhatjuk azzal, hogy az illetők viszonylag jó életfeltételek közt élnek. Hiszen ez esetben az erkölcsnek az életfeltételek javulásával párhuzamosan hanyatlania kellene. Az elnyárspolgáriasodás nem bizonyos kellemes és kényelmes életberendezéseket biztosító használati cikkek puszta megszerzésében nyilvánul meg, hanem az ezekhez a dolgokhoz való viszonyban. Nyárspolgárnak azt az embert nevezzük, akinek a megfelelő külső életfeltételek és az otthoni kényelem nem eszközt jelentenek a cél érdekében, hanem többé-kevésbé öncélúvá válnak. A nyárspolgár „nyugalmat akar"; ő „célját elérte"; és emellett nem ritkán arra hivatkozik, hogy „mindent a családjáért" tesz. Röviden, saját szubjektív, individualista célkitűzéseit helyezi előtérbe, s ezért a párt, az állam társadalmi, politikai célkitűzéseit valami idegen, zavaró vagy terhes dolognak kezdi tekinteni, bár „elvben" jónak és helyesnek nyilvánítja azokat. Az ember önkéntelenül arra a versre gondol, melyben Goethe leleplezte a filiszter lelki szegénységét:

Mi hát a filiszter?
Nagy öblös bél
Rémült reménnyel töltve meg,
Uram, segélj!

(Fischer Éva fordítása)

A polgári és kispolgári boldogságképzetek nem csekély szerepet játszanak éppen a magánélet problémáinak eldöntésénél; de ezek a képzetek az ember életének nemcsak egyik vagy másik oldalát érintik, hanem az egész életet, annak minden vonatkozását. A boldogságképzetek az életfelfogásra, az életmódra, az élet értelmére vonatkozó morális álláspontot fejezik ki.

Ha azt akarjuk jellemezni, hogy valaki alapjában véve milyen álláspontot foglal el az élethez való viszony kérdésében, az „élet értelme" erkölcsi kategóriát használjuk. Az élet értelmének kérdése — melyek azok a feladatok, amelyeket egy ember maga elé tűz, miért és milyen cél érdekében akar élni — az egyes ember erkölcsi-politikai alapbeállítottságának kérdése. Mint már kimutattuk, ez a kérdés félreérthetetlenül és minden ellenvetést kizáróan megválaszolható. A szocialisták életük értelmét, feladatát abban látták és látják, hogy minden erejükkel és képességükkel elősegítsék a szocializmus és a kommunizmus felépítéséért folyó harcot.

A boldogság szorosan összefügg azokkal az erkölcsi feladatokkal és eszményekkel, amelyeket a különböző osztályok ideológusai az osztály érdekeit kifejezve fogalmaznak meg; de a boldogság nem kizárólagosan erkölcsi jelenség és ennek megfelelően nem is csupán etikai kategória. Erre a körülményre utal már az a közkeletű felfogás is, mely szerint a szerencse[24] az

[24] A német nyelvben a „Glück" szó boldogságot és szerencsét is jelent. — *Ford.*

egyes ember vagy akár embercsoport előnyére szolgáló véletlen kedvező körülmények összetalálkozása. Ha valaki véletlenül elkerül egy balesetet vagy szerencsejátékon nyer, azt mondják, hogy szerencséje volt. „A szerencséről több jelentésben beszélünk — írta Arisztotelész. — Akinek ugyanis, számítása ellenére sikerült valami jót elérni, azt szerencsésnek nevezzük, és aki számításunk szerint büntetést érdemelt volna, de mégis nyereség jutott osztályrészéül, azt is szerencsésnek nevezzük. Szerencsésnek lenni tehát abban áll, hogy valaki minden számítás ellenére valami jóban részesül, vagy pedig nem részesül valami megérdemelt rosszban. A szó tulajdonképpeni értelme azonban úgy látszik az előbbi, nevezetesen valami jóban részesülni."[25]

A boldogságnak ez az értelmezése, e fogalom leszűkítése a külsőleges véletlenre, nem tartalmaz erkölcsi problémát. Erkölcsi probléma csak ott lép fel, ha arról van szó, hogyan viszonyulunk a véletlennek az egyes ember életére gyakorolt kihatásához.

A szocialista etika a boldogság elemzésénél nem az egyes ember illúzióiból és önkényes törekvéseiből indul ki. A boldogság fogalmát nem fejthetjük ki tudományosan, ha valami elvont emberi lényegre vonatkoztatjuk, mert ez az út, ahogy már más összefüggésben rámutattunk, a polgári antropologizmus útja, és a tényleges összefüggések elködösítésére vezet. A boldogság általában és az egyes emberek vonatkozásában is csak akkor határozható meg, ha abból indulunk ki, hogy egy adott társadalmi rendben mi jelent objektíve boldogságot a néptömegek számára, a különböző osztályok számára.

A boldogság, ahogyan Makarenko egyszer kifejezte, „az embernek az az állapota, amelyre természetszerű-

[25] *Arisztotelész:* Nagy etika. A német kiadásból (Paderborn 1949.) idézve. 38. old.

leg mindig törekszik, és amiért voltaképpen él"[26]. „Hiszen már az is beletartozik boldogságunkba, hogy nem látunk utcáinkon hájas pókokat, nem látjuk fennhéjázásukat és kegyetlenségüket, pompás palotáikat, fogataikat és a kizsákmányolók kíséreteit, a tányérnyalók, intézők és lakájok tömegeit, mindezeknek a másodrendű parazitáknak undorító seregét, nem látjuk a kifosztott, dühtől elnyomorodott tömegeket, nem ismerünk reménytelen, névtelen életeket. De a boldogságba beletartozik az is, hogy mindezt holnap sem fogjuk látni: a tisztult távlatokba nyúló boldogság ez.

Ez a kivételesebb boldogság, de mi már hozzászoktunk. Ez hát a mi nagyszerű húszéves szokásunk, pontosan ez az egészség, amelyet az ember általában észre sem vesz.

Mi azonban még ennél a mesébe illő gazdagságnál is gazdagabbak vagyunk. Október húsz éve nemcsak a szabadságot hozta el nekünk, hanem a szabadság gyümölcseit is."[27] Számunkra a boldogságot mindazoknak a körülményeknek, életfeltételeknek és életviszonyoknak összessége jelenti, melyet a munkásosztály és a dolgozó tömegek felszabadító harcaik céljaként elértek és megteremtettek, és nap mint nap fejlesztenek — a szocialista társadalmi rend.

A kizsákmányoló társadalomban az egyik ember boldogsága a mások boldogtalanságán épült fel. A burzsoá kétes boldogsága végső soron a tőkés magántulajdonának kiváltságaiban, a kizsákmányolásban, a proletár tömegek boldogtalanságában stb. rejlik. A régi egyéni boldogság Makarenko szerint „egyértelmű olyan dolgokkal, amelyeknek nincsen társadalmi jelentőségük. A gazdagságon alapuló boldogság csupán szűkkörű, egyéni »fogyasztás« tárgya volt, akkor is

[26] *A. Sz. Makarenko* Művei. Budapest 1955. 28. old.
[27] Ugyanott, 30. old.

bizonyos mértékig rejtett, titkos fogyasztás tárgya, irigyletes azok számára, akiket az emberi egyenlőtlenség akárcsak egy lépcsőfokkal alább helyezett. A kegyetlen kizsákmányoló társadalomban az egyén élete a zsarnok cinikus élete és az elnyomott ember ugyanilyen cinikus, szörnyű élete között ingadozott, s ezért a boldogság mindig magában rejtette ugyane cinizmus bizonyos elemét is."[28]

A kizsákmányolók boldogságának cinizmusa ideológusainak etikai elméleteiben is tükröződik. Egyesek a boldogságot a kötelességteljesítés, az erényes magatartás tisztán erkölcsi élményévé szűkítik le, és kötelességszerű és erényes magatartásként olyan magatartást követelnek, amely a mindenkori kizsákmányoló osztályok vagy rétegek érdekeinek megfelel. A boldogságnak az erkölcsi tudat egyik elemeként való formális meghatározását az uralkodó osztályok valamennyi erkölcsi rendszere felhasználta. A keresztény erkölcsi tanítások, mint ismeretes, a boldogságnak az isteni kegyelmet magasztalják, a hozzá vezető útként és feltételként pedig az istennek tetsző, azaz a „keresztény" etika követelményeinek megfelelő viselkedést jelölik ki. A boldogságot megfosztják reális alapjától és tisztán pszichikai jelenséggé teszik; így az a túlvilági jobb „élet" reménységévé és az erkölcsi megelégedettség érzésévé válik, s ezt az érzést azután az eredendő bűn dogmájával újra meg újra kétessé teszik. A vallás és különösen a vallásos boldogságfelfogások a kizsákmányoló társadalom uralkodó osztályainak mindig kétszeresen szolgáltak hasznára és javára: a túlvilág illuzórikus boldogságának ígéretével szentesítik a földi viszonyokat, ugyanakkor igazolják a kizsákmányoló osztályok érdekeinek megfelelő erkölcsi

[28] Ugyanott, 29. old.

követelményeket, s az e követelményeknek megfelelő erkölcsi magatartást mint istennek tetszőt tüntetik fel.

A boldogságképzetek hasonló, de másirányú értelmezése szerint a boldogság fájdalommentesség, vagy a lehető legnagyobb és tartós öröm, s mint ilyen, minden emberi törekvés és az erkölcsi ítéletek természetes célja és kritériuma. Ez például a benthami boldogságkoncepció tartalma, amelynek a közönséges polgári értelem annyi tetszéssel adózott. „A természet az emberiséget az élvezet és a fájdalom hatalma alá rendelte. — Ezeknek köszönhetjük minden eszménket; ezekre vonatkoztatjuk minden ítéletünket, életünk minden meghatározását ... A rossz — kellemetlenség, fájdalom, vagy fájdalom okozója; a jó — élvezet, vagy az élvezet okozója. Csak az felel meg az egyén hasznának vagy érdekének, ami hozzájárul élvezetei teljes summájának gyarapításához" stb. stb.[29]

Ebben rejlik a polgári boldogságfelfogás, mely az egyéni előnyért, a profitért folytatott hajszában elért sikert tekinti boldogságnak. A feltörekvő fiatal burzsoázia teoretikusa ezt a felfogást még nyíltan és hetykén megfogalmazhatta. Az imperialista burzsoázia ideológusai — mint pl. Leisegang — azonban a valláserkölcsi nézetekkel egybehangzóan a földi boldogság kérdését mint „materialista boldogságetikát" általában elvetik.

Leisegang a munkásmozgalmat „etikai nihilizmussal", „gátlástalan, brutális erőszak alkalmazásával" vádolja, azt állítja, hogy a munkásmozgalomban „semmi más nem számít, csak az egoizmus (?) és az egyik embercsoportnak a másik fölötti hatalmáért folytatott harca". Ahelyett, hogy megindokolná, mi az erkölcsös, tautologikusan kijelenti: az etikai, az erköl-

[29] *J. Bentham:* Prinzipien der Gesetzgebung. 4. és 5. old.

csi értékektől függ, mi a jó és mi a rossz.[30] A „materialista boldogságetikát" — mint demagógok által használt „hazug csalást" — elítéli; mert először is nem nyújt „boldogságot mindenki számára" (ami igaz is, amíg a kapitalizmus fennáll), s másodszor a gazdagok és hatalmasok sem mindig boldogok. „Általános boldogság mindenki számára — nem létezik, és a boldogság ezért nem is alkalmas arra, hogy olyan cél legyen, amelynek elérésére sok vagy minden ember közösen törekedne."[31] Leisegang nyílt etikai relativizmusa, amint gyűlölködő tirádái is bizonyítják, a dolgozóknak a jobb, boldogabb életért vívott harca ellen irányul.

A polgári vagy a Marx előtti etika boldogságfelfogásának sem az egyik, sem a másik változatát nem vehetjük át. Nem indulunk ki sem a boldogságnak mint az erkölcsi cselekvés és ítélés céljának és kritériumának elvont képzetéből, sem pedig a boldogságnak mint az erkölcsi tudat egyik oldalának formális, látszólag történelemfölötti, minden korra egyformán érvényes meghatározásából.

A boldogságot mint objektív jelenséget már körülhatároltuk. A boldogság mint a szocialista erkölcsi tudat egyik oldala, annak az erkölcsi megelégedettségnek az érzése, mely a kötelesség lelkiismeretes teljesítéséből fakad, az a tudat, hogy helyesen és jól, a szocialista erkölcs követelményeinek megfelelően élünk. „Megtanultuk, hogy boldogok legyünk a munkában, az alkotásban, a győzelemben, a harcban. Megismerkedtünk az emberi egyesülés boldogságával, azok nélkül a korrekciók és kivételek nélkül, amelyekre a pénzeszsák szomszédsága kényszerít. Megtanultuk, hogy boldogok legyünk a tudásban, mert a tudás

[30] Lásd *H. Leisegang:* Zur Ethik des Abendlandes (A Nyugat etikájáról). Berlin 1949. 9. old.

[31] Ugyanott. 45. old.

nem a fosztogatók kiváltsága többé. Megtanultuk, hogy boldogok legyünk a pihenésben, mert nem látjuk körülöttünk a tétlenséget, mely kisajátította a pihenés monopóliumát. Megtanultuk, hogy boldogítson minket az az érzés, hogy országunk most már a miénk, nem pedig az urunké. Most már tudjuk, milyen szépség és öröm rejlik a fegyelemben, mert a mi fegyelmünk — a szabad mozgás törvénye, nem pedig a leigázók önkényének törvénye."[32]

[32] *A. Sz. Makarenko* Művei. 30—31. old.

V. A SZOCIALISTA ERKÖLCS ALAPELVEI

A szocialista erkölcs a kizsákmányoló osztályok erkölcsétől lényegét és funkcióit illetően elvileg különbözik. Hogy a szocialista erkölcsi követelmények új voltát és ezzel együtt fölényét és igazságosságát kimutassuk, meg kell vizsgálnunk és fel kell vázolnunk a szocialista erkölcs alapelveinek szükségszerűségét. osztálytartalmát és funkcióit.

A szocialista erkölcs alapelveinek a kollektivizmust és a szocialista humanizmust, a munkához való szocialista viszonyt, valamint a szocialista nemzetköziséget és hazafiságot tekintjük, mégpedig azért, mert a felsorolt általános elvek a szocialista erkölcs minden egyes követelményében és parancsolatában kifejezésre jutnak és ezeket áthatják. Mint Hruscsov elvtárs az SZKP XXI. kongresszusán tartott beszédében kijelentette, a párt és az állam egész ideológiai munkája *„arra hivatott, hogy új tulajdonságokat fejlesszen ki a szovjet emberekben, a kollektivizmus és a munkaszeretet, a szocialista nemzetköziség és hazafiság, az új társadalmi erkölcs magasztos elveinek szellemében, a marxizmus—leninizmus szellemében nevelje őket”*[1]. A szocialista erkölcs elvei a munkásosztály és minden dolgozó objektív érdekeinek tudományos megismeréséből következnek.

[1] Az SZKP XXI. kongresszusa. Kossuth 1959. 62. old.

1. A kollektivizmus elve

A szocialista erkölcs egyik alapelve a kollektivizmus elve.

Itt nem egyszerűen a kollektív szellemről van szó, azaz a kollektívába való beilleszkedés képességéről; a kollektivizmus elve az életmód legfontosabb sajátosságát jelöli meg, az emberek gondolkodásának és cselekvésének alapszabályát a legkülönfélébb szocialista közösségekben és a dolgozó nép közösségében. „Az emberi tudatban és magatartásban megnyilvánuló kollektivizmus — mint Siskin írta — az emberek szolidaritását, a társadalmi érdekek iránti odaadását fejezi ki."[2]

A polgári erkölcs és etika alapelve az individualizmus, az egyes egyén és önző érdekeinek kultusza, összefüggésben azzal az illúzióval, illetve hazug demagógiával, mely szerint a tőkés kizsákmányoló társadalom a legjobb, az „emberi természetnek" megfelelő társadalom, mely lehetővé teszi minden egyén szabad fejlődését és tevékenységét. Az individualizmus elvét a polgári ideológusok felmagasztalják és szépítik, és ez az elv a revizionistáknál újra meg újra feltűnik. Így például a „Neue Gesellschaft" című szociáldemokrata irányzatú folyóirat szerint: „Az ipari társadalom egyúttal teljesítményen alapuló társadalom is. Mindenki a legmagasabb teljesítményekért verseng, ... a legelőnyösebb állásokért, a legmagasabb bérekért, a legkedvezőbb életszínvonalért, a legnagyobb társadalmi befolyásért harcol — erre alapítja a társadalom egésze a maga dinamikáját, mind gyorsabb előrehaladását a történelmi folyamatban."[3]

[2] *A. Siskin:* A kommunista erkölcs alapjai. 154. old.

[3] *D. Goldschmidt:* Elitképzés az ipari társadalomban. „Die neue Gesellschaft", 1958. 1. sz. 35. old.

Az individualizmus a szocialista társadalom és a szocialista ember számára idegen és ellenszenves. Hiszen az individualizmus a burzsoá és kispolgár önzésének, az olyan ember egoizmusának alapja, aki mindent egyéni előnye szerint ítél meg, aki gátlás nélkül arra törekszik, hogy mások kárára gazdagodjék, jövedelmező pozíciókat hajszoljon, mások fölébe kerekedjen a konkurrenciában stb. Az individualizmus megfelel a termelési eszközök magántulajdonán alapuló kizsákmányoló társadalomnak — különösen a tőkés árutermelő társadalomnak —, amelyből eredetét is vette. A polgári ideológia individualista maradványai a mi viszonyaink között akadályozzák a dolgozók alkotó erőinek kibontakozását. Mindenütt, ahol az egyes emberek gondolkodásában és cselekvésében még megtalálhatók, károsan hatnak a társadalomra és negatív bélyeget nyomnak az egyének erkölcsi arculatára.

Lenin a Komszomol III. kongresszusán tartott beszédében a polgári individualizmust a következő találó szavakkal jellemezte és egyszersmind visszautasította mint a szocialista társadalom embereihez méltatlan vonást:

„A régi társadalom azon az elven alapult, hogy vagy te rabolod ki a másikat, vagy a másik rabol ki téged, vagy te dolgozol a másiknak, vagy az dolgozik neked, vagy rabszolgatartó vagy, vagy pedig rabszolga. És érthető, hogy az ebben a társadalomban nevelkedett emberek, mondhatnám, az anyatejjel szívják magukba azt a gondolkodásmódot, szokást, felfogást, hogy — vagy rabszolgatartó vagy, vagy rabszolga, vagy kistulajdonos, kishivatalnok, értelmiségi, szóval olyan ember, akinek csak az a gondja, hogy megkapja a magáét, máshoz pedig semmi köze.

Ha én ezen a földdarabon gazdálkodom, semmi közöm a másikhoz; ha a másik éhezni fog, annál jobb,

annál drágábban adom el a gabonámat. Ha jó állásom van, mint orvosnak, mint mérnöknek, tanítónak, hivatalnoknak, semmi közom hozzá, hogy mi van másokkal. Talán, ha kedvében járok, ha hízelgek a hatalmasoknak, megtarthatom az állásomat, sőt még előre is juthatok, burzsoá lehet belőlem. Kommunistának nem lehet ilyen pszichológiája, nem lehet ilyen beállítottsága"[4].

A szocialista társadalom embereit elvileg más érzület jellemzi. Ezt Osztrovszkij a következőképpen jellemezte: „Az ember számára a legértékesebb — az élete. Ez csak egyetlenegyszer adatik meg számára, és úgy kell felhasználnia, hogy kicsinyes múlt alávalósága ne nyomassza és halála előtt elmondhassa: egész életemet, minden erőmet a világon a legfenségesebbnek, az emberiség felszabadításáért vívott harcnak szenteltem." Az olyan emberekben, mint Nyikolaj Osztrovszkij és a szocialista munkásmozgalom millió és millió hősében — ilyen hősöket a kizsákmányoló társadalom megdöntéséért és a szocializmus felépítéséért folytatott harc során minden nép felmutatott és felmutat —, testesül meg az új, humanista, a polgári individualizmust toronymagasan felülmúló szocialista erkölcs.

Zseniális előrelátásával Lenin már az első „kommunista szombatok" tapasztalatai alapján 1919 elején felismerte a csírában levő kommunista erkölcs lényegét, új vonását. Lenin akkor ezt írta: „A kommunizmus ott kezdődik, amikor az *egyszerű munkás* önfeláldozóan, nehéz munkával megbirkózva kezd gondoskodni a munka termelékenységének emeléséről, *arról hogy minden pud gabonát, szenet, vasat* és egyéb terméket megőrizzen, bár azokat nem személyesen a dolgozó kapja, nem is »hozzátartozói«, hanem »távolállók«, azaz a társadalom egésze, tíz- és százmillió ember,

[4] *Lenin* Művei, 31. köt. 297. old.

akik eleinte egy szocialista államban, később a Szovjet Köztársaságok Szövetségében egyesülnek."[5]

A kollektivizmus nem jelent lemondást az egyes emberek érdekeiről, sem pedig az egyéniség, a személyiség feladását, amint a polgári ideológusok általában megállapítják. A kollektivizmus csak a brutális önzés, a gátlástalan karrierizmus, a korlátolt individualizmus és a képmutatás polgári erkölcsének leküzdését jelenti. A polgári ideológusok annyira fogva maradnak a tőkés magántulajdon képzeletvilágában, hogy örök elvvé emelik a kapitalizmusban fennálló konkurrenciaharcot, a „mindenki harcát mindenki ellen", — ezért nem értik meg, hogy a szocializmusban nincsenek ilyen antagonizmusok, és különösen nincs antagonizmus az egyéni és a társadalmi érdekek között.

A kommunisták szakítanak az egyéniséggel kapcsolatos polgári képzettel, a polgári erkölcs által jellemzett egyéniséggel. Marx és Engels már a „Kommunista Kiáltvány"-ban leleplezték a munkásmozgalom és a tudományos szocializmus elleni polgári uszítást. A polgári ideológusok azóta azt állítják, hogy a szocializmus megszünteti, elnyomja az egyéniséget, uniformizálja a társadalmat stb. — mégpedig legjobb tudomásuk ellenére állítják; hiszen a tőkés kizsákmányoló rendszer társadalmi valóságának összes tényei, a dolgozó tömegek kizsákmányolása és szolgaságban tartása, valamint az uralkodó kizsákmányoló osztályok tipikus alakjainak korlátoltsága és erkölcsi gátlástalansága arról tanúskodnak, hogy — mint Marx és Engels írták — a polgári társadalomban csak a tőke önálló és személyi, a munkálkodó egyén ellenben önállótlan és személytelen. „És ennek az állapotnak az eltörlését nevezi a burzsoázia az egyéniség és a szabadság eltörlésének!

[5] *Lenin* Művei. 29. kot. Budapest 1953. 435—436. old.

Joggal. Valóban a burzsoá egyéniség, a burzsoá önállóság és a burzsoá szabadság eltörléséről van szó."[6]

A kollektivizmus elvének gazdasági alapja a szocialista termelési viszonyokban rejlik, míg az individualizmusé a tőkés gazdaságban (illetve a kisárutermelésben is). A szocializmus termelési viszonyai az emberek kölcsönös segítségének és elvtársias együttműködésének viszonya. A szocialista társadalomban nincs többé osztályantagonizmus, egyszer s mindenkorra véget vetettek a kizsákmányolásnak és a dolgozók elnyomásának. Az állam nem a társadalom egy részének, nem egy kiváltságos rétegnek az érdekeit képviseli, hanem a dolgozóknak, az egész szocialista társadalomnak az érdekeit szolgálja. Ezek a fő okai annak, hogy a szocializmusban miért nem lehet antagonisztikus ellentmondás az egyéni és a társadalmi érdekek között. Walter Ulbricht a III. pártkongresszuson megállapíthatta köztársaságunkról, hogy itt egyik ember segíti a másikat, „a műszaki értelmiség segíti az élmunkásokat, a munkások segítik a parasztokat, a parasztok segítik az egész népet, a tudósok és a művészek egész tudásukat a nagy építés szolgálatába állítják"[7].

A kollektivizmus elve a munkásosztály számára önmagában véve nem új; már a tőkés uralom megdöntéséért vívott osztályharc tapasztalatai megtanították a munkásokat arra, hogy a szervezkedés és a szolidaritás hatalmas erőt jelent. Az egyes munkás csak úgy szabadíthatja fel magát, ha saját celkitűzéseit az osztály célkitűzéseinek rendeli alá, azaz, ha megérti, hogy az osztály érdekei egyúttal az ő érdekei is, és ennek megfelelően cselekszik.

A munkásosztály győzelme után az osztaly — szélesebb értelemben most már a társadalom — és az egyes

[6] *Marx—Engels*. Valogatott muvek. I. kót. Budapest 1949. 25. old.

[7] Az NSZEP III. kongresszusának jegyzokonyve. Berlin 1951. 411. old.

munkás érdekei közötti viszony csak annyiban változik, amennyiben a kollektivizmus elvéből újfajta kötelességek fakadnak. A dolgozók anyagi és kulturális helyzete javításának legfőbb előfeltétele a munkatermelékenység növekedése. Mennél jobb és olcsóbb termékekhez jut az állam, annál inkább csökkentheti az árakat, emelheti a béreket, és hajthat végre egyéb, a dolgozók helyzetét javító rendszabályokat. A termelés tehát nem egy kisebbség érdekeit szolgálja, mint korábban a kapitalizmusban, hanem az egész társadalom érdekeit. A szocializmus, mint Lenin írta „tervszerűen szervezi meg a társadalmi termelési folyamatot, hogy ezáltal biztosítsa a társadalom minden tagjának jólétét és minden irányú fejlődését"[8].

A szocialista termelés célja tehát teljes összhangban áll az egyes munkás egyéni érdekeivel. Ezért a szocialista termelés emelése és tökeletesítése nemcsak társadalmi érdek, hanem a munkások fő egyéni ügye is. Walter Ulbricht ezzel kapcsolatban a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának 24. plénumán a következőket mondotta: „Emeljük nálunk, a Német Demokratikus Köztársaságban a munkatermelékenységet, akkor nem lehet semmiféle akadálya sem annak, hogy a köztársaság védelmét biztosítsuk és a lakosság életszínvonalát javítsuk. Ez a törvényszerű összefüggés a szocializmus gazdasági alaptörvényének lényegéből fakad . . . "[9].

A szocialista forradalom a dolgozóknak nemcsak teljes politikai szabadságot hoz, hanem gazdasági felszabadulásukhoz is vezet, megszabadítja őket a szükségtől és félelemtől, az éhségtől és elnyomorodástól. Csak a szocializmus biztosít a dolgozóknak szabad,

[8] *Lenin* Művei 24. kot. Budapest 1952. 489. old.

[9] *W. Ulbricht:* A varsói konferencia és Németország új feladatai. „Neues Deutschland", 1955 június. 10. sz.

jómódú, kulturált életet, melyben minden erejüket és képességüket kifejthetik.

„Azelőtt — írta Lenin 1918 januárjában — az emberi elme, az emberi géniusz csak azért alkotott, hogy egyeseknek juttassa a technika és a kultúra minden áldását, a többieket pedig megfossza a legszükségesebbtől — a művelődéstől és a fejlődéstől. Most ellenben a technika minden csodája, a kultúra minden vívmánya a nép közkincsévé válik, és mostantól fogva az emberi elme és géniusz sohasem lesz az erőszak eszközévé, a kizsákmányolás eszközévé."[10]

Egy gyakorlati példa erre vonatkozólag: A Max kohó, ahol 10 évvel ezelőtt körülbelül 3000 munkás dolgozott és jelenleg körülbelül tízezer munkás van foglalkoztatva, 345 munkást küldött a szak- és főiskolákra. Ezek közül 1956-ig hatvanan mérnökök lettek Az üzem technikai iskolájában 3515 munkás szerzett szakmunkás-képesítést. A 18 öntevékeny művészeti csoportban a munkások százai követik hajlamaikat, fejleszthetik és kifejthetik tehetségüket a nemzeti kultúra művelése során.

Az egyéni és társadalmi érdekeknek a Német Demokratikus Köztársaságban uralkodó összhangjáról tanúskodnak végül az olyan tények, mint a teljesítmény szerinti elosztás törvényének érvényesülése és a munkamegosztás antagonizmusainak megszüntetése.

A szocializmus tehát semmiképpen sem tagadja az egyéni érdekeket. Sőt, éppen a szocializmusban alakulnak ki olyan termelési viszonyok, olyan élet- és munkafeltételek minden ember számára, melyek az egyéniség kibontakozását a néptömegek részére egyáltalában lehetővé teszik és biztosítják. A szocializmus csak a tőkésekének és földbirtokosoknak azt az „egyéni érdekét" tagadja, hogy a dolgozó tömegeket kizsákmányolják, elnyomják, az elnyomorodásnak kiszolgáltas-

[10] *Lenin* Művei. 26. köt, Budapest 1952, 499. old.

sák és a maximális profit érdekében imperialista rablóháborúkban egymás ellen uszítsák.

A szocializmusban az egyéni és a társadalmi érdekek viszonyának sajátossága abban rejlik, hogy a dolgozók *egyéni érdekei csak akkor valósulnak meg, ha az egyes dolgozókat saját célkitűzéseikben a társadalmi érdek vezeti.* Ezért ismerheti fel a társadalmi érdekben a maga egyéni érdekét, és követheti legsajátabb ügyeként. Az emberek egyéni érdekei és a társadalmi érdekek közötti összefüggés a szocializmusban — az emberek akaratától és megismerésétől független *objektív összefüggés. Ennek az összefüggésnek a felismeréséből ered a kollektivizmus erkölcsi követelménye, amely szerint mindig a társadalmi érdekekből, a munkásosztály alapvető érdekeiből kell kiindulnunk, azokat kell irányadóknak tekintenünk, és minden erőnket azok megvalósításának szolgálatába kell állítanunk.*

A társadalmi érdekek tekintetbevételére vonatkozó követelményeknek semmi köze nincs az olyan érdekekért való altruista önfeláldozáshoz, amelyek a dolgozók számára idegenek vagy esetleg még ellenségesek volnának. Persze a szocializmusban is felmerülhetnek és fel is merülnek összeütközések az egyéni és a társadalmi célkitűzések között. A szocialista erkölcsiség éppen abban áll és nyilvánul meg, hogy az egyéni célkitűzéseket ilyen esetekben is alárendeljük a munkásosztály és az egész dolgozó nép társadalmi célkitűzéseinek.

Ha a szocialista államnak bizonyos helyzetben meg kell követelnie, hogy polgárai életük kockáztatásával is megmentsék a szocializmus vívmányait az imperialisták agressziójától — akkor tekintetbe kell venni, hogy az ilyen helyzetek nem a szocialista rend természetéből következnek, hanem a kapitalizmus idézi elő őket. De még ebben az esetben sincs ellentét az egyes

dolgozók alapvető érdekei és osztályérdekük között, mert a tőkések, ha szándékaikat valóra válthatnák, az egész népet újra a kizsákmányolás igájába kényszerítenék, az országot terrorral és rémülettel töltenék be. A Szovjetunió elleni intervenció és a fasiszta megrohanás tapasztalatai, az imperialisták véres és barbár gyarmati háborúi megmutatták a népeknek, hogy nincs más választásuk: vagy a kizsákmányolás és elnyomás elviselhetetlen szenvedéseinek kiszolgáltatva élnek, vagy pedig a népek érdekét és ezzel a dolgozó osztályokhoz tartozó minden egyes ember alapvető érdekeit az imperialisták elleni harcban — akár életük kockáztatásával is — megvédik. A szocializmusért és a szocialista haza védelméért vívott harc társadalmi érdeke a dolgozók számára éppen nem idegen, hanem szabadságuknak, egyéni fejlődésüknek, egyéni boldogulásuknak alapfeltétele.

A társadalmi érdek a szocializmusban nem üres vagy önkényes fikció: nem jelenti sem az egyes érdekek tisztán mechanikus összegét, sem egyes emberek érdekeinek — önkényesen — társadalmi érdekké nyilvánítását. Szocialista termelési viszonyok között lehetetlen, hogy egyesek vagy az emberek egy csoportja, egy „réteg" a többi embert önző célokra kihasználja vagy kizsákmányolja. A termelési eszközök magántulajdonának kiküszöbölésével megszűnnek a kizsákmányoló társadalom által kialakított kiváltságok, s így annak lehetősége, hogy ember az embert uralma alá vethesse és kizsákmányolhassa. Ezért lett a szocializmusban a társadalmi érdek az erkölcsi döntés kiindulópontja.

A társadalmi érdek a szocializmusban egybeesik a társadalmi fejlődés azon szükségleteivel, melyeket a történelmi törvényszerűségek hoztak létre és határoznak meg. A marxizmus—leninizmus segítségével e

társadalmi érdek objektíve is felismerhetővé és meghatározhatóvá vált.

A „társadalmi érdek" a kapitalizmusban mint erkölcsi mérték — például ebben az erkölcsi normában: „A közérdek mindenekelőtt!" — a legjobb esetben is kétértelmű, ebben az általános formában azonban a burzsoázia érdekét szolgáló demagógia. A kapitalizmusban ugyanis kizsákmányolóknak és kizsákmányoltaknak nincsen közös érdekük, hanem csakis az elnyomottaknak és kizsákmányoltaknak van közös — a tőke uralma ellen irányuló — érdekük, míg a burzsoák közös érdeke rendszerük fenntartását célozza. Egyébként azonban az emberek érdekei a kapitalizmusban fennálló osztályantagonizmus és a termelési eszközök magántulajdona következtében állandó konfliktusban állanak egymással és a „köz"-érdekkel, ugyhogy — mint azt Fourier már oly nyomatékosan kipellengérezte — az egyik ember boldogsága a másik ember boldogtalanságára épül.

Az egyéni és társadalmi érdekek között a kapitalizmusban fennálló antagonizmust tükrözi a polgári etika az egoizmus és az altruizmus szembeállításával. A szocialista etika kollektivizmus-elvének nincs semmi köze az altruizmushoz, de egoista indítékokból sem vezethető le. Nem kívánja az egyéni érdekek altruista feladását vagy feláldozását, de éppígy nem képviseli az egyének önző érdekeinek puszta summáját sem. Egyáltalán, az altruizmus csak a polgári egoizmus fonákja. Marx és Engels a „Német ideológiá"-ban azt írták, hogy „a kommunisták sem az egoizmust az önfeláldozással, sem az önfeláldozást az egoizmussal szemben nem akarják érvényre juttatni, és nem fogják fel elméletileg ezt az ellentétet sem abban a kedélyes, sem abban a dagályos, ideológiai formájában, hanem kimutatják anyagi szülőhelyét, ezzel pedig az ellentét magától eltűnik, ... hogy az egoizmus éppúgy,

mint az önfeláldozás, *éppen* az egyének érvényesülésének meghatározott körülmények között szükségszerű formája"[11].

A burzsoáziának érdekei keresztülviteléhez egyaránt szüksége van és fel is használja az egoizmust és az altruizmust, az önfeláldozást a burzsoázia önző érdekeiből fakadó ún. „közjó érdekében". Az egoizmus és az önfeláldozás közötti ellentét csak látszólagos, mert — mint Marx és Engels felismerték — „... az egyik oldalt, az úgynevezett »általánost« a másik, a magánérdek hozza folyamatosan létre, és az semmiképpen sem önálló történettel bíró, önálló hatalom vele szemben..."[12] Minthogy a szocializmus megsemmisíti ezeknek a látszólagos ellentétes etikai elveknek az anyagi alapját, az érdekeknek a tőkés magántulajdonból folyó antagonizmusát és egyáltalán lehetetlenné teszi bármely osztálykiváltságok létesítését, eltűnik a polgári ideológia többi maradványa között az egoizmus is, elkerülhetetlen fonákjával, az altruizmussal együtt.

Nem szolgálja ennek az etikai problémának tisztázását, ha, mint arra M. Klein helyesen mutat rá „az egyén és a társadalom összhangjának kérdését, az egyéni érdek és a közérdek, a társadalmi érdek egységének kérdését az etika egész történetén végighúzódó alapkérdésnek" tekintik[13]. Ugyanakkor látni kell, hogy az úgynevezett „társadalmi érdek" nem „önálló hatalom" a „magánérdekkel" szemben, amint erre Marx és Engels alapján már utaltunk. E „társadalmi érdekkel" kapcsolatos képzetek állandóan újrateremtődnek, mint az osztálytársadalmak egyik hamis, tudati illúziója, mint szükségszerű ideológiai illúzió. Nem segíti azonban a probléma tisztázását Kleinnek

[11] *Marx—Engels* Művei. 3. köt. 230—231. old.
[12] Ugyanott, 231. old.
[13] Neues Leben — Neue Menschen, 37. old.

az az álláspontja, mely szerint az etika történetében a fennálló úr—rabszolga viszonyok etikai szentesítésére való törekvés mellett egy olyan törekvés is létezett, amelynek célja: „erkölcsi normák és szabályok segítségével az emberek közötti szetrombolt erkölcsi viszony (?) helyreállítása és annak lehetővé tétele, hogy a magukat a társadalom *fölé* helyezett egyének újra beilleszkedjenek és a társadalommal harmonikus egységben egyesüljenek"[14].

Annak a követelménynek, hogy az egyéni érdekeket a társadalmi érdekeknek rendeljük alá, a kizsákmányoló társadalmak történetében mindig az uralkodó kizsákmányoló osztályok önző érdekei alkották tartalmát és alapját.

2. A szocialista humanizmus — a szocialista erkölcs egyik alapelve

A kollektivizmus elvével szorosan összefügg a szocialista etika másik általános elve: a szocialista humanizmus. A szocialista 'humanizmust a szocialista irodalomban eddig rendszerint csupán mint a szocialista erkölcs egyik követelményét vagy normáját fogták fel és értelmezték. Szükségesnek tartjuk tehát hangsúlyozni, hogy e norma nem egy a többi között, hanem éppúgy, mint a kollektivizmus, az egész szocialista erkölcs egyik alapelve.

A szocialista humanizmus elve nem merül ki a munkatársak iránti tapintatos, szolidáris magatartásban és az emberi méltóság tiszteletben tartásában, hanem mindenekelőtt a szocialista erkölcs alapkövetelményének egyik fontos vonatkozását fejezi ki. Ez az alapkövetelmény: minden erőnkkel segítsük elő a kommunizmus felé haladást — e történelmileg szük-

[14] Ugyanott, 36—37. old.

ségszerű és a munkásosztály, az összes dolgozók érdekében álló ügyet. Ezen belül a szocialista humanizmus tudatos kifejezése annak a ténynek, hogy a szocializmus és a kommunizmus felépítése az emberiség történetében világtörténelmi jelentőségű előrehaladást jelent, amelynek során a történelemben először válik lehetővé, hogy az emberek úrrá legyenek saját társadalmi létfeltételeiken, és ezeket a társadalmi fejlődéstörvényeknek megfelelően tudatosan és szabadon alakíthassák, hogy a dolgozó tömegek megszabaduljanak a megalázó és méltatlan szolgaságtól és a kizsákmányolástól, szabad egyéniségekké fejlődjenek, akik minden erejüket és képességüket kifejlesztik és az emberiség javára fordítják.

Az ember sokoldalú képzésére és fejlesztésére irányuló humanista követelések, amelyeket a feudalizmustól a polgári rendre való átmenet időszakában az antik eszmények nyomán támasztottak, a feudális hierarchia, a jobbágyság túlélt, merev formái elleni tiltakozásból fakadtak. Meghirdették az individuum jogát egyéniségének szabad érvényesítésére és kifejlesztésére. Ezek az eszmények azonban a kizsákmányoló társadalom anyagi viszonyainak valóságával szemben szükségszerűen tehetetlenek és irreálisak maradtak. Megvalósíthatókká ezek a humanista eszmék csak egy elenyésző kisebbség számára válhattak, s az ő körükben is csak egy bizonyos fokig.

A kapitalizmus a feudalizmussal szemben kétségtelenül hatalmas haladást jelentett, melyet a marxizmus megalapítói nemcsak hogy nem tagadnak, hanem jelentőségét elsőkként ők értékelték helyesen. A kapitalizmus meghozta az egyének formális személyi szabadságát, és a termelőerők hatalmas fejlődését idézte elő. De egyszersmind a nép dolgozó tömegeit a szolgaság és kizsákmányolás új formájának vetette alá, és a társadalmi antagonizmusokat a végsőkig kiélezte. Az

egyéniség szabad kifejlesztésének eszményéről, az egyenlőség és a testvériség eszményeiről bebizonyosodott, hogy ezek a polgári ideológusoknak a polgári társadalmi renddel kapcsolatos illúziói. Marx és Engels a „Német ideológia"-ban Holbach elméletéről azt írták, hogy az „történelmileg jogosult, filozófiai illúzió a Franciaországban éppen feltörő burzsoáziáról, amelynek kizsákmányoló kedvét még úgy lehetett magyarázni, mint kedvet az egyének teljes kifejlődésén egy a régi feudális kötelékektől megszabadított érintkezésben"[15].

Noha a tőkés társadalom velejéig embertelennek bizonyult, mert a néptömegek számára csak a kizsákmányolás és a szolgaság új formáját hozta meg, az uralmon levő burzsoázia bértollnokai és erkölcsprédikátorai mind a mai napig is óriási reklámot csapnak a humanista frazeológia felhasználásával a polgári rendnek. E téren a különféle irányzatokhoz tartozó revizionistáknál ismételten támogatásra találtak. Annál fontosabb, hogy kimutassuk a szocialista humanizmus lényegét és fölényét, és leleplezzük a polgári ideológusok képmutatását, amely korántsem csökken azáltal, ha a humanizmus problémáját az egyén tisztán pszichológiai problémájának és az egyéniség formálását tisztán szellemi folyamatnak akarják magyarázni, mint pl. napjaink úgynevezett „vallásos humanista" irányzatában.

Jellemző a haladó polgárság humanista képzeteire és eszményeire — azok illúzionista, irreális jellege mellett — az egyéniség elszakítása az őt formáló anyagi-társadalmi viszonyoktól. Ezért a polgári humanizmus elválaszthatatlan mind az individualizmustól, mind az egyén és a tömeg szembeállításától, valamint az osztályellentétek elkenésétől és semmibevevésétől. A történelem azonban azt tanítja, hogy sem meghatározott

[15] *Marx—Engels* Művei. 3. köt. 403. old.

társadalmi viszonyokon kívül álló egyén, sem pedig kortól és osztálytól függetlenül kialakult egyéniség nem létezik. „Csak a másokkal való közösségben kapja meg mindegyik egyén az eszközöket ahhoz, hogy hajlamait minden irányban kiművelje; csak a közösségben válik tehát lehetővé a személyes szabadság."[16] És ugyanebben az összefüggésben hangsúlyozza Marx és Engels, hogy a személyiséget „egészen határozott osztályviszonyok szabják és határozzák meg."[17]

A modern revizionisták, mint például L. Kolakowski, szemére hányják a marxistáknak, hogy semmibe veszik a személyiséget, a személyi szabadságot stb. Kolakowski az egyéniség kifejlődésének semmilyen lehetőségét nem látja a szocialista viszonyok között; de az általa képviselt egyéniség polgári egyén, amitől pedig meg akarja védeni: a szocialista társadalmi érdek. Minthogy Kolakowskinak alkalma volt rágalmait a Német Demokratikus Köztársaságban is hangoztatni, nevezetesen Berlinben 1956 tavaszán a Német Tudományos Akadémia filozófiai tagozatának a szabadságról tartott konferenciáján, és minthogy fellépését eddig még nem követte átfogó bírálat, meg kell vizsgálnunk nézeteit egy kissé közelebbről.

Kolakowski abból a légbőlkapott állításból indul ki, hogy a szocialista államban „társadalmi tagozódás áll fenn azok közt, akik a társadalom érdekében gyakorolják a hatalmat, és azok közt, akik saját érdekükben e hatalom gyakorlásának tárgyai", tehát a társadalom „kormányzókra és kormányzottakra" tagozódik[18]. A szocialista államnak ez az értelmezése megegyezik azokkal a polgári rágalmakkal, melyek a szocialista demokráciát a menedzserek vagy pártfunkcionáriusok

[16] Ugyanott, 63. old.

[17] Ugyanott.

[18] Das Problem der Freiheit im Lichte des wissenschaftlichen Sozialismus (A szabadság problémája a tudományos szocializmus fényében). Berlin 1956. 163—164. old.

csoportjának uralmaként állítják be. Kolakowski teljes komolysággal úgy véli, hogy a népi demokrácia körülményei között „az élet csak érlelődik a demokratizálódás magas formái felé", hogy itt a „társadalmi szükségszerűséget gyakran egyes egyének hangja juttatja kifejezésre, s ennek a szükségszerűségnek az egyéni sors fölötti hatalma egy egyénnek a másik egyén fölötti ellenőrizetlen uralmává fajulhat"[19]. Ez a szocialista állam és társadalmi rendszer durva megrágalmazása, s egyben világossá teszi, hogy Kolakowski milyen távol áll a szocialista állam és a szocialista társadalom lényegének megértésétől. Erre a hazug polgári koncepcióra építi nézeteit azokról a konfliktusokról, melyek állítólag az objektív egyéni es társadalmi érdekek között állnak fenn a szocializmusban, és amely konfliktusokat nem oldja meg sem a szocializmus, sem a kommunizmus, hanem csak „a társadalmi haladás *végtelen* folyamata"[20].

Kolakowski szószólójává válik a kispolgári ideológiának, melynek képviselői a szocialista tarsadalmi rend társadalmi érdekeit — nevezetesen a munkásosztály érdekeit — tőlük idegen valaminek tekintik, és azt a követelményt, hogy a munkásosztály osztályérdekeit tartsák szemük előtt, a személyes szabadságba való beavatkozásnak fogják fel („egyéni érdekeik megsértése a társadalmi érdekek nevében"[21]).

Kolakowski természetesen adós maradt a rágalomra vonatkozó minden bizonyítékkal, ehelyett „elméleti ellenhatásra". „elméleti harcra" hív fel „a kommunista pártok életében és korunk szocialista társadalmainak életében felmerülő elfajulások" ellen[22]. Ez nyílt revizionista támadás a marxizmus—leninizmus ellen. a lengyel és a többi szocialista ország szocialista moz-

[19] Ugyanott, 164. old.
[20] Ugyanott, 165 old.
[21] Ugyanott, 163. old.
[22] Ugyanott, 163. és 164. old.

galma ellen, és semmi igényt sem tarthat a tudományos elemzésre.

Kolakowski az egyéni és társadalmi érdekek polgári, antropologikus fogalmával operált. Beszédében ugyan síkraszállt a lényeg és a jelenség, az általános és az egyes, a véletlen és a szükségszerűség dialektikus összefüggésének figyelembevétele mellett. Valójában azonban idealista, metafizikus módon kezelte ezeket a dialektikus kategóriákat, mert a jelenséget domborította ki a lényeggel szemben, az egyest az általánossal szemben, a véletlent a szükségszerűvel szemben. Erre utalt K. Hager a konferencián a vita folyamán.[23] Kolakowski revizionista rágalmainak elvi bírálata megköveteli az egyéni és a társadalmi érdek kategóriáinak dialektikus materialista elemzését.

Az egyéni érdek éppúgy, mint a társadalmi érdek, nem történelemfölötti jelenség. Az osztálytársadalomban mind az egyéni, mind a társadalmi érdeknek, a mindenkori anyagi és osztályviszonyok által teljesen méghatározott tartalma van.

Ha a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti korszak idején az egyéni és a társadalmi érdekek antagonisztikus ellentétbe kerülnek, akkor a dolgozók társadalmi érdeke és az ellenséges erők osztályérdekei közötti konfliktusról van szó. Az egyéni érdek végső fokon alá van rendelve az osztályérdeknek, mint ahogy az egyéniséget (az osztálytársadalomban) az osztályviszonyok formálják. Ez az egyéni és a társadalmi érdek kapcsolatainak *objektív* oldala.

Az érdek kategóriájának azonban megvan a szubjektív vonatkozása is; az emberek *anyagi és szellemi* szükségletei talaján keletkezett kívánságainak, törekvéseinek, célkitűzéseinek tendenciáját a *szubjektív* érdek fogalmával jelölhetjük meg. Az egyes emberek *szubjektív* célkitűzései és érdekei a szocializmusban is

[23] Lásd ugyanott, 307. és k. old.

gyakran ellentmondásba kerülnek a társadalom érdekeivel. Ezeknek az ellentmondásoknak különféle okai lehetnek, így pl. származhatnak a polgári ideológia maradványaiból, mint abban az esetben, melyet Kolakowski revizionista téziseinek illusztrálására használ. Kolakowski beszélt egy orvosról, aki tanulmányainak befejezése után egy távoli vidékre utazik, hogy ott tegyen eleget hivatásából fakadó kötelességének. Ez az orvos bizonyára lemond az élet egy sor kényelméről és kellemességéről, amelyeket a fővárosi vagy egy tudományos és kulturális központhoz közeli munka nyújtana. Kolakowski kijelenti, hogy itt „az egyéni érdek bizonyos megsértéséről", „objektív érdekek valóságos ellentmondásáról" van szó[24]. Ez a szocialista ember számára idegen kispolgári individualizmus és nyárspolgári életfelfogás védelme.

„Az én drága párom" című szovjet film egyebek között két orvos sorsát mutatja be. Egyikük azért küzd, hogy a fővárosban maradhasson, karriert csinálhasson, és szánalmas, silány nyárspolgárrá züllik. A másik, orvos teljesíti társadalmi kötelességét, nem riad vissza a nehézségektől, és példaképévé válik annak a szocialista embernek, akit méltán övez szeretet és tisztelet.

Ellentmondások az egyéni és a társadalmi célkitűzések között nemcsak az egyén szubjektív fogyatékosságaiból származhatnak, hanem a különböző szocialista közösségek eltérő követeléseiből is. Például egy szocialista üzem dolgozója nemcsak brigádjának és műhelyének, ezen túlmenően az egész üzemi kollektívának tagja; egy bizonyos lakóközösségben él; tagja lehet egy sportegyesületnek vagy kultúrcsoportnak; családja támaszt egy sor igényt vele szemben stb. Az ellentmondások e fajtáját a szocialista erkölcs értelmében a magasabbrendű, általánosabb érdeket tartalma-

[24] Ugyanott, 162. és 163. old.

zó közösség javára kell megoldani. Emellett az állami és társadalmi szervezetek feladata mindent megtenni annak érdekében, hogy a dolgozó sokoldalúan — és kiváltképpen családjával szemben — teljesíthesse társadalmi kötelességeit.

Az egyén és a szocialista társadalom objektív érdekei közötti kapcsolatok, valamint az egyén szubjektív érdekei és célkitűzései és a társadalom érdekei közötti ellentmondások és összhang kérdése kétségtelenül még alapos, részletekbe menő elemzést igényel. Ennek a kérdésnek mindenekelőtt azért van nagy gyakorlati jelentősége, mert közvetlenül összefügg a szocialista ember kialakításának folyamatával. Amikor itt visszautasítjuk a revizionista és polgári rágalmakat, mindenesetre le kell szögeznünk, hogy a társadalmi érdekek és célkitűzések fontosságának hangsúlyozása, amely kifejezésre jut a marxista—leninista pártok politikájában, a szocialista demokrácia szerveinek és a dolgozók egyéb szervezeteinek politikájában, nemcsak hogy nem sérti a dolgozó tömegekhez tartozó egyén érdekét, hanem éppen ellenkezőleg, alapfeltétele az egyéniség szocialista fejlődésének.

Az új a szocialista humanizmusban elsősorban reális volta és hatékonysága. A szocialista humanizmus nem a frázis, hanem a forradalmi tett humanizmusa. A szocialista humanizmus kifejezésre jut Marxnak ezekben a szavaiban: „Ha az embert a körülmények alakítják, akkor a körülményeket emberiekké kell alakítani."[25] A „szabadság, egyenlőség, testvériség" fellengzős burzsoá frázisaival szemben, a „szabadságról és az emberi jogokról" szóló burzsoá frazeológiával szemben, valamint az „általános felebaráti szeretet" keresztény tétele helyett a munkásosztály a termelési eszközök magántulajdonának felszámolásával a dolgozóknak a kizsákmányolás és elnyomás alóli tényleges felszabadí-

[25] *Marx—Engels* Művei. 2. kot. 129. old.

tását, az osztályok megszüntetését követeli. „Kevesebb dagályos frázist, több egyszerű, *hétköznapi* munkát, gondoskodjunk a pud gabonáról meg a pud szénről! Fordítsunk több gondot arra, hogy ez az éhező munkásnak és a lerongyolódott, ruhátlan parasztnak oly szükséges pud gabona és pud szén *ne üzérkedés útján*, ne kapitalista ügyletek révén kerüljön elő, hanem az egyszerű dolgozók — az olyanok, mint a Moszkva—Kazany vasútvonal segédmunkásai és vasutasai — tudatos, önkéntes, odaadóan hősies munkája révén."[26] Így tette fel a kérdést Lenin az Októberi Forradalom győzelme után, az első kommunista szombatok láttára.

A szocialista humanizmus hatékonyságá és reális volta a szocialista társadalom gazdasági viszonyaiban gyökerezik. Nem a kölcsönös konkurrencia, nem az egyéni érdekek egymás elleni harca, hanem a közérdek, a kölcsönös együttműködés jellemzi ezeket a viszonyokat. Polgári rágalom, hogy a szocializmusra az emberek „eltömegesedése" a jellemző, hiszen ez csak a tőkés viszonyokat jellemzi. A szocializmus gazdasági alaptörvénye és a szocialista termelési mód egyéb gazdasági törvényei a szocialista rend humanizmusának reális alapját képezik. Szabadság, egyenlőség (a kizsákmányoló osztályok megszüntetése értelmében), testvériség valósággá váltak az egész nép számára. Például a nők felszabadításáért, jogi és tényleges egyenjogúsításukért minden egyes szocialista államban már az építés első éveiben összehasonlíthatatlanul többet tettek, mint az összes polgári államokban az egész történelmük folyamán együttvéve. Éppígy felszámolták a nemzeti elnyomást is.

A szocialista humanizmus eleven megnyilvánulása a szocialista államok kommunista és munkáspártjainak politikája. Ez a politika az imperialista háborús

[26] *Lenin* Művei. 29. kot. 436. old.

tervek ellen, a nemzeti és szociális szolgaság és megalázás ellen irányul, és a béke fenntartását, a rendszerek közötti békés versenyt és ebben a versenyben a szocializmus győzelmét tűzi ki céljául.[27]

A történelmi tények bizonyítják, hogy a humanizmusnak ma csakis a munkásmozgalomban, a szocializmusban van szilárd és reális bázisa. Következésképpen csakis a szocialisták joga és egyúttal kötelessége is, hogy erkölcsük humanista jellegét feltárják és alapelvként hirdessék.

3. A szocialista nemzetköziség és hazafiság

A szocialista erkölcs és etika egyik alapelve a szocialista nemzetköziség és hazafiság. Ezen elv osztályjellegének és jelentőségének kidolgozása a marxista—leninista etika lényeges feladata. E feladat annál fontosabb, mert az egész polgári erkölcsöt és etikát korlátolt nacionalizmus és kozmopolitizmus hatja át, s ez nem csekély szerepet játszik a nyugatnémet militarizmus demagógiájában. A nyugati zónában 187 újsággal és folyóirattal rendelkeznek a különféle „Landsmannschaft"-ok, illetve „Heimatverband"-ok[28], melyek a „hazaszeretet", vagyis a polgári nacionalizmus és sovinizmus hazug demagógiája segítségével próbálnak reklámot csinálni az új imperialista háborús kalandoknak, és próbálják a dolgozókat félrevezetni. Ezért a szocialista hazafiság és nemzetköziség elvének itt következő kifejtésében elsősorban a hazafiság és a hazaszeretet fogalmának és követelményeinek osztályjellegét tárjuk fel, anélkül, hogy itt kimerítően tárgyalnánk ennek az elvnek egész tartalmát.

[27] A szocialista humanizmus megindokolásáról közelebbit lásd *Petroszjan:* Marxizmus és humanizmus c. cikkében. „Voproszi filoszofii", 1955. 3. sz.

[28] Földbirtokosok, tőkések, revansisták vezetése alatt álló szervezetek; tagjai főként áttelepített németek. — *Ford.*

A szocialista hazafiság lényegére vonatkozóan még gyakran találkozunk hamis nézetekkel. A patriotizmusról olykor úgy beszélnek, mint a szülőföld (vagy a haza) iránti szeretetről, anélkül, hogy a hazafiság konkrét történelmi, társadalmi tartalmát, azaz osztályjellegét kiemelnék. A hazafiság nem merül ki a szülőföldhöz és környezetéhez való ragaszkodással és ahhoz a helyhez való tartozás érzésével, ahol felnőttünk, élünk és dolgozunk. A hazafiság fogalmát nem meríti ki továbbá az a szeretet, amely a honi tájhoz vagy a más nemzetektől elütő nemzeti sajátságokhoz, az anyanyelvhez, a népi kultúrához, történelmünk haladó hagyományaihoz és jellegzetességeihez fűz bennünket. Mindezek a hazafiságnak csak egyes meghatározott, szükséges, többé-kevésbé fontos elemei. Ha a hazafiságot leszűkítenénk az említett elemek közül az egyikre vagy akár az összesre, menthetetlenül lecsúsznánk az érzelgős és reakciós nyárspolgári mentalitás színvonalára.

A Német Demokratikus Köztársaság dolgozóiban kifejlődő új hazafias érzésnek és meggyőződésnek döntő és meghatározó alkotó eleme a szocialista állami és társadalmi rend igazságosságának és magasabbrendűségének tudata, a Német Demokratikus Köztársaság dolgozóinak vívmányai láttán érzett büszkeség és a dolgozó nép ellenségeivel szemben táplált gyűlölet. A hazafiság magva az új állampolgári tudat és az a felismerés, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban — Németország történelmében először — a munkásosztály, a dolgozó parasztsággal szövetségben, gyakorolja a hatalmat.

Lenin azt mondotta, hogy a haza „az adott politikai, kulturális és társadalmi környezet". Cseszkov ennek megfelelően azt írta, hogy a haza „az adott társadalmi, politikai és kulturális környezet, amelyben a

nép él, dolgozik és harcol"[29]. Egy ország társadalmi, gazdasági és politikai szerkezete tehát a haza része. A hazával kapcsolatos állásfoglalás és így maga a hazafiság is ezért mindig magában foglal bizonyos, a történelmi helyzet szerint változó állásfoglalást az illető ország társadalmi, gazdasági és politikai viszonyaival szemben, e viszonyok elismerését és védelmét, vagy pedig tagadásukat és az ellenük való küzdelmet. A haza társadalmi, gazdasági viszonyaival és e viszonyok kialakította állammal kapcsolatos állásfoglalás határozza meg a hazafias érzés és meggyőződés lényegét, mert ezek a viszonyok az egész társadalmi élet alapját képezik és mert az állam a társadalomgazdasági viszonyok védelmének, illetve megszilárdításának legfontosabb eszköze.

A hazafiságnak mint bizonyos erkölcsi magatartásnak, erkölcsi követelménynek, mindig meghatározott osztályjellege volt és van; az illető osztály ideológiájának alkotó része. Amilyen különböző és ellentétes a munkásosztály és a burzsoázia élete, gazdasági és politikai helyzete, éppolyan különböző mindkét osztálynak a tőkés „haza" iránti magatartása is.

A hazafias érzés első csírái a nemzetiségek és népcsoportok fejlődésével és a független, egységes nemzeti államok alakítására irányuló törekvésükkel együtt jöttek létre; e törekvés alapja a tőkés termelési mód kifejlődése, a nemzeti piac kialakulása volt. A hazához való bizonyos kötöttség megtalálható már a feltörekvő rabszolgatartó államokban is, amint ez kifejezésre jutott például az Odüsszeában, Odusszeusz azon igyekezetében, hogy számtalan akadály ellenére szülőföldjére visszatérjen, vagy a rómaiaknak a városuk felett érzett büszkeségében. Lenin azt írta, hogy „a hazafiság egyike a legmélyebb érzéseknek, mely el-

[29] *Csesznokov:* A marxizmus—leninizmus a hazáról és a hazafiságról. Lásd „A szovjet hazafiságról" c. cikkgyűjteményt. Moszkva 1952. 6. old.

különült hazák évszázados és évezredes fennállása során gyökeresedett meg"[30].

A polgári hazafiság a polgári nemzetek és nemzeti államok kialakulásáért folyó harcban, a feudális szétaprózottság és elnyomás elleni harcban a polgári forradalommal összefüggésben keletkezett. Lenin utalt arra, hogy azt a hősies hazafiságot, melyet a franciák a XVIII. század kilencvenes éveiben a győztes polgári forradalom védelméért vívott forradalmi háborúkban tanúsítottak, meghatározott anyagi, történelmi és gazdasági előfeltételek tették lehetségessé: „Valóban forradalmi leszámolás az idejétmúlt feudalizmussal, az egész ország áttérése — mégpedig igazán forradalmi-demokratikus gyorsasággal, határozottsággal, erélyel és odaadással — fejlettebb termelési módra, a szabad paraszti földbirtoklásra..."[31] A polgári népforradalomból eredt a néptömegek hazafias érzésének és meggyőződésének nagy fellendülése. A polgári forradalmárok izzó hazafiak voltak.

A polgári hazafiságot persze már a tőkés társadalmi rend keletkezésének és megalapozásának időszakában is nagymértékben korlátozták a burzsoázia profitérdekei. A hatalomra jutott burzsoázia a hazafiságot a maga profitérdekeinek rendelte alá. Ez az osztály mindig kész arra, hogy áruba bocsássa és elárulja a nemzet érdekeit, a nemzeti függetlenséget és szabadságot, ha ezt magasabb profit elérése vagy kizsákmányoló uralmának biztosítása érdekében szükségesnek látja. Ezért fajul a burzsoázia „hazafisága" nacionalizmussá, sovinizmussá és kozmopolitizmussá. Az imperialista burzsoázia vezető körei és a szolgálatukban álló ideológusok ma a sovinizmus mellett leplezetlenül a nemzeti nihilizmust vagy kozmopolitizmust prédikálják és a lelkiismeretlen nemzetárulást. A. Horneffer például

[30] *Lenin* Művei. 28. köt. Budapest 1952. 184. old.
[31] *Lenin* Művei. 25. kot. Budapest 1952. 388—389. old.

etika címén egyértelműen a nyugatnémet monopolisták programját védi. „Európa integrációját" követeli egy „Führer" vezetése alatt, akit a nyugatnémet monopoltőke szállítana: „Most már egy európai államférfira van szükségünk..., hogy az európai világ ziláltságát és szétdaraboltságát leküzdjük, és a magas fejlettségű népek közösségének egységes hatalmát megteremtsük."[32] A kozmopolitizmus Horneffernél át meg át van szőve kommunistaellenes izgatással, sőt a kelet-európai népek elleni háborúra való felhívással is.

Hazafias érzések már a szocialista forradalmi átalakulás előtt is kialakulnak a munkásosztályban, persze egészen más értelemben, mint a burzsoáziánál. A munkásosztálynak természetesen nem mindegy és nem is lehet mindegy, milyen hazában él és harcol. A forradalmár dolgozók hazafisága hősies, önfeláldozó harcban keletkezik és nyilvánul meg, abban, hogy fel akarják szabadítani népüket a tömegeknek csak szükséget és nyomort nyújtó gazdasági és politikai rendszer alól.

A munkásosztály hazafiságának nincsenek nemzeti korlátai; összekapcsolódik a proletár nemzetköziséggel, a dolgozó emberiség közös, internacionális ügyéért érzett felelősségtudattal. A nemzetközi szolidaritás a világ dolgozóinak a szocializmus győzelméhez fűződő közös érdekeiből és a világ dolgozói által vívott közös harc szükségszerűségéből fejlődik ki. A munkásosztálynak a proletár nemzetköziség az egyik legnagyobb erőforrása az imperializmus elleni harcban és a szocializmus felépítésében. A szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség között nem lehet ellentmondás, mert mindkét követelmény a munkásosztály érdekeit tartalmazza; mert a különböző nemzetek és nemzetiségek munkásai között nem érdekellentétek,

[32] *A. Horneffer:* Angewandte Ethik... 98—99. old.

hanem érdekazonosság áll fenn, mert a szocializmus nemcsak az osztályellentéteket, hanem a nemzetek közti ellentéteket is megszünteti.

A német történelem is arról tanúskodik, hogy a burzsoáziának a nemzet érdekeihez való viszonya elvileg különbözik a munkásosztályétól. A jelenkorban különösen nyilvánvaló, hogy az imperialista burzsoázia a nemzet érdekeit elárulja és a munkásosztaly válik a nemzeti érdekek élharcosává, hogy csakis a munkásosztályban és a dolgozó tömegekben keletkezhet erős hazafias érzés és meggyőződés, csakis ők képesek ennek megfelelően cselekedni. A munkásmozgalom forradalmi harcosai — Marx és Engels, Wilhelm Wolff, Josef Moll és a Kommunisták Szövetségének többi tagjaitól Ernst Thälmannig és Wilhelm Pieckig, Max Reimannig és Jupp Angenforthig, Fritz Rischeig és Jupp Ledwohnig és az Adenauer-rezsim militarizmusa és háborús politikája ellen harcoló tízezrekig — a német nép legjobb és leghűségesebb hazafiai voltak a múltban és azok ma is. Hazaszeretetük, forradalmi hazafiságuk sarkallta és tette képessé őket a legmerészebb forradalmi tettekre. Ernst Thälmann-nak egyik börtöntársához bátorításul írt levelében a nagy munkásvezér megkapó vallomást tesz a forradalmár munkás hazafiságáról: „Népem, amelyhez tartozom és amelyet szeretek, a német nép; és nemzetem, melyet nagy büszkeséggel tisztelek, a német nemzet, lovagias, büszke és erőteljes nemzet. Én ízig-vérig német munkás vagyok és ezért lettem, mint a német munkások forradalmár fia, később az ő forradalmi vezetőjük. Életem és tevékenységem csak egy célt ismert és ismer: az alkotó német nép ügyének szentelni értelmemet és tudásomat, tapasztalataimat és tetterőmet, igen, nincs más célom, mint hogy egész valómat, személyemet a német jövő javára, a népek új, a német nem-

zetre is felvirradó tavaszán győzedelmeskedő szocialista szabadságharc javára áldozzam!"[33]

A német történelemben gazdag hagyománya van a forradalmi, hajthatatlan, önfeláldozó, hazafias tevékenységnek. Ezek a forradalmi, hazafias, elsősorban a munkásmozgalom történetével kapcsolatos hagyományok a szocialista hazafiság részévé válnak. Büszkeséggel és öntudattal töltenek el bennünket annak a hősi harcnak a példái és tapasztalatai, melyet a munkásosztály egy demokratikus, békeszerető és szocialista Németországért vívott. A munkásmozgalom történetének ismerete — amely éberségre és gyűlöletre nevel az osztályellenséggel szemben — épp olyan fontos és elengedhetetlen a hazafias nevelés szempontjából, mint az emberi megismerés számára általában az emlékezőtehetség.

Természetesen a forradalmi hagyományok átadása csak egyik oldala a hazafias nevelésnek. A szocialista hazafiság elsősorban a szocialista forradalomból nő ki. A munkások és a parasztok a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban kivívott győzelmükkel a Szovjetunióban az emberiség történetében először teremtettek valódi hazát, a munkások hazáját. Az Októberi Forradalom volt a forrása annak a szovjet hazafiságnak, mely különösen a szovjet hazát a külföldi imperialista intervenciók ellen győzelmesen megvédő munkás- és parasztmilliók hősiességében nyilvánult meg. A munkás- és parasztmilliók ilyen tömeges hősiességét nem lehet elrendelni, vagy pedig a politikusok egy csoportjának agitációjával felszítani. A szovjet nép harcosainak hazafisága, erkölcsi szilárdsága és fölénye azokban a mélyreható társadalmi, gazdasági és politikai változásokban gyökerezik, melyeket a szoci-

[33] *E. Thälmann:* Válasz egy bautzeni börtöntárs levelére. 1944. január. „Neues Deutschland". 1950 október. 21—22. sz.

alista forradalmi fordulat során a dolgozók a kommunista párt vezetése alatt kiharcoltak

A Német Demokratikus Köztársaság dolgozóinak hazafisága mindenekelőtt a demokratikus és szocialista átalakulások során szerzett élményekből és tapasztalatokból bontakozott és fejlődött ki; ezeket az átalakulásokat a Német Szocialista Egységpart vezetésével maguk a dolgozók hozták létre és viszik véghez. A Német Demokratikus Köztársaságban meglevő új vonásokat csak akkor tapasztalhatjuk és élhetjük át, ha közvetlenül részt veszünk a szocializmus építésében a társadalmi élet egyik vagy másik területén. Ezek a tapasztalatok nyilván annál gyorsabban és erőteljesebben fejlődnek és válnak hatékonnyá az emberek tudatában, minél inkább nyer a személyes élmeny általánosított formát, azaz párosul megfelelő politikai tudással. Különös jelentőségre tesznek itt szert azok a tapasztalatok, melyeket a dolgozók demokratikus jogaik gyakorlása közben gyűjtenek. Mert a szocialista állam vezetésében és irányításában való részvétel útján közvetlenül élik át, hogy ez az állam többé már nem a néptől idegen és ellenséges hatalmat képviseli, hanem a dolgozók hatalmának eszközévé vált.

Azoknak a szocialista elveknek a fényében, melyek a dolgozóknak a nemzet iránti erkölcsi magatartását szabályozzák — a szocialista hazafiság és nemzetköziség elveinek fényében —, nyilvánvalóvá válik az imperialista burzsoáziának a mélységesen hazug hazaszeretet leple mögé rejtett aljas demagógiája. Az „elveszített keleti területek" iránti „hazaszeretetnek" — amit a nyugati zónában az úgynevezett „Landsmannschaft"-ok és más szervezetek és intézmények a német monopoltőkének és az egykori kelet-elbai junkerek reakciós köreinek megbízásából nap mint nap prédikálnak — a valóságban semmi köze sincs a hazaszeretethez, hanem csakis ahhoz az őrült ábrándhoz, me-

lyet a monopolisták és junkerek a világnak a maguk javára való újrafelosztására szőnek. Aki felveti az „elveszített szülőföld" kérdését a keleti területek vagy az Odera—Neisse határ revíziója vonatkozásában, ezzel — akár belátja, akár nem — a polgárháború és egy új világháború kérdését veti fel. A nacionalizmus, az „elveszített" keleti területek iránti „hazaszeretet" tehát része a nyugatnémet militaristák háborús uszításának, lélektani hadviselésének.

Az igazi, valóságos hazaszeretet abban a harcban mutatkozik meg, mely a német hazának a bel- és külföldi kizsákmányolók jármától való megszabadításáért, a nyugati zónának a militaristák és az imperialista intervenciósok uralmától való megszabadításáért folyik. A hazaszeretet azonban ma ennél még lényegesen átfogóbb és tartalmasabb, mert egyúttal a Német Demokratikus Köztársaság iránti, egész Németország minden békeszerető és hazafias polgárának igazi hazája iránti szeretetet és büszkeséget is kifejezi. Hogyan is vágyódhatnánk vissza Szilézia, Kelet-Poroszország és Hátsó-Pomeránia tőkés világába, melyre a monopolisták és a junkerek kizsákmányoló uralma nyomta rá bélyegét, ha büszkék vagyunk a Német Demokratikus Köztársaság és a népi Lengyelország dolgozó népének szocialista vívmányaira? A polgári nacionalizmus leküzdésének problémája még nem nyert megoldást azzal, hogy azok az emberek, akik korábban az említett területeken laktak, lakáshoz, munkához jutottak, és megszokták új környezetüket. A polgári nacionalizmust és a Német Demokratikus Köztársaságban meglevő maradványait ideológiai harcban kell leküzdeni, a polgári nacionalizmus osztályjellegének leleplezésével, a szocialista hazafiság és nemzetköziség eszméjének terjesztésével.

4. A munkához való szocialista viszony

A szocialista munkaerkölcs, amint azt Walter Ulbricht a Német Szocialista Egységpárt V. kongresszusán kijelentette, a „szocialista társadalom összes erkölcsi viszonylatainak kiindulópontja"[34].

A kollektivizmus és a szocialista humanizmus, a hazafiság és a szocialista nemzetköziség a munkában és a munkához való viszonyban jelennek meg. A szocialista erkölcsi elveknek nincsen szemlélődő, valamiféle platóni jellegük. Ezek az elvek a szocialista társadalomban élő emberek cselekvését, mindennapos gyakorlati munkáját határozzák meg. A szocialista erkölcs tevékeny, hatékony erkölcs, amely az embereket az alkotó munkára ösztönzi. A szocialista erkölcsnek ez a forradalmi oldala elsősorban a munkához való szocialista viszonyban mutatkozik meg.

A szocialista munkaerkölcs mindenekelőtt azért a legfontosabb oldala az új szocialista erkölcsi elveknek, mert „a kapitalista kizsákmányolástól megszabadított munka a szocialista társadalomban az alkotó gazdagság legfontosabb forrása"[35]. Továbbá, a szocialista munka a forrása az olyan magas rendű jellembeli és erkölcsi tulajdonságoknak, mint amilyen a munkakollektívával és a társadalommal szemben érzett felelősségtudat, a szolidaritás és a kölcsönös elvtársi segítségnyújtás, a következetesség és kitartás, a különböző nehézségekkel folyó harcban tanúsított harckészség és rátermettség, a fegyelmezettség, a bátorság és merészség, a szerénység és az öntudatosság, a fiúk és lányok, a férfiak és nők közti, kölcsönös tiszteleten alapuló elvtársias és becsületes kapcsolat. A szocialista munka döntő szerepet játszik az egész szo-

[34] A Német Szocialista Egységpárt V. kongresszusa. Kossuth 1958. 130. old.
[35] Ugyanott.

cialista erkölcsi tudat kifejlesztésében és megszilárdításában.[36] Megfordítva, nem lehet a szocialista munkaerkölcsöt a maga teljességében kialakítani a szocialista erkölcsi tudat, nem utolsósorban a szocialista családi erkölcs sokoldalú kifejlesztése és megszilárdítása nélkül.

A szocialista munkaerkölcs, akárcsak a szocialista hazafiság, a megváltozott társadalmi viszonyokból fakad. Nem arról van szó, hogy egyik vagy másik ember — vagy akár sok ember — milyen képzeteket alkot a munka jelentőségéről; itt arról van szó, milyen szerepet játszik társadalmunkban a munka objektíven, függetlenül a róla alkotott képzetektől és felfogásoktól.

A munkához való szocialista viszony, a szocialista munkaerkölcs elvileg egészen új a szocializmust építő népek életében. A burzsoázia és ideológusai, újra meg újra képmutatóan prédikálták a népnek: „Imádkozzál és dolgozzál!"; ennek ellenére a munka a kapitalizmusban a proletárok számára valami idegen, rájuk erőszakolt, valami szükséges rossz maradt, melyet el kellett vállalniuk, hogy élhessenek. Nem találhattak a munkában tartós erkölcsi megnyugvást és kielégülést, mert munkájuk egyszersmind a tőkés kizsákmányolás folyamata volt.

A burzsoázia egyébként egyáltalán nem tartotta magát az „Imádkozzál és dolgozzál!" jelszóhoz. A tőkés termelési viszonyok természeténél fogva a nem dolgozóknak jutnak a javak, míg a dolgozók élethosszíglan a leigázott tömeghez tartoznak. Nem a munka és a képesség határozzák meg az ember helyét a polgári társadalomban, hanem vagyoni helyzete.

Igaz, hogy a munkásokban volt szakmai büszkeség is: becsülték egymás szakmai képességét, és vágyódtak azután, hogy erkölcsi kielégülést találjanak a

[36] Lásd *A. I. Fjodorova:* A szocialista munka szerepe a dolgozó tömegek kommunista nevelésében. Moszkva 1951.

munkában. De nem azok voltak a legtekintélyesebb és leginkább tisztelt munkások, akik a sztrájk alkalmával utoljára hagyták abba a munkát. Azok a munkások, akik a tőkések érdekében agyondolgozták magukat, nem tudtak nagy tekintélyt kivívni.[37]

Minthogy a dolgozók munkája a kapitalizmusban (miként a rabszolgatartó társadalomban és a feudalizmusban is) szükségszerűen a kizsákmányolással kapcsolódik össze, a munkafegyelemnek a kizsákmányoló társadalomban éppígy szükségszerűen kényszerfegyelem jellege van. A munkafegyelemre a kapitalizmusban a külső, főképpen gazdasági kényszer a jellemző; a munkásoknak vásárra kell vinni bőrüket ahhoz, hogy maguk és családjuk megélhetését valamennyire is lehetővé tegyék. Ez a külső fegyelem tükröződött vissza bizonyos vonatkozásban azokban az erkölcsi elméletekben, melyek szerint az embereknek a kötelességet öncélúan kell teljesíteniük, az isten vagy az „ész" parancsának megfelelően.

Egészen más viszonyok uralkodnak a szocializmusban. A szocializmus is a munkára épül — bár elvileg más tartalommal —, mint ahogy végső soron minden emberi társadalom. A szocializmus nem nyújt senkinek lehetőséget arra, hogy munka nélkül, mások kizsákmányolásából éljen; a munka a szocialista társadalomban minden embernek nemcsak legfőbb joga, hanem legfőbb kötelessége is. Természetesen bizonyos munkára serkentő kényszer van a szocializmusban is. Ezt a kényszert a következő alapelvben fogalmazza meg: „Aki nem dolgozik, ne is egyék!" Ez azonban nem a tömegek ellen irányul, hanem a kizsákmányolók, azaz olyan emberek ellen, akik mások munkáját kisajátítják. Ugyanígy vonatkozik ez az alapelv a munkakerülő elemekre, megrögzött csavargókra.

[37] Lásd *M. I. Kalinyin:* A kommunista nevelésről. Az 1950. évi német kiadásból idézve. 95—96. old. (Magyar kiadás: Szikra 1953.)

Ahhoz, hogy a szocialista munkaerkölcs jellemvonásait megindokoljuk, a szocialista társadalom munkásosztályának és egyúttal összes dolgozóinak alapvető létérdekeiből kell kiindulnunk, vagyis a munkának abból az új, szocialista jellegéből, amely objektíven következik a szocialista termelési mód és társadalmi rend létéből és fejlődéséből.

A munka — ha a mindenkori történelmi formájától elvonatkoztatva vizsgáljuk — az a folyamat, amelynek során az emberek szellemi és testi erejük működtetésével termelik és megszerzik a társadalom életéhez és fejlődéséhez szükséges eszközöket és termékeket. Míg azonban az osztálytársadalmakban a történelmi körülmények és feltételek következtében a munka egyben a dolgozó nép kizsákmányolásának folyamata — addig a szocializmusban a munka a kizsákmányolás alól felszabadult dolgozók saját érdekükben kifejtett alkotó tevékenysége. A dolgozók a kizsákmányolás és az elnyomatás évezredei után először a szocializmusban dolgoznak maguknak és nem másoknak.

Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a szocialista üzemekben és intézményekben folyó munka a Német Demokratikus Köztársaság és a szocialista tábor erősítését, a hétéves terv gazdasági fő feladatát és célkitűzéseit, és ezzel az emberiségnek egy atomháborútól való megmentését, s különösen a nyugatnémet militarizmus szétzúzását szolgálja. Korunkban — „amelynek fő tartalma a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal elkezdődött átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba", és amelyben „az emberi társadalom történelmi fejlődésének fő tartalmát, fő irányvonalát és fő sajátosságait a szocialista világrendszer, azok az erők határozzák meg, amelyek az imperializmus ellen, a társadalom szocialista átalakításáért harcolnak", — „a győztes szocializmus országai főleg a gazdasági épi-

téssel gyakorolnak befolyást a világforradalom fejlődésére". „A szocialista világrendszer példájának erejével forradalmasítja a tőkés világ dolgozóinak tudatát, lelkesíti őket a kapitalizmus elleni harcra, óriási mértékben megkönnyíti e harc feltételeit."[38]

A munkatermelékenység emelésétől — a termelés minőségétől és ütemétől — függ annak üteme, hogy mikor aratnak a népek végső győzelmet az imperializmus és a gyarmati rendszer fölött. A szocializmusban végzett munka tehát a munkásosztály történelmi hivatásának megvalósítását és a szocialista országok békepolitikáját szolgálja. Országunknak a termelésben, a tudományokban, a kultúra területén elért minden eredménye egy lépéssel közelebb visz bennünket ahhoz, hogy a militaristák által előkészített atomháború gaztettétől az emberiséget megmentsük. És megfordítva, népgazdasági tervünk globális és részletes teljesítésében előforduló bármely lemaradás, a mindennapi munkában elkövetett bármely gondatlanság és hanyagság hátráltatja a népek küzdelmében az imperialista háborús uszítók fölötti végső győzelem kivívását.

A szocialista üzemeinkben és intézményeinkben végzett munka egyszersmind hozzájárul ahhoz, hogy a német nép nemzeti fő feladatát végrehajthassa, vagyis hogy a nyugati zóna militarizmusát leverhesse, a nép „Németország-tervét" megvalósíthassa; az egész német nemzetet egységes, demokratikus német nemzeti állam keretében a békés fejlődés útjára vezesse. „A Német Demokratikus Köztársaság erősödése döntő mértékben fokozza az egész német nép békeszerető erőinek ütőerejét, növeli a siker reményét, s ezért minden békevágytól áthatott németnek nemzeti fel-

[38] A kommunista és munkáspártok nyilatkozata és kiáltványa a világ népeihez. 11., 12., 13. old.

adatává vált, hogy ezt az államot erősítse"[39] — mondja ki az V. pártkongresszus határozata. A gazdasági fő feladat politikai jelentőségét kiemelve a kongresszus leszögezte: „A Német Demokratikus Köztársaság népgazdaságát néhány éven belül annyira ki kell fejleszteni, hogy félreérthetetlenül bizonyítsa az NDK szocialista társadalmi rendszerének fölényét a bonni államban fennálló imperialista uralommal szemben, s ennélfogva a dolgozó lakosságnak rendelkezésére álló valamennyi fontos élelmiszer- és fogyasztási cikk egy főre eső mennyisége elérje és túlhaladja a nyugatnémetországi összlakosság fejenkénti fogyasztását. Köztársaságunk ennek a gazdasági fő feladatnak megoldásával veszi ki részét abból a világméretű harcból, amely a békés egymás mellett élésért, a szocialista és kapitalista társadalmi rendszer békés versengéséért folyik, s amelynek során be kell bizonyítani a szocializmus fölényét. A gazdasági fő feladatnak tehát rendkívül fontos politikai és társadalmi tartalma van; megoldása az NDK munkás-paraszt hatalmát és általában a szocialista tábort erősíti. Ennek a feladatnak kitűzése tehát teljesen megfelel munkásosztályunk és az egész dolgozó lakosság politikai és gazdasági érdekeinek."[40]

A Német Demokratikus Köztársaság szocialista üzemeiben és intézményeiben folyó munkának ez az itt felvázolt politikai tartalma az első és legfontosabb új elem a munka jellegében. A munkának ez a jellege, ti. fő formája a békéért, a militarizmus és az imperializmus felszámolásáért, a német kérdés békés megoldásáért folyó harcnak, fennáll attól függetlenül, hogy valamennyi ember ezt teljesen világosan látja-e vagy sem; objektíven létezik, mint azoknak a mélyreható társadalmi-gazdasági és politikai változásoknak

[39] A Német Szocialista Egységpárt V. kongresszusa. 316. old.
[40] Ugyanott, 48. old.

a törvényszerű következménye, amelyeket a Német Demokratikus Köztársaság néptömegei a munkásosztály és annak marxista—leninista pártja vezetésével megszerveztek és létrehoztak.

A munkának a békéért vívott harcban és a német kérdés megoldásában betöltött nagy jelentősége mellett nem szabad azt a tényt sem szem elől téveszteni, hogy a termelés területén, valamint a tudomány, a pedagógia és a kultúra területén elért munkasikerek hozzájárulnak ahhoz, hogy szocialista államunk egész lakosságának élete gazdagabbá és szebbé lesz. A termelésben elért sikerek megteremtik az előfeltételeket a lakosság ellátásának megjavításához, a lakáskérdés megoldásához, a munkaidő megrövidítéséhez, népünk egész anyagi és kulturális életszínvonalának további gyors növekedéséhez, a szocialista egyéniség sokoldalú fejlődéséhez.

Ez nemcsak annyiban új, hogy a szocialista munka általában emeli a lakosság anyagi és kulturális életszínvonalát, hanem annyiban is, hogy az életszínvonal állandóan és tervszerűen növekszik és minden ember számára biztos perspektívát nyújt. Senkinek sem kell aggódnia, hogy lesz-e munkája, hogy mit hoz a jövő; a szocializmus nemcsak az egész életszínvonal állandó emelkedését biztosítja köztársaságunk minden polgára számára, hanem azt is lehetővé teszi, hogy tudományos előrelátással nagy vonalakban meg tudjuk határozni, miként fog a perspektivikus tervek teljesítése következtében a továbbiakban növekedni és javulni a dolgozó osztályok és rétegek anyagi, kulturális helyzete.

A munka a szocializmusban tehát lényegesen több mint a létfenntartás biztosításának eszköze, a munkásosztály és minden dolgozó békeszerető ember alapvető életérdekeit váltja valóra.

Ilyen körülmények között a munka becsület és dicsőség dolga, függetlenül attól, hogy ezt minden ember rögtön megérti-e, és aszerint cselekszik-e vagy sem. Csupán a teljesítmény határozza meg, milyen társadalmi elismerésben részesül az egyes ember és milyen szerepet játszik a társadalmi életben. A nép javát szolgáló munka mély erkölcsi kielégülést és megelégedettséget nyújt, és éppen ezáltal új szellemi erőket, új alkotó erőket hoz létre. A társadalom a dolgozó teljesítményét és tudását anyagi területen (a teljesítménynek megfelelő elosztás törvényének figyelembevételével) és erkölcsi területen (általános tisztelettel, kitüntetésekkel stb.) egyaránt elismeri.

A mindennapi munka során megvalósuló szocialista munkaerkölcs mindenekelőtt kifejezésre juttatja a munkásosztály osztályérdekei és az egész nép életérdekei iránt tanúsított tudatos magatartást. A munkaerkölcs abban a mértékben fejlődik, amilyen mértékben minden emberben tudatosulnak ezek az érdekek, és amennyire felismerik az összefüggést saját munkájuk és a pártnak és a kormánynak a béke biztosítására, a nép gazdasági és kulturális életszínvonalának emelésére irányuló politikája között. Ezért fő kérdés a szocialista brigádok és kollektívák erősítésével kapcsolatos ideológiai munka, és ezt kell a pártszervezeteknek, az állami vezető szerveknek, a szakszervezeteknek, a termelőszövetkezetek vezetőségeinek és a dolgozók egyéb szervezeteinek munkájuk középpontjába állítaniuk. Viszont az is világos, hogy a munkaerkölcs fejlesztésének központi szerepet kell betöltenie az ideológiai munkában, tehát az egész politikai tömegmunkának, az egész agitációnak és propagandának, beleértve a tömegek között végzett kultúrmunkát is, a szocialista munkaerkölcs fejlődését kell szolgálnia. Tehát állandóan ki kell fejteni, meg kell magyarázni a politikai feladatok — a békéért

folyó harc, a nemzeti kérdés megoldása, a szocializmus győzelméért folytatott harc — és a mindennapi munka közötti összefüggéseket.

Összefoglalva: a munka a szocializmusban a munkásosztály történelmi küldetésének megvalósítását szolgálja — vagyis azt a célt, hogy az emberiséget megóvja az imperialisták által felidézett atomháború veszélyétől és egy elnyomástól, kizsákmányolástól, szükségtől és félelemtől mentes szabad társadalmi rend útjára vezesse — és ezért megfelel az egész emberiség, s különösképpen a munkasosztaly életérdekeinek. A kötelességtudat, a szocialista tudat fő kritériuma tehát az a mindennapi céltudatos, lelkiismeretes munka, amely a népgazdasági tervek teljesítésére és túlteljesítésére, a szocialista tábor és ezzel a békemozgalom erősítésére irányul.

Két jól ismert személyiség, Franz Franik bányász és Frieda Hockauf szövőnő beszéljen azon tízezrek és százezrek nevében, akik — miként ők — új beállítottsággal, új öntudattal végzik munkájukat, és a munkához való szocialista viszony tekintetében sokak számára példaképpé lettek. Franz Franik ezt mondta: „Ha én 200 százalékot teljesítek, míg más brigádtagok lemaradnak, akkor az összteljesítmény lényegesen alacsonyabb, mint akkor, ha munkaerőm egy részének ráfordításával a brigád többi tagját annyira segítem, hogy közösen elérjük a 120 százalékot. Én ugyan átmenetileg kevesebbet keresek, de az állam lényegesen több szenet kap."[41] Abból a célból, hogy az állam több szenet kapjon, Franz Franik megszervezte a brigádon belül a kölcsönös elvtársi segítségnyújtást, és maga járt elöl jó példával.

Frieda Hockauf a zittaui szövőgyár szakszervezeti aktívaülésén kijelentette: „Ahogyan ma dolgozunk, olyan lesz az életünk holnap. Amint megteremtjük

[41] „Neues Deutschland", 1952. augusztus 12.

kezünk munkájával az előfeltételeket, kormányunk holnap már több és jobb árut oszthat el és tovább folytathatja az árleszállítás politikáját ... Bebizonyosodott, csak akkor oszthatunk szét többet, ha többet termelünk. Lakosságunknak többre van szüksége, jobb és olcsóbb textilárura, cipőre, ruházati cikkekre, élelmiszerekre és használati cikkekre. Senki más, csak mi munkások, alkalmazottak, értelmiségiek tudjuk ezt a fogyasztási javak nagyobb mennyisége iránt támasztott természetes kívánságot kielégíteni. Ezért hát hazafias versenyben közdjünk azért, hogy népünknek többet adjunk, mint mennyit a terv mindenkitől megkövetel."[42]

Mindkét nyilatkozatban a munkához való szocialista viszony és a szocialista munkafegyelem új vonásai jutnak kifejezésre. Itt nem egyszerűen csak a munkaidő betartásáról és jó kihasználásáról van szó. A szocialista munkafegyelmet és munkához való viszonyt elsősorban a munka társadalmi jelentőségének felismerése és az ebből fakadó mély kötelesség- és felelősségtudat jellemzi.

A szocialista munka megnyilvánul azon brigádok ezreinek kezdeményezésében, amelyek az V. pártkongresszus felhívására a hétéves terv célkitűzéseinek megvalósításáért munkaversenybe léptek és eközben szocialista kollektívákká és közösségekké fejlődnek. A „Szocialista munkaközösségek"-ben a Szabad Német Ifjúsági Szövetség „iránytű"-mozgalmában[43], a parasztok közös munkájában, a tudósok, a kultúra területén dolgozók közösségi munkájában fejlődik ki és nyilvánul meg a szocialista munka új jellege.

A szocializmus felépítése nemcsak új üzemek és lakások építéséből, a termelés emeléséből és a tech-

[42] „Neues Deutschland", 1953. október 4.

[43] E mozgalom tagjai önként vállalnak kötelezettségeket a hétéves terv mielőbbi teljesítése, szakmai és politikai ismereteik növelése és kulturális színvonaluk emelése érdekében. — *Ford.*

nika fejlesztéséből tevődik össze, hanem magába foglalja a szocialista termelési viszonyok fejlesztését, a tudomány és technika vívmányainak birtokba vételét és az emberek szocialista nevelését és képzését. A szocialista munka új vonása elsősorban „a közös alkotás, a közösségben való nevelés és nevelődés"[41].

Az egyes emberre vonatkoztatva: szocialista módon dolgozni annyit jelent, hogy az ember életét és tevékenységét tudatosan és céltudatosan úgy szervezze meg, hogy a lehető legtöbbel járuljon hozzá a szocializmus felépítéséhez és a békéért folytatott harchoz. Szocialista módon az dolgozik, aki legjobb képessége szerint dolgozik és képességeit állandóan tökéletesíti. Az ember azonban csak a közösségben képes, az osztályközösség kollektívájában tudja képességeit sokoldalúan kifejleszteni. A munka szocialista felfogása tehát abban is megnyilvánul, ki mint viszonyul a kollektívához, mennyire érzi magát az egész kollektíva teljesítményéért felelősnek, milyen céltudatosan igyekszik tovább fejlődni és tapasztalatait társainak átadni.

A munkatermelékenység fokozása, az önköltségcsökkentés, a termelés minősége javítása terén jelenleg a legfontosabb feladat az üzemek szocialista újjászervezése. A szocialista munkaerkölcs tehát megköveteli, hogy a munkakollektívák minden erejüket és a kollektívák segítségével minden egyes dolgozó képességeit a szocialista újjászervezés feladatainak megoldására és ezzel kapcsolatban a népgazdasági tervek határidő előtti teljesítésére összpontosítsák. „Szocialista módon dolgozni azt jelenti, hogy a munka termelékenységét állandóan fokozzuk, támogatjuk az újító mozgalmat, elsajátítjuk a tervszerű technikát és min-

[41] W. *Ulbricht:* Der Weg zur Sicherung des Friedens und zur Erhöhung der materiellen und kulturellen Lebensbedingungen des Volkes (A béke biztosításának és a nép anyagi és kulturális életfeltételei javításának útja). Berlin 1959. 51. old.

den tartalékot felhasználunk; számításba veszünk minden percet, minden fillért és minden grammot; a dolgozók között megteremtjük az elvtársi segítőkészség és együttműködés valóban szocialista viszonyát"[45] — jelentette ki Walter Ulbricht a Német Szocialista Egységpárt V. kongresszusán.

Nyugatnémet munkáskuldöttségekkel folytatott beszélgetések tapasztalataiból ismételten azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a Nyugat-Németországban élő dolgozókra erős vonzóerőt gyakorol a szocialista és emberi kapcsolatok kialakulása és fejlődése a szocialista közösségi munkában és a Német Demokratikus Köztársaság egész együttélésében és működésében. Éppen, mert az imperialisták bértollnokai fokozott erkölcsi rágalmakat zúdítanak a Német Demokratikus Köztársaságra és a szocialista országokra, nagy jelentősége van annak, hogy a szocialista közösségi munkában gyorsan és minden tekintetben kifejlesszük a szocialista, valóban emberi kapcsolatokat, s ezzel is leleplezzük az osztályellenség hazugsághadjáratát, sokoldalúan bebizonyítsuk a szocializmus fölényét, igazságát és emberségét.

A szocialista közösségi munka természetesen nem automatikusan keletkezik és fejlődik. A kölcsönös segítség és elvtársi együttműködés kapcsolatait tudatosan és céltudatosan kell megszervezni és fejleszteni. A szocialista közösségi munkamozgalom a munkásosztály és a többi dolgozó rétegek körében a Német Szocialista Egységpárt V. kongresszusán megállapított politikai irányvonal megvalósítása folyamán indult meg, továbbá annak a harcnak következményeként és eredményeként, melyet a dolgozó tömegek marxista-leninista pártjuk vezetésével az ország antifasiszta-demokratikus és szocialista átalakulásának egész periódusában folytattak. Az első szocialista brigádok és

[45] A Német Szocialista Egységpárt V. kongresszusa. 62. old.

közösségek tapasztalatait a párt gondosan és alaposan elemezte és céltudatosan arra törekedett. hogy ezek az új, szocialista kapcsolatok, melyek az emberek között a munkafolyamatban és a szocialista munkaversenyben kialakulnak — társadalmilag általánossá váljanak.[46]

Ily módon a szocialista munkaerkölcs fontos vonásként a szocialista közösségi munka alapelveinek tudatos megvalósítását és a szocialista emberi kapcsolatok céltudatos fejlesztését is tartalmazza; az új, szocialista és valóban emberi kapcsolatok pedig a szocialista munkakollektívák közösségi munkája és élete folyamán alakulnak ki. A kölcsönös segítségnyújtás emellett semmiképp sem korlátozódik a szocialista közösségi élet legkisebb sejtjeiben végzett közös munkára és a bennük folyó közös életre, hanem túllépi ezek határait, a brigádok és közösségek kölcsönösen segítik egymást a legkülönbözőbb formákban; ugyanez vonatkozik egész üzemek kollektíváira, a munkásosztály és az értelmiség, a város és a falu dolgozói közötti kapcsolatokra stb.

A régi munkamegosztás antagonizmusainak megszűnése olyan további új tény, amely a munka jellegét, a dolgozóknak munkájukkal kapcsolatos érdekeit és egyben a szocialista munkaerkölcs lényegét jellemzi. A kapitalista termelési mód — apologétáinak a személyiség szabadságával kapcsolatos minden frázisa ellenére — nem adott lehetőséget az egyén képességeinek, tehetségének sokoldalú kibontakoztatására és érvényesítésére. A proletárt a gép rabszolgájává, a kapitalistát a profithajsza szolgájává és még az értelmiséget is — közvetlenül vagy közvetve — egyoldalúan képzett és rendszerint a tőkésnek a néptől elidegenített lakó-

[46] Lásd ehhez különösképpen a Központi Bizottság 4., 5., 6., 9. plénumának anyagát és az államtanács elnökének, W. Ulbrichtnak a Népi Kamarában 1960. október 4-én előterjesztett programnyilatkozatát.

jává alacsonyította. Ha egyes emberek már a kapitalizmusban többé-kevésbé le tudták kuzdeni a kapitalista termelési módnak ezt a tendenciáját, ez csak abban a harcban valósulhatott meg, amelynek célja az emberiség felszabadítása volt e társadalmi rend béklyói alól (illetve a kapitalizmus feltörekvő szakaszában abban a történelmi haladásért folytatott harcban, amelyet a polgári társadalom a feudalizmussal szemben jelentett). Az emberiség történetében a szocialista társadalmi rend teremti meg először az egész nép számára azokat a feltételeket, amelyek közepette a személyiségnek a munkában és a munka által végbemenő sokoldalú fejlődése lehetségessé és szükségszerűvé válik.

Új életünk legfontosabb jelensége, egyszersmind a társadalom állandó és tervszerű előrehaladásának kiapadhatatlan forrása egész népünk alkotó erejének és képességeinek kibontakozása, az egyes emberek ismereteinek és képességeinek, valamint kulturális színvonalának növekedése. A szocialista építés nemcsak technikai és szakismeretek elsajátítását követeli meg a termelés legkülönbözőbb ágaiban és a társadalmi tevékenység egyéb területein, hanem a nép képességeinek és tehetségének sokoldalú növelését is. Engels előre látta, hogy a szocializmusba való átmenettel megszűnik az embereknek saját termelési eszközeik által való eddigi leigázottsága. „Magától értetődik, hogy a társadalom nem szabadíthatja fel önmagát anélkül, hogy minden egyes ember fel ne szabaduljon. A régi termelési módot tehát teljesen meg kell változtatni, nevezetesen pedig el kell tűnnie a régi munkamegosztásnak. A termelés olyan szervezetének kell helyébe lépnie, amelyben egyfelől senki sem háríthatja másra a termelőmunkában, az emberi lét e természetes feltételében való részét; amelyben másfelől a *termelőmunka* a leigázás eszközéből *az emberek felszabadításának eszközévé válik,* mert

minden egyes embernek módot nyújt arra, hogy *minden* testi és szellemi *képességét* egyaránt *minden irányban kifejlessze és gyakorolja*, amelyben tehát a termelőmunka teherből kedvteléssé válik."[47]

Itt nincs lehetőségünk arra, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban végbemenő történelmi átalakulásnak, a szocialista munkaversenynek és a munkahősiességnek, a dolgozók kulturális és technikai színvonalemelkedésének stb. tényei alapján részletesen kimutassuk, milyen ütemben és mértékben bontakoznak és fejlődnek ki nálunk a dolgozók alkotó erői és képességei. Csak azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a szocialista módon szervezett munka törvényszerűen összefügg a szakképzettség, valamint az egyén alkotó erejének és képességének növekedésével, hogy megköveteli és elősegíti ezt a növekedést. A munka a szocializmusban nemcsak az egyéniség sokoldalú fejlődésének eszköze, mivel a munka szolgáltatja a növekvő mennyiségű javakat a társadalmi és egyéni fogyasztás számára, nemcsak azért, mert a fizikailag és szellemileg különösen megerőltető és fárasztó termelési folyamatok komplex gépesítésével és automatizálásával, valamint a munkaidő megrövidítésével egyre nagyobb lehetőségeket nyújt az egyén művelődéséhez és sokoldalú tevékenységéhez, hanem a munka a szocializmusban egyúttal a korunk jellegét meghatározó szocialista embertípus erkölcsi és esztétikai értékeinek alapja és forrása is. Az ember a munkában éli át és alkotja meg a szocialista életforma szépségeit és értékeit. A szocialista társadalom javára végzett munka mély erkölcsi megelégedettséget nyújt, egyszersmind az egyéniséget fejlesztő új életenergiát és új ösztönzőket alakít ki.

[47] *Engels:* Anti-Dühring. 304. old. (Az én kiemeléseim. — *H. B.*)

Ez azt jelenti, hogy a munka a szocializmusban már *objektíve* a szocialista társadalom összes dolgozóinak alapvető, legsajátabb érdekévé és életszükségletévé vált. A Német Demokratikus Köztársaság gyakorlati élete azt bizonyítja, hogy egyre több dolgozó ismeri fel ezeket az összefüggéseket. A szocialista brigádok és közösségek tagjai tudatosan és céltudatosan kapcsolják össze a jobb és gazdaságosabb termelési eredményekért folytatott harcot a szocialista tanulással és élettel, vagyis azzal a küzdelemmel, melyet erőik és képességeik tervszerű kifejlesztéséért folytatnak.

Ahhoz, hogy a munka új jellegét a lehető legátfogóbban megismerhessük, természetesen figyelembe kell vennünk az emberek társadalmi viszonyainak és kapcsolatainak összességét. Így például a dolgozóknak a termelési folyamatban elfoglalt társadalmi helyzete nemcsak a szocialista termelési viszonyoktól függ, hanem az általuk meghatározott politikai viszonyoktól, a szocialista demokrácia fejlődésétől is.

A szocialista üzemekben és intézményekben nincs helye az úr — szolga viszonynak, a dolgozók nem lehetnek menedzserek zsarnokságának és önkényének alárendelve. Az üzemek felelős vezetői, illetve vezető testületei funkciójukat a munkásosztály és a dolgozó nép megbízásából és érdekében fejtik ki. A dolgozók a legkülönbözőbb formában maguk is közvetlenül vagy közvetve részt vesznek az üzem vezetésében. A szocialista termelés vezetői és szervezői maguk is az üzemi kollektíva tagjai, és feladataiknak annál jobban felelnek meg, minél jobban dolgoznak a szocialista kollektíva vezetőiként és szervezőiként.

A termelés követelményeinek megfelelően természetesen a szocialista üzemekben is szigorú rend, szilárd fegyelem uralkodik; ez a rend és fegyelem azonban nem külső, illetve gazdasági kényszeren alapszik, hanem a tömegek növekvő felelősségtudatán,

mellyel az állami feladatokat teljesítik, a dolgozóknak azon a fokozódó belátásán, hogy a munka megszűnt puszta létfenntartási eszköz lenni, hogy a munka a *termelők saját szabad tevékenységévé,* valamint a *békepolitika megvalósításának és a szocialista, illetve kommunista társadalom felépítésének legfontosabb formájává* vált.

A szocialista munkaerkölcs jellemzője tehát a tudatos, szocialista fegyelem, ami nemcsak a munkaidő lelkiismeretes kihasználásában nyilvánul meg, hanem elsősorban a feladatokhoz való alkotó viszonyban.

Ezek a szocialista munkaerkölcs leglényegesebb ismertetőjelei, amelyek a szocialista társadalom munkásosztályának és minden dolgozójának alapvető életérdekeiből fakadnak, és egyre fokozottabb mértékben határozzák meg korunk szocialista egyéniségének erkölcsi arculatát.

A kollektivizmus, a szocialista humanizmus, a szocialista hazafiság és nemzetköziség, a munkához való szocialista viszony — ezek a szocialista egyéniség erkölcsi magatartásának és erkölcsi tudatának alapelvei és egyúttal döntő fontosságú normái. Ezek hatják át és határozzák meg a szocialista etika és erkölcs minden más normáját és felfogását

VI. A SZOCIALISTA ERKÖLCS KIALAKULÁSÁNAK FELTÉTELEI ÉS TÖRVÉNYSZERŰSÉGEI

A szocialista erkölcs kialakulási és fejlődési törvényszerűségeinek vizsgálatánál két tényezőt kell figyelembe vennünk. Először is azt a körülményt, hogy az erkölcsi szokásokat és az erkölcsi tudatot a társadalmi lét és annak változásai határozzák meg. Ez lényegében a probléma tartalmi oldala, az erkölcs lényegének, azaz osztálytartalmának és funkciójának a kérdése. Ha a szocialista erkölcs osztálytartalmát és funkcióját elemezzük és szembeállítjuk a burzsoá erkölccsel, képet kapunk annak a mélyreható változásnak az irányáról, mely az emberek erkölcsi nézeteiben, szokásaiban és konvencióiban a szocialista forradalommal összefüggő gazdasági változások alapján bekövetkeztek, valamint arról a célról, melyet a dolgozók szervezetei és intézményei az erkölcsi-politikai nevelőmunkában maguk elé tűznek.

Az etikának azonban még egy másik feladatot is meg kell oldania: a szocialista erkölcs kialakulásának útját is — legalább általános vonásaiban — fel kell tárnia és meghatároznia. Azt a sajátos formát kell tehát elemeznie, amelyben az új, szocialista erkölcs a kiépülő szocialista társadalom valamennyi tagjánál mind nagyobb mértékben érvényesül. Ez a kérdés megegyezik azzal, melyet a „gyakorlat emberei" manapság igen nyomatékosan felvetnek: *hogyan* keletkezik az új, szocialista erkölcs? Hogyan lehet minde-

nütt kialakítani? Itt nincs szó valamiféle receptekről vagy önkényes rendszabályokról, hanem annak a folyamatnak objektív dialektikájáról, amelynek során a szocialista erkölcs a szocialista társadalom valamennyi tagja által elismert és követett uralkodó erkölccsé alakul és fejlődik. Az etikának ki kell kutatnia és meg kell indokolnia azokat a feltételeket és törvényszerűségeket, amelyeken a szocialista forradalom ideológiai és különösképpen erkölcsi-nevelő feladatait megvalósító marxista—leninista pártok tevékenysége alapul, annak érdekében, hogy a dolgozók erkölcsi-politikai fejlődésének folyamata gyorsan, tervszerűen menjen végbe, s hogy ezt a folyamatot a lehető legnagyobb céltudatossággal és hatékonysággal elősegítse.

1. Az erkölcsi-politikai nevelőmunka szerepe a szocialista erkölcs keletkezésében

A szocialista erkölcs keletkezése nem véletlen, hanem objektív történelmi szükségszerűség, törvényszerű folyamat. Ebből azonban nem következik, hogy fejlődése automatikusan, „önmagától" megy végbe, mint pl. a természeti jelenségeké. Hiszen ebben az esetben senkinek sem kellene a szocialista tudat kialakításán fáradoznia. Az emberi társadalom történetének az a sajátossága, hogy ez a történet az emberek tevékenységén keresztül valósul meg, s ez a sajátosság teljes egészében vonatkozik a társadalmi tudat fejlődésére is. Az új, szocialista erkölcs nem a szocialista termelési mód mechanikus tudati lenyomata, nem önmagától, spontánul keletkezik, hanem a szocializmus győzelméért, a polgári ideológia befolyása ellen folytatott harcban, a szocialista nevelés közvetítésével.

Nevelni annyit jelent, mint az ember szellemi és erkölcsi arculatát formálni (Kalinyin). Felületesen szemlélve a nevelés teljesen önkényesnek tűnik; ám ez korántsincs így. Nem önkény szabja meg, hogy milyen a nevelés (milyenek céljai, eszközei és módszerei), hanem a mindenkori osztály gazdasági és politikai érdekei, illetve az osztály nélküli társadalomban az egész társadalom érdekei.

Az antagonisztikus társadalomban az uralkodó kizsákmányoló osztályok tartják kezükben a művelődés és a nevelés eszközeit, s mindenkor olyan nevelési rendszert vezetnek be, amely alkalmas arra, hogy egyrészt képessé tegye az uralkodó osztály tagjait kizsákmányoló uralmuk gyakorlására és megvédésére, másrészt alárendeltségben tartsa a nép dolgozó tömegeit. Mihelyt azonban az elnyomott osztály megerősödik, forradalmi eszméket és ennek megfelelő szervezeteket hoz létre, utat és módot talál arra, hogy a kizsákmányoló osztály által prédikált szolgasági-ideológiával szemben elterjessze eszméit és ezeknek segítségével forradalmi harcra tömörüljön.

Ezt a folyamatot a legvilágosabban a munkásmozgalomban követhetjük nyomon, mert valamennyi forradalmi osztály közül a munkásosztálynak van a legfejlettebb tudata, csak ennek az osztálynak van tudományos ideológiája. Az új, szocialista ideológia és a munkásosztály forradalmi erkölcse nem „magától" keletkezik, hanem a munkásosztály marxista—leninista pártja nevelőmunkájának hatására, a polgári ideológia elleni harcban.

Az a megállapítás, mely szerint a nevelőmunka az erkölcs kialakításának specifikus formája, megfelel a történelmi tényeknek és tapasztalatoknak. Valamely osztály nevelőmunkájának tartalmát az illető osztály gazdasági és politikai érdekei határozzák meg, s minden olyan nevelési kísérlet, mely nem felel meg a szó-

ban forgó osztály helyzetének és érdekeinek, idővel menthetetlenül meghiúsul. Bármennyire fáradozik is a burzsoázia például azon, hogy a munkásosztályt a tőkés társadalommal kötendő osztálybékére és a kizsákmányolás igájába való belenyugvásra nevelje, ezzel tartós sikert nem tud elérni, mert az osztályellentétek kiéleződése a tőkés termelési módban, akárcsak a kizsákmányoló rend bukása — objektív történelmi törvény. Erre tanítanak bennünket a proletár osztályharcok, így pl. a nyugat-németországi munkásosztály 1945 utáni harcainak tapasztalatai is.

A marxista—leninista pártok nevelőmunkájának célját és így lényeges tartalmát is a proletár osztályharcnak, illetve az új társadalom felépítésének feladatai határozzák meg. A tőke uralmának megdöntése előtt a fő feladat és ennélfogva az erkölcsi-politikai nevelés fő tartalma az volt (Lenin szavaival), „hogy bíráljuk a burzsoáziát, hogy gyűlöletet ébresszünk a tömegekben a burzsoázia iránt, hogy kifejlesszük az osztálytudatot, hogy képesek legyünk erőink tömörítésére"[1]. Ez a célkitűzés teljességgel megfelel a történelmi fejlődés objektív menetének; épp/ annyira nem önkényes, akárcsak az osztályharc és a proletárforradalom törvénye. A párt nevelőmunkája akkor abban állt, hogy segítse a proletariátust objektív történelmi helyzetének és ebből fakadó hivatásának felismerésében, vagyis tudatára ébressze annak, hogy reá mint a kapitalizmus sírásójára és a szocialista társadalom megteremtőjére, milyen feladat hárul.

A kizsákmányoló osztályok uralmának bukása után a dolgozók erkölcsi-politikai nevelésének feladata abban áll, hogy a dolgozókat megszabadítsa a polgári ideológia befolyásától és előítéleteitől, a szocialista tudatra, ezen belül szocialista erkölcsre nevelje — tehát segítse őket abban, hogy felismerjék a szocializmus-

[1] *Lenin* Művei. 31. köt. 293. old.

nak a kapitalizmussal szembeni fölényét és igazságos voltát, hogy tudatossá váljék bennük az új, szocialista társadalmi lét.

A szocializmus felépítésének időszakában a szocialista erkölcs fejlődése új vonásokkal gazdagodik. Ilyen új vonás a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való szocialista viszony, a szocialista hazafiság, vagyis a büszkeség a dolgozók vívmányaira, továbbá a szocializmus magasabbrendűségének tudata stb. stb. A proletár erkölcs egyéb vonásai is fejlődnek és új tartalommal gazdagodnak. A proletár nemzetköziség például magába foglalja a népek barátságának eszméjét, a szocialista nemzetek, illetve a szocialista tábor államai közötti kölcsönös segítség és együttműködés gondolatát, valamint azt a felismerést, hogy a kommunizmus útjára lépett első ország, a Szovjetunió vezető szerepet tölt be a szocialista táborban. Az emberek mindennapi életében is egyre inkább kifejlődik a kölcsönös tisztelet és megbecsülés, az elvtársiasság, a barátság, a kollektivizmus, s nem utolsósorban az új, szocialista családi erkölcs. Mindez a kizsákmányoló társadalomban többé-kevésbé csak véletlen jelenség lehetett, de most valamennyi ember egymáshoz való viszonyának lényeges és szükségszerű tartalmává válik.

A forradalom győzelme után a kommunista erkölcs fejlődésének másik jellemzője, hogy a szocializmus felépítésével uralkodó erkölccsé válik, fokozatosan kialakul a társadalom erkölcsi-politikai egysége.

A kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti időszakban tehát nemcsak a szocializmus teljes győzelmének gazdasági és politikai előfeltételei jönnek létre, hanem a marxista—leninista párt, az állam és a tömegszervezetek átfogó szocialista nevelőmunkája segítségével a dolgozókban fokozatosan kifejlődik a szocialista tudat és erkölcs. A dolgozó ember egész

egyénisége a szocializmusban uralkodó új társadalmi létnek megfelelően fejlődik és változik. A szocialista országok kommunista és munkáspártjainak 1957. évi nyilatkozata leszögezi, hogy „a szocialista forradalom megvalósítása az ideológia és a kultúra területén" — a szocialista forradalom és a szocialista építés egyik általános érvényű törvényszerűsége.

A nevelőmunka egyik sajátossága, hogy gyakran nem érlel közvetlen, azonnal látható eredményeket, hogy igen sok időt, kitartást, türelmet és szívósságot igényel. s megköveteli a legkülönfélébb, látszólag csekély mellékkörülmények figyelembevételét is. De később azután annál gazdagabb gyümölcsöket hoz. Miben áll a mi államunk erőssége? Az üzemek állami tulajdonában, gazdasági rendünk fölényében és szilárdságában, állami szerveinknek a néppel fennálló szoros kapcsolatában, a népi rendőrség, a nemzeti fegyveres erők ütőerejében stb. Ezek kétségkívul fontos tényezők. De a legfontosabb ebben a vonatkozásban az, hogy a dolgozó tömegek meg legyenek győződve állami és társadalmi rendünk igazságosságáról és fölényéről.

A szocialista tudat kifejlesztése nem öncél, hanem nagy jelentőségű gyakorlati feladat. A tömegek új, szocialista tudata hatalmas hajtóerőként mozdítja elő a termelés fejlődését és a Német Demokratikus Köztársaság munkás-paraszt államának megszilárdulását. A párt népünk nemzeti és társadalmi szabadságharcának feladatait oly módon oldja meg, hogy a tömegekre támaszkodik, a dolgozó tömegeket meggyőzi a párt politikájának a helyességéről, mozgósítja és szervezi őket e politika feladatainak végrehajtására. A tömegek történelmi alkotó erejét kibontakoztatni és a soron levő, szükségszerű, a történelem objektív menete által megszabott feladatok megoldására irányítani — ebben rejlik a marxista—leninista párt és a szo-

cialista állam erkölcsi-politikai nevelőmunkájának nagy jelentősége.

A szocializmus felépítése a néptömegek műve. Ezért a párt, a szocialista állam és a tömegszervezetek munkájának legfontosabb eleme, hogy a szocialista építés megvalósítása és a szocialista vívmányok megőrzése folyamán a dolgozó tömegeket meggyőzzék, megnyerjék, lelkesítsék és vezessék. Az erkölcsi-politikai nevelőmunka mindennemű lebecsülése bénítja a dolgozó tömegek kezdeményezését és lassítja az új társadalom építésének ütemét.

A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának 33. plénumán Walter Ulbricht kifejtette, hogy a szocializmus felépítése ma elsősorban az emberek nevelésén múlik. Ugyanebben az értelemben jelentette ki Erich Honecker a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának 35. plénumán: „A szocialista építés sokoldalú kibontakoztatása, fő feladaunk megoldása, a béke biztosításáért folyó harc csak akkor válik lehetővé, ha ezzel párhuzamosan tovább fejlődik nemcsak a munkásosztály, hanem az egész lakosság szocialista tudata."[2] A. Neumann pedig megjegyezte, hogy az emberek nevelése „valamennyi gyakorlati feladat megoldásának legfontosabb kulcsa"[3].

Ha tehát megállapíthatjuk, hogy az erkölcsi-politikai nevelés az a konkrét forma, amelyben az új gazdasági tényezők hatása érvényesül a dolgozó tömegek szocialista erkölcsének kialakulására, ezzel a szocialista építés párttapasztalatait általánosítjuk. Engels már felhívta a figyelmet arra, hogy a tudat keletkezésének formai oldalával Marx és ő maga is alig foglalkoztak, mert akkoriban az első és legfontosabb feladat az volt, hogy kimutassák a gazdasági viszonyok elsőbbségét a

[2] *E. Honecker:* A Politikai Iroda beszámolója az NSZEP KB-ának 35. plénumán. „Neues Deutschland", 1958. február 8.
[3] Az NSZEP V. pártkongresszusának egybehívásáról szóló referátum. „Neues Deutschland", 1958. február 7.

tudattal szemben. „Ugyanis mindnyájan elsősorban azt tartottuk — s azt is *kellett* tartanunk — a legfontosabbnak, hogy a politikai, jogi és egyéb ideológiai fogalmakat és az általuk közvetített cselekedeteket *levezessük* az alapvető gazdasági tényekből. Így aztán a kérdések tartalmi oldala kedvéért elhanyagoltuk a formai oldalt: hogyan és mi módon jönnek létre ezek a fogalmak stb. Ez azután szívesen megragadott alkalmat nyújtott a félreértésekre ellenfeleinknél, amire Paul Barth kirívó példa."[4] Engels azonban feladatul tűzte ki azoknak a sajátos feltételeknek a vizsgálatát, melyek közepette a gazdasági viszonyoknak a különböző tudatformákra gyakorolt hatása érvényesül. „Meggyőződésem, hogy a gazdasági fejlődés végső fokon ezen a téren is uralkodó szerepet játszik, de ez oly feltételek között történik, melyeket maguk az egyes területek írnak elő; a filozófiában pl. úgy, hogy a gazdasági befolyások (melyek maguk is legtöbbször csak politikai stb. köntösben hatnak) kihatnak a meglevő, az elődöktől hátrahagyott filozófiai anyagra. A gazdaság itt semmit sem teremt újonnan, de megszabja a készen lelt gondolati anyag átformálásának és továbbfejlesztésének módját és ezt is többnyire csak közvetve, mert a filozófiára a politikai, jogi, erkölcsi visszatükröződések vannak a legnagyobb közvetlen hatással."[5] Ez Engels idejében főképpen elméleti feladat volt, de ma elsőrendű gyakorlati jelentősége van, minthogy a marxista—leninista pártoknak a győztes szocializmus országaiban tudatosan foglalkozniuk kell a szocialista tudat különböző formainak fejlesztésével.

Elemeznünk kell tehát a szocialista erkölcs kialakulásának sajátos formáit, hogy feltárhassuk azokat az objektív feltételeket és törvényszerűségeket, amelyeken a pártnak, a szocialista állami szerveknek és a

[5] Ugyanott, 500—501. old.
[4] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. Budapest 1950. 536—537 old.

dolgozók tömegszervezeteinek a szocialista tudat fejlesztésére irányuló munkája alapul. A szocialista erkölcs kialakulásának törvényszerűségei képezik a szocialista nevelés elveinek alapját. E törvényszerűségek feltárása ennélfogva a marxista—leninista etika fontos alkotórésze.

2. *A szocialista erkölcs fejlődésének egyes problémái*

A szocialista tudat fejlesztésének gyakorlatával kapcsolatban látszólag csak ott vetődnek fel a problémák, ahol a szocialista nevelés és tudatformálás során nehézségek mutatkoznak. Olyan tények mellett, amelyek arról tanúskodnak, hogy a nép körében nő és erősödik a szocialista erkölcsösség, találkozunk számos olyan esettel is, amelyek a régi polgári erkölcs maradványairól tanúskodnak. Ez érthető is. Hiszen a túlhaladott erkölcsöt nem lehet egyszerűen elvetni, a régi erkölccsel való szakításhoz a tömegek sok gyakorlati tapasztalatára, kiváltképpen politikai tapasztalatára van szükség. A polgári erkölcs maradványainak leküzdése hosszadalmas folyamat, mely a kizsákmányoló társadalomból az osztály nélküli társadalomba vezető átmenet egész időszakában megfigyelhető.

A dolgozók nem szabadulnak meg egyszerre vagy *állandóan* növekvő mértékben a polgári ideológia béklyóitól és maradványaitól. A jelenségek felszínén itt nagyon is véletlen feltételek játszanak szerepet. Minden dolgozónak megvannak a maga saját élettapasztalatai, s ezeket kell feldolgoznia és általánosítania. Döntő segítséget nyújt ehhez a párt, mely az egyént a legkülönbözőbb módon támogatja abban, hogy felismerje a szocializmushoz vezető utat és meggyőződjön a szocialista eszmények igazságáról.

Azokban a kerületekben, ahol erős ipari munkásság van, ahol erős és eleven forradalmi hagyományok is vannak, mint például Lipcse, Karl-Marx-Stadt és Halle munkásnegyedeiben, az új politikai és erkölcsi meggyőződések kialakulása az átlagot tekintve gyorsabban ment végbe, mint másutt.

A szocialista erkölcs tehát egyenlőtlenül fejlődik. Míg a dolgozók élcsapatában, a leghaladottabb rétegekben, kivált a munkásosztály élenjáró tagjaiban a szocialista erkölcs már mély gyökereket eresztett, sokan mások még mindig a régi polgári és kispolgári szokások és képzetek hatása alatt vannak, sőt egyesek visszasüllyednek a polgári és kispolgári erkölcs színvonalára.

Természetesen egyoldalú eljárás volna és hamis következtetésekre vezetne, ha a szocialista tudat kialakulásának kérdését csakis a felmerult nehézségek és fogyatékosságok alapján akarnók megválaszolni. De ha elemezzük azokat az okokat, amelyek kiváltották a tudat elmaradását a társadalmi viszonyokban végbement változások mögött, természetesen könnyebben fényt deríthetünk a szocialista erkölcs kialakulását és megszilárdulását gátló tényezőkre.

Az ily módon ható tényezők bizonyára nem az emberi természetből fakadnak, mint ahogy nem létezik olyan sajátos ifjúsági, vagy netán diákifjúsági probléma sem, amely a serdülő kor specifikus *természeti* sajátosságaiból magyarázható — miként ezt az utóbbi időben nem egy vita során többen is hangoztatták. Az ifjúság nevelésének problémája az egész társadalom általános problémája és csakis társadalmi feltételekkel magyarázható. A tudat fejlődésének egyenlőtlenségét tehát minden esetben sajátos, konkrét társadalmi-történeti tényezők okozzák.

Elméletileg persze helyes, ha a szocialista erkölcs egyenlőtlen fejlődésének egyik okát abban látjuk,

hogy a társadalmi lét változásai mindig megelőzik és meghatározzák a társadalmi tudat változásait. De a probléma éppen annak részletekbe menő megvizsgálása, miképp jelenik meg ez az általános történeti törvény, mert csak ennek a vizsgálódásnak az alapján tudjuk felismerni az erkölcsi-politikai tudat vonatkozásában visszamaradt rétegek és dolgozók tudatának megváltozásával kapcsolatos nehézségeket és a helyes kiindulópontot ezeknek a nehézségeknek leküzdéséhez.

Ha keressük az erkölcsi fejlődés egyenlőtlenségének okait, először is tekintetbe kell vennünk, hogy a dolgozók nem alkotnak szociális szempontból egységes, egyöntetű csoportot, s hogy nincsenek elszigetelve a polgári befolyástól. A dolgozók nagy része, az egyénileg dolgozó parasztok és a kisiparosok egyébként is közbülső helyet foglalnak el és a dolgozók kispolgári rétegeihez sorolandók.

Az átmeneti időszakban a burzsoáziának még egész sereg hadállása van. A volt kizsákmányolók mellett nagy számban vannak kistulajdonosok, kisárutermelők, parasztok, kisiparosok, kiskereskedők stb.; továbbá sok még az olyan volt hivatalnok, katonatiszt, alkalmazott, polgári értelmiségi, akik ragaszkodnak a régi polgári és kispolgári előítéletekhez, szokásokhoz és konvenciókhoz, s ezeket a proletariátus körébe is beviszik. Ha a munkásosztály szocialista tudatának fejlődéséről van szó, olykor elfelejtik, hogy a munkásosztály összetétele már a fasiszta háború idején és később is sok tekintetben megváltozott. Sokan kerültek az üzemekbe, akik azelőtt nem voltak munkások és még ragaszkodnak kispolgári elképzeléseikhez. Ezek még sokáig hajlamosak arra, hogy az államot aszerint ítéljék meg, hozzásegíti-e őket kispolgári létformájuk visszanyeréséhez. Másrészt sok osztálytudatos munkást kiemeltek az üzemekből a társadalmi szervezetek ve-

zetőségébe, az államapparátusba delegáltak, iskolába vagy főiskolára, falusi munkára stb. küldtek. Az üzemi munkásság összetételének ilyen megváltozása az egyik oka annak, hogy némely üzemben a tudat fejlődése tekintetében elmaradottság tapasztalható.

A munkásosztályra gyakorolt polgári befolyásokat még erősíti a kapitalista környezet mindaddig, amíg világméretekben vagy legalábbis a legfőbb országok zömében be nem következik a szocializmus győzelme. A Német Demokratikus Köztársaságban annak következtében, hogy a nyugatnémet imperializmus kettészakította Németországot, a kapitalista környezet befolyása különösen erős. A nyugatnémet imperializmus — közvetlenül érezve közeli bukását — nem riad vissza semmilyen eszköztől és mesterkedéstől, hogy minden úton-módon félrevezesse és befolyásolja Nyugat-Németország és a Német Demokratikus Köztársaság dolgozóit. Az erkölcsi-politikai nevelőmunka mindennemű lebecsülése tehát azt jelentené, hogy teret engedünk a polgári ideológiának és ezzel a dolgozók burzsoá demoralizálásának, hogy tehát a burzsoáziát segítjük.

Lenin kifejtette, hogy a proletariátusnak, miután a forradalomban legyőzte a centralizált nagyburzsoáziát, azt az ezerszer nehezebb feladatot kell megoldania, hogy a kistulajdonosok millióit „legyőzze". „Az osztályok megszüntetése nemcsak azt jelenti, hogy elkergetjük a földbirtokosokat meg a tőkéseket — ezt viszonylag könnyen elvégeztük —, jelenti azt is, hogy *felszámoljuk a kisárutermelőket*, márpedig a kisárutermelőket *nem lehet elkergetni*, nem lehet elnyomni, ezekkel *össze kell férni*, ezeket csak igen hosszadalmas, igen lassú, óvatos szervező munkával lehet (és kell) átformálni, átnevelni. A kisárutermelők a proletariátust minden oldalról a kispolgáriság levegőjével veszik körül, átitatják vele, demoralizál-

ják vele a proletariátust, aminek következtében a proletariátus soraiban állandóan kiújul a kispolgári gerinctelenség, szétforgácsolódás, individualizmus, az átmenet a lelkesedésből a csüggedésbe."[6]

Maga a munkásosztály sem teljesen egységes, hanem a legkülönbözőbb rétegekből tevődik össze. A mezőgazdasági munkások gyakran jóval nehezebben küzdhetik fel magukat az osztálytudatig, mint a városi munkások, minthogy a városban a politikai munka lehetősége, a szervezettség, az átlagos kulturális színvonal kedvezőbb. Ugyanez áll, ha némileg más mértékben is, a kisiparban, a kisüzemekben és a magánüzemekben dolgozó munkásokra — szemben az állami üzemekben foglalkoztatott munkásokkal. Tekintetbe kell venni bizonyos helyi feltételeket is, amelyek a munkásoknak a társadalmi és politikai életben való részvételét megnehezítik. Ez a helyzet például Magdeburgban, ahol a belterületi lakások zöme elpusztult, s emiatt sok munkás a környező helységekben lakik; vagy több vidéki üzemben és bányában, ahová a munkások gyakran 5 kilométer távolságból vagy még messzebb fekvő falvakból járnak be dolgozni, s falujukban többnyire kis kertet vagy földparcellát művelnek. Ezek a munkások kötve vannak a vonatok és autóbuszok indulásának időpontjához. Hosszabb utat kell megtenniük a munkahelyükig, s gyakran több mellékes érdek köti le őket, mint a városlakó munkásokat. Mindez megnehezíti a politikai munkában való részvételüket. Ezért lassabban szereznek tapasztalatokat az üzemek és országunk politikai szerkezetének új, szocialista jellegéről; márpedig a politikai életben való részvétel az egyik legfontosabb azok közül a tényezők közül, amelyek a szocialista erkölcs fejlődését elősegítik.

[6] *Lenin* Művei. 31. köt. 30. old.

Az itt csak néhány példával vázolt objektív feltételeket és tényezőket az emberek erkölcsi-politikai fejlődésére gyakorolt kihatásuk szempontjából minden egyes esetben pontosan fel kell mérni, hogy helyesen tekintetbe vehessük őket, s gátló befolyásukat korlátozhassuk, illetve kiküszöbölhessük.

Ebben az összefüggésben az egyik tisztázandó kérdés az, hogy az életmódban, keresetben mutatkozó, a teljesítmény szerinti elosztás törvénye által megszabott különbségek, s kiváltképpen az értelmiség egy részének és a dolgozóknak a jövedelme közti különbségek nyújthatnak-e, illetve milyen mértékben nyújtanak táptalajt a polgári erkölcs előítéleteinek.

Az egyes emberek életmódjában a különbségek a szocializmusban sem kerülhetők el, mivel a termelőerők még nem érték el azt a fejlettségi szintet, mely a szükségletek szerinti elosztást lehetővé tenné. Bizonyos, hogy a szocializmusban a teljesítmény szerinti elosztás törvénye az egyetlen lehetséges és igazságos elosztási elv, ez biztosítja a lehető legjobban a személyi és társadalmi érdekek összekapcsolását.

A probléma mármost az, hogy az életmódbeli egyenlőtlenségnek — amely a teljesítmény szerinti elosztás törvényéből következik — van-e és mekkora befolyása — pontosabban mondva negatív befolyása — az emberek erkölcsére. A teljesítmény szerinti elosztás törvényének elhanyagolásából, illetve megsértéséből fakadó mozzanatokat itt egyelőre figyelmen kívül hagyhatjuk.

Az emberek életmódjában mutatkozó anyagi egyenlőtlenség hatása folytán olyan feltételek jönnek létre, amelyek *egyes embereknél* megnehezítik a polgári és kispolgári individualista erkölcs maradványainak leküzdését. Természetes, hogy ilyen feltételek mellett még találkozhatunk törtetéssel, individualista becsvággyal, irigységgel, becstelenséggel stb. azoknál az

embereknél, akiknek életfelfogásában még szűk, korlátolt egyéni célok — az egyéni kényelem, az individualista becsvágy — uralkodnak. Az említett anyagi tényezők csak akkor gyakorolnak negatív befolyást az emberek erkölcsére, ha az iskola, a társadalmi szervezetek és a család részéről a szocialista nevelés hatása elégtelen volt, vagy egyáltalában hiányzott, tehát olyan esetekben, amikor a polgári vagy kispolgári ideológia maradványai a családban vagy más útonmódon éreztették hatásukat. Joggal mondhatjuk tehát, hogy az egyes dolgozók életmódjának a kommunizmus első szakaszában még elkerülhetetlen egyenlőtlensége nem gyakorol *közvetlen* befolyást az erkölcsi felfogás alakulására.

A tapasztalat egyébként azt mutatja, hogy a legtöbb nevelési probléma olyan emberekkel kapcsolatban adódik, akik feladták kispolgári egzisztenciájukat vagy kispolgári környezetben nőttek fel és gondolkodásukból még hiányoznak a munkásosztályra jellemző új szokások és nézetek. Ez igazolja azt a következtetést, hogy az egyes dolgozók anyagi helyzetében meglevő különbség nem oka a szocialista erkölcs előforduló megsértésének, hanem csupán olyan *feltételeket* teremt, amelyek csak más körülményekkel (a polgári gondolkodásmód maradványaival, illetve hiányos neveléssel párosulva vezetnek erkölcstelen magatartásra. Emellett szól még egy másik tapasztalat is. Vannak fiatalok, akiknek a szülei önfeláldozóan szolgálják a szocialista államot, de keveset vagy rosszul törődnek gyermekeik nevelésével, olykor túlságosan elkényeztetik a gyermekeiket stb. Az ilyen gyermekek néha sok rossz tulajdonsággal lépnek az életbe és később kell őket megnevelni. Ezt a jelenséget a családi nevelés fogyatékosságai okozzák.

Arra a kérdésre tehát, hogy az anyagi helyzetben levő különbségek — amelyek elsősorban a teljesít-

mény szerinti elosztásnak a szocializmusban ható igazságos törvényéből következnek — okai lehetnek-e individualista és önző indítékoknak, elvileg tagadó választ kell adnunk. A teljesítmény szerinti elosztás törvényének lényeges és tipikus vonása, hogy a társadalmi és egyéni érdekeket a gazdasági feltételeknek megfelelően és a lehető legjobban, legigazságosabban kapcsolja össze. Ennélfogva e törvény helyes és következetes alkalmazása előmozdítja a szocialista erkölcs kialakulását, míg annak semmibevétele vagy megsértése (pl. igazságtalan prémiumok, normacsalás stb.) elégedetlenséget és visszatetszést szül, kialakít, sőt fokoz olyan önző és individualista indítékokat is, mint az irigység, becstelenség stb.

Az életmódban levő különbség *nem oka* a polgári és kispolgári erkölcs jelenségeinek, hanem csak lehetőséget nyújt arra, hogy erkölcsileg nem elég fejlett emberek, akikben még él a régi gondolkodásmód, önző és individualista célokat tűzzenek maguk elé. A szocialista termelési mód és társadalmi rend megfosztja a polgári erkölcsöt és ideológiát anyagi alapjától, s a szocialista erkölcsnek szolgál alapzatul. Erről tanúskodik az a mélyreható változás, mely a munkásosztály, a dolgozó parasztság és az értelmiség nagy részének erkölcsi arculatában végbement.

A Német Demokratikus Köztársaság fennállásának tíz éve történelmileg nézve, igen rövid idő, kiváltképpen akkor, ha a néptömegek szokásainak és erkölcsének fejlődését tanulmányozzuk. Mert rendes körülmények között az emberek erkölcse csak nagyon lassan és fokozatosan változik, s így egy nép erkölcsében végbemenő változásokat csak úgy érdemes vizsgálni, ha egész történelmi korszakokat hasonlítunk össze egymással. De a Német Demokratikus Köztársaság területén 1945 óta végbement fejlődés évei rendkívüli évek voltak, amelyekben az NDK népessége egy egész

történelmi korszakot élt át. Ezekben az években a dolgozók a társadalmi-gazdasági és politikai változásokkal kapcsolatban az új élettapasztalatoknak és ismereteknek olyan bőségére tettek szert, hogy tudatuk ugrásszerűen fejlődött.

Emberek milliói már a fasiszta elnyomás és az imperialista rablóháború keserű tapasztalatai és következményei folytán kénytelenek voltak szakítani megszokott életmódjukkal. Gyűlölettel és undorral eltelve a háború iránt, egyben a legnagyobb kétségbeeséssel állottak sokan 1945-ben házaik, lakásaik és munkahelyük romjai előtt. A hitlerfasizmus által prédikált „eszmények" összeomlottak, de még nem enyésztek el. Sok ember rezignáltan, reményvesztetten élt egyik napról a másikra.

Ebben a helyzetben a Német Kommunista Párt utat mutatott a dolgozóknak egy új és jobb élet felé. A kommunistákat erre az a hősi ellenállási harc tette képessé, melyet a német munkásosztály élcsapata a fasizmus ellen vívott. Az antifasiszta ellenállás hősei megőrizték a német munkásosztály becsületét és lelkiismeretét a fasiszta barbárság szennyes hullámától. Annak az áldozatos harcnak, melyet a Német Kommunista Párt a fasizmus ellen vívott, mindenekelőtt az a történelmi jelentősége, hogy a párt fenntartotta az antifasiszta gondolatot, a munkásosztály és a dolgozók egy részében élő osztálytudatot, s ily módon lerakta az új, demokratikus és szocialista Németország alapkövét.[7] Az ellenállási mozgalom hőseiben a dolgozó ifjúság, mely az antifasiszta ifjúsági bizottságokban és később a Szabad Német Ifjúsági Szövetségben tömörült, megtalálta példaképeit, amelyekhez igazodott és amelyekből új életideált merített.

[7] Lásd *W. Ulbricht:* A Központi Bizottság beszámolója a Német Kommunista Párt XV. kongresszusán. Berlin 1946. 43. old.

A fasiszta ideológia maradványai persze nem tűntek el egyik napról a másikra. Ez az ideológia a német nép széles rétegeire, elsősorban a kispolgárságra, de a munkásosztály egy részére is hatott. Ezt bizonyítja többek között, hogy a Szovjetunió megrohanása során a német katonák zöme csak akkor vonta le a megfelelő következtetéseket, miután hadifogságba került. Így a német munkásosztály élcsapata előtt 1945-ben az a feladat állott, hogy a munkásosztályt nemcsak az anyagi, hanem a szellemi romok eltakarítására is mozgósítsa és szervezze. A fasiszta ideológiával és demoralizálással a munkásosztály új, humanista ideológiáját kellett szembeállítani. Más népek, különösen a szláv szomszédnépek és a Szovjetunió lebecsülése helyett, a führerkultusz és a vakfegyelem helyett, a nép és az osztály iránt tanúsított lelkiismeretlenség, az embertelen, eldurvult magatartás helyett ki kellett fejleszteni az új humanista eszményeket: a népek barátságát, az igazi hazafiságot és a szocialista nemzetköziséget, az osztály és a dolgozó nép iránti kötelességtudatot, az emberi méltóság tiszteletben tartását.

A szocializmust nem valamiféle eszményi emberek építik fel, nem olyanok, akiket a filozófusok etikai elméleteiknek megfelelően esetleg kitalálnak. Az új társadalom felépítését *azok* az emberek szervezik és viszik végbe, akiket maga a kapitalizmus szült. A német munkásosztály nagy alkotó, politikai és erkölcsi erejét bizonyítja, hogy ezt a történelmi feladatot mindeddig jól oldotta meg. És a kibontakozó új, szocialista életnek a polgári társadalommal szembeni erkölcsi fölényéről tanúskodik az a tény, hogy a történelmileg fölöttébb rövid idő, alig másfél évtized alatt a Német Demokratikus Köztársaság népének többsége elfordult a kapitalizmustól és elismerte a szocializmus magasabbrendűségét.

Az emberek tudatának ez a mélyreható változása kiviláglik számos részletényből és különösen a nép különböző rétegeinek olyan helyzetekben tanúsított magatartásából, melyek önálló döntést és így az újonnan elsajátított szemlélet bebizonyítását igényelték. Az 1953 júniusi fasiszta provokáció alkalmával a dolgozók többsége híven kitartott a munkás-paraszt hatalom mellett, s gondoskodott munkahelyének védelméről. A népi kamara, a kerületi és járási kongresszusok képviselőinek, valamint a községi képviseleteknek megválasztása arról tanúskodott, hogy a politika döntő alapkérdéseiben a lakosság egységes véleményen van. A dolgozók milliói vesznek közvetlenül és tevékenyen részt a politikai életben, s léptek be a Német Szocialista Egységpártba, a szakszervezetekbe vagy a dolgozók egyéb politikai szervezeteibe. Százezrek vesznek részt közvetlenül az állami szervek tevékenységében: a népképviseletekben, bizottságokban, tanácsokban, a Nemzeti Front bizottságaiban stb.

A bűnügyi statisztika is — bár csak közvetve, de jelzi az emberek erkölcsi szokásaiban és meggyőződéseiben bekövetkezett változást. A német népi rendőrség napján, 1956. július 1-én, K. Maron belügyminiszter a következő érdekes adatokat tette közzé: a Német Demokratikus Köztársaságban 100 000 lakosra 1955-ben 603 bűncselekmény esett (1954-ben 703); ezzel szemben Nyugat-Németországban 3018 (1954-ben 2910). Míg a bűnözés Nyugat-Németországban a Weimari Köztársaság legalacsonyabb bűnügyi mutatószámának évéhez képest (1931-ben 1060 bűncselekmény esett 100 000 lakosra) majdnem háromszorosan emelkedett, addig a Német Demokratikus Köztársaságban közel a felére csökkent.[8]

[8] Lásd „Neues Deutschland". 1956. július 1.

A statisztikának egyes bűntettek szerinti felbontása mutatja, hogy a bűncselekmények társadalmi okai a Német Demokratikus Köztársaságban minden tekintetben megszűntek; különben hogyan is lehetne megérteni, hogy — jóllehet a Nyugat-Németországban fennálló jogbizonytalanság és megszállói önkény, a bűncselekményeket igazoló és szépítgető ponyvairodalom és gengszterfilmek, a szociális bizonytalanság stb. a Német Demokratikus Köztársaságra is gyakorolnak bizonyos befolyást — a Német Demokratikus Köztársaságban rohamosan csökkent a bűnözés? A statisztika természetesen csak közvetett mércéje az általános erkölcsi fejlődésnek, de mégis egyértelműen és cáfolhatatlanul szemlélteti a fejlődés erkölcsi fölényét és tendenciáját a Német Demokratikus Köztársaságban.

A Német Demokratikus Köztársaságban a munkások és a többi dolgozók lealázó, szolgai, méltatlan helyzetből emelkedtek az ország uraivá, saját sorsuk uraivá. Az a felismerés, hogy ebben a történelmi munkában részt vettek és részt vesznek, a munkásokat, parasztokat és az értelmiséget eltölti saját erejük tudatával, valamint büszkeséggel népünk vívmányaira és teljesítményeire. Új hazafiság jött létre, amelynek magva a szocialista állampolgári tudat.

Azok a társadalmi és politikai változások, melyeket 1945 után a Német Demokratikus Köztársaság területén az egyesült munkásosztály és a többi dolgozó véghezvitt, mély hatást gyakoroltak még a családi életet és az emberek egymáshoz való személyes kapcsolatát szabályozó szokásokra és elvekre is. Az a körülmény, hogy megvalósult a női egyenjogúság a társadalmi élet minden területén, hogy az állam gondoskodik az anyákról, a gyermekek neveléséről és az új család megerősödéséről, itt is lehetővé tette a szocialista családi erkölcs új, igazán emberi kapcsolatainak

megjelenését. „Az erkölcsi szokások egészségesebbek lettek — mondta Arnold Zweig, a nagy író a „Neue Berliner Illustrierte" egyik újságírónőjével folytatott beszélgetésében —, kevésbé konvencionálisak. És az érzelmi alap valódibb lett, mert a szocializmus emberi jogot, emberi érzést és emberi méltóságot ad."

A dolgozó ember legkülönfélébb társadalmi viszonyai lassanként teljesen új erkölcsi tartalmat nyernek. Még olyan jellemvonások is, mint a bátorság és helytállás, az akaraterő és állhatatosság, melyek ugyan szorosan összefüggnek az erkölccsel, de morális értéket csak egy erkölcsös célkitűzéssel kapcsolatban nyernek, a szocializmusban magas rendű, erkölcsi jelentőségre tesznek szert és tömegjelenséggé válnak. Minthogy a szocializmus ügye korunk legnagyobb humanista feladata, a dolgozók a szocializmus felépítése, a mindennapi munka nehézségeivel vívott harc és a dolgozók vívmányainak védelme során a bátorság és állhatatosság, a kitartás és helytállás valóságos csodáit művelik. A szocializmus nagy célja szüli ezeket a nagy energiákat.

Amikor Walter Ulbricht a Német Szocialista Egységpárt V. kongresszusán a szocialista erkölcs tízparancsolatát megfogalmazta, azt fejezte ki, ami a munkásosztály, a szocialista parasztság és az értelmiség legjobb és leghaladottabb elemeinek érzéseiben és gondolkodásában jónak és erkölcsösnek számít. A szocialista erkölcs tízparancsolatának betartása már ma jellemző számos olyan ember erkölcsi arculatára, aki a szocializmus építése nehézségeivel vívott harcban nőtt és érlelődött új emberré.

Bármennyire is büszkék vagyunk erre a tényre, nem hunyunk szemet a polgári ideológia és erkölcs maradványai fölött. Ezek a maradványok rendkívül szívósak és mindig újra felélednek, ha nem zárjuk el

erélyesen, a legsokoldalúbb eszközökkel és módszerekkel az azokat tápláló összes forrásokat.

Minden ember az őt környező viszonyoknak és a reá ható nevelési befolyásoknak megfelelően nevelődik egy bizonyos erkölcs követésére. Ezért erkölcsi nevelésre még a kommunizmusban, tehát még olyan feltételek között is szükség lesz, amikor a kapitalizmus maradványai már eltűntek az emberek tudatából, amikor egyes embereknek a közösségi élet erkölcsi szabálya ellen elkövetett vétkei, valamint a társadalmi nevelés már régen elvesztették politikai jellegüket.

A szocialista erkölcs egyenlőtlen fejlődésének problémájából, illetve a szocialista tudat lehető leggyorsabb, folytonos és tervszerű fejlesztésének kérdéséből közvetlenül adódik az a feladat, hogy elemezzük és tudatosan alkalmazzuk a szocialista erkölcs fejlődési folyamatának objektív dialektikáját. Alább megkíséreljük, hogy a marxista—leninista párt erkölcsi-politikai munkájának tapasztalataiból kiindulva felvázoljuk e folyamat néhány objektív feltételét és törvényszerűségét. Ennek során — amennyire a tárgyalás megköveteli — vissza fogunk nyúlni a kapitalizmusban folyó osztályharc tapasztalataira is.

3. A proletariátus életfeltételeinek és spontán osztályharcának szerepe a proletárerkölcs kialakulásában

Valamely osztály vagy társadalom erkölcsének kialakulásában a gazdasági viszonyok játsszák a döntő szerepet; a tőkés viszonyok elsősorban a polgári erkölcsöt hozták létre. A tőkés társadalomban a kispolgári rétegek is messzemenően a polgári képzetek befolyása alatt állnak.[9] A burzsoázia, mely a kapitaliz-

[9] Lásd *Marx*: A tőke. I. köt. 66. old.

musban az anyagi hatalmat a kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött is rendelkezik; ezt az eszközt különösen arra használja, hogy a dolgozók között olyan eszméket és nézeteket terjesszen, melyek a burzsoá társadalom fenntartását és megszilárdítását szolgálják. A burzsoázia, uralmának biztosítására nemcsak az állami diktatúra közvetlen és leplezetlen kényszerét használja fel, hanem a kapitalizmus képmutató erkölcsi igazolását is. A polgári erkölcs tehát fontos alkotó része annak a kapitalista felépítménynek, mely erősíti és védelmezi a tőkés termelési módot.

A polgári erkölcsöt a burzsoázia fegyverként használja fel a munkásmozgalom ellen. A burzsoáziának olyan munkásokra van szüksége, akiknek mindennél fontosabb, hogy munkahelyüket el ne veszítsék, vagy hogy előmunkásokká vagy művezetőkké váljanak, olyanokra, akik csak saját ügyeikkel törődnek, akiknek látóköre nem terjed túl kertecskéjük sövényénél vagy parcellájuk mezsgyéjénél. Mert az ilyen emberek lehetőleg távol tartják magukat a munkások gazdasági és politikai harcaitól vagy esetleg még sztrájktörőnek is elszegődnek.

Erich Weinert német munkásköltő számos költeményében jellemezte az ilyen nézeteket valló elpolgáriasodott munkásokat. E költemények között a legismertebb „A nem politizálók vasárnapja". Ebből a költeményből idézünk:

Reggel hétkor hosszú-hosszú sorban
Szinte roskadásig megpakoltan
Sport-, bajtársi és dalegyletek
A járművek százait megtöltve
Családostul utaznak a zöldbe,
Batyujukban hús, tojás, retek.

A fülkében nyoma sincs a gondnak,
A gyomor jegyében szórakoznak,
Folynak közben végtelen viták,
Jár a rumos flaskó körbe-körbe,
Így hogy is ne hangolódna össze
Sok különböző színű világ.

Künn az egyiket a kuglipálya,
Másikat a kártyaparti várja,
Csöndben horgászik a harmadik.
A harmonikások víg hadának
Dallamai hangzavarrá válnak,
Zúg az erdő késő alkonyig.

Másnap aztán adva van a téma —
Kártyajárás, lányok, horgászvéna —
S mind az újabb hétvégére vár.
Az ilyen embernek semmi gondja,
A munkaadó is mondja róla:
— Derék fickó, nem politizál.

(Rózsa István fordítása)

Hogy a dolgozókat vagy legalábbis egy részüket saját céljaik érdekében felsorakoztathassák és kihasználhassák, ahhoz természetesen nem elegendő a polgári erkölcs individualista és egoista vonásainak prédikálása és előmozdítása. De a burzsoáziának ezen túlmenően a munkások áldozatkészségére, hűségére és a tőkések „hazája" iránti odaadására is szüksége van; ideológusai rendszeresen szítják a nacionalizmust és sovinizmust stb.

Maxim Gorkij „Az erkölcsök őre" c. cikkében találóan leplezte le a polgári erkölcsnek ezt a reakciós szerepét és képmutatását.

„Az erkölcs nélkülözhetetlen számunkra — ezt nem szabad elfelejteni. És miért nélkülözhetetlen? Mert

vigyáz az emberek személyi biztonságára, jogaira és tulajdonára — más szóval: az erkölcs őrzi »felebarátaink« érdekeit. Mármost ki a mi felebarátunk? Első- és másodsorban mi magunk. Más senki, csak mi magunk. Például, ha az ember felesége kívánatos, szép nő, akkor egyszerűen azt mondja: »Ne kívánd felebarátod feleségét!« Ha az embernek van pénze, ökre, szamara, rabszolgája, miegyebe és amellett nem idióta, akkor leghelyesebb, ha felcsap morálcsősznek. Az erkölcs óriási előnyt jelent az embernek, ha megvan mindene, amire szüksége van és mindezt meg is akarja tartani a saját maga részére. Viszont csöppet sem előnyös az erkölcs azoknak, akik nem dúslakodnak földi javakban és nincs más tulajdonuk, mint fejükön a haj."

„Az erkölcs az érdekképviselet leghatásosabb módja. Ezért mindenki, akinek szüksége van rá, igyekszik környezetének lelkébe is beléplántálni. Az utcán a rendőr és a detektív vigyáz rá, az emberen belül pedig a legkülönbözőbb elvek egész sorozata, amelyet azért ültettek oda, hogy nőjön, mint a gyom, lepje el az egész agyvelőt, fojtson el minden olyan gondolatot, amely hátrányos lehet a morálcsősz számára és érdekeit veszélyeztetheti. Minél nagyobbak a gazdasági ellentétek egy társadalomban, annál szigorúbban őrködnek az erkölcs felett. Minél több pénze van valakinek, annál erkölcsösebb. Ez az oka annak, hogy Amerikában, ahol olyan sok a gazdag ember, gőzerővel terjesztik az erkölcsöt."

„Az erkölcs tehát hasznos a gazdagoknak, de káros a szegényeknek; a gazdag nem kér belőle, de nem mondhat le arról, hogy a többieknek prédikálja. Ezért igyekeznek a morálcsőszök erkölcstanuk alapelveit mindenkinek a fejébe beleverni, miközben nekik maguknak legfeljebb annyi közük van ezekhez az elvek-

hez, mint mondjuk: a nyakkendőjükhöz vagy a kesztyűjükhöz."[10]

Ez a néhány utalás a polgári erkölcs szerepére és hatására is megvilágítja, hogy az új, proletárerkölcs csakis a polgári erkölcs bírálata, annak leküzdése útján jöhet létre.

A tőkés termelési viszonyok nemcsak a polgári erkölcs létrejöttének képezik reális alapját. Amilyen mértékben a munkásosztály kialakul és önálló erővé válik, kifejlődnek a munkásosztályban saját erkölcsének egyes vonásai. Ezek az új erkölcsi nézetek nem az észből fakadnak — nem is Marx és Engels, Lenin vagy egyáltalában a marxisták találmányai —, ők csak feltárhatták e nézeteket és kimutathatták szükségességüket. Az új erkölcsi követelmények végső soron azoknak az anyagi, tőkés termelési viszonyoknak a termékei, melyek a proletariátust objektíve meghatározott történelmi érdekeivel együtt létrehozták.

Vizsgáljuk meg először is a dolgozó tömegek anyagi életfeltételeinek és spontán osztályharcának szerepét a szocialista erkölcs elemeinek kialakulásában.

Ha a proletariátus már a kapitalizmusban, a tőkés kizsákmányoló társadalom elleni harcban a polgári erkölccsel ellentétes új erkölcsi vonásokat alakít ki és létrehozza a szocialista erkölcs csíraformáit, ennek oka csakis a proletariátusnak a burzsoázia létfeltételeivel homlokegyenest ellentétes létfeltételeiben, a termelőerők társadalmi jellege és a tőkés termelési viszonyok között fennálló ellentmondásban rejlik.

A kapitalizmusban a burzsoázia a termelési eszközök tulajdonosa, a gazdasági és politikai téren uralkodó osztály; a proletariátus ezzel szemben csak a munkaerejével rendelkezik. A burzsoázia a maga kezében összpontosítja a társadalmi gazdagságot, a mun-

[10] *M. Gorkij:* Az igazi kultúra. Szikra 1950. 127., 128., 129. és 130. old.

kásosztály viszont nyomasztó szegénységnek és nyomornak van kitéve. Engels „A munkásosztály helyzete Angliában" c. ismert művében ábrázolta az angol munkások megrázó helyzetét a XIX. század első felében. A munkaidő általában tizennégy-, tizenhatórás volt; a bér annyira szűkös, hogy gyakran még a legszükségesebbre sem futotta, amit azután elég gyakori büntetésekkel, levonásokkal, gyári boltokkal és más módszerekkel még jobban megkurtítottak; és mihelyt a proletárt a gyár kiengedte a markából, lesett már rá a háztulajdonos, a szatócs, a butikos, hogy tovább kizsákmányolják. Ijesztőek voltak a lakásviszonyok és az egészségügyi helyzet; a munkások joga a művelődéshez legjobb esetben is csak papíron volt meg, gyakorlatilag ez a lehetőség el volt zárva előlük.

Persze azóta sok minden megváltozott: a kizsákmányolás extenzív, szembeötlőbb módszereinek helyébe az intenzív módszerek léptek. De a tőkés termelési módnak Marx által feltárt törvénye, amelynek értelmében a tőke felhalmozása az egyik oldalon együtt jár a nyomor felhalmozásával a másik oldalon, nem vesztette el érvényét. A dolgozó tömegek elnyomorodása az imperializmusban nem szűnt meg és nem is enyhült, még ha a felszínt tekintve, a vezető imperialista országokban a dolgozók egy sor szükségleti cikkel lényegesen jobban vannak ellátva, mint ötven vagy száz évvel ezelőtt.

A kapitalizmusban a munkásosztály helyzetére nemcsak az elnyomorodás, hanem életviszonyaik bizonytalansága is jellemző. A proletár a konkurrenciából fakadó minden eshetőségnek ki van szolgáltatva, „minden válság, gazdájának minden szeszélye megfoszthatja betevő falatjától"[11]. A tőkés társadalom a proletárt alárendeli ugyan az éhség fegyelmének, az

[11] *Marx—Engels* Művei. 2. köt. 319. old.

éhség és pusztulás fenyegetésének terhe alatt dolgozni kényszeríti, de nem biztosítja számára a munka lehetőségét. Az imperializmusban a munkanélküliek sokmilliós hadserege állandó jelenséggé vált. Életviszonyainak bizonytalansága révén „a proletár olyan vérlázító, embertelen helyzetben van, aminőt alig lehet elképzelni. A rabszolgának legalább megélhetést biztosított az ura, saját hasznát nézve, a jobbágynak legalább egy darabka földje volt, amelyből megélt, legalább puszta létük biztosítva volt — a proletár azonban kizárólag önmagára van utalva, és ugyanakkor nincs módjában erejét úgy felhasználni, hogy arra támaszkodhasson."[12]

A nyugatnémet Famunkás Szövetség elnöke, Heinz Seeger 1953 decemberében a „Holzarbeiter" című szakszervezeti lapban a következő szavakkal jellemezte a vállalkozók önkényét: „Az esetek százait említhetjük, amelyekből kitűnik, hogy a mai állami és társadalmi rendben a demokratikus jogok ... a munkavállalókra nem érvényesek, mert a munkás olyan erősen függ gazdaságilag a vállalkozótól, hogy nem is mer ezekkel a jogokkal élni." A vállalkozók önkényuralmának még bizonyos törvényes alapot is adott a hirhedt üzemi alkotmány-törvény.

A kapitalizmusban nemcsak a gazdasági, hanem a politikai tényezők is hozzájárulnak a dolgozók egész élethelyzetének bizonytalanságához. Hány meg hány dolgozó vesztette el állását a nyugati zónában kizárólag politikai állásfoglalása miatt, mert tagja volt Németország Kommunista Pártjának, mert látogatást tett a Német Demokratikus Köztársaságban vagy mert csak egy bíráló szót is mert ejteni, amint ezt például Hagemann-nak, a münsteri egyetem professzorának sorsa is bizonyítja.

[12] Ugyanott.

A dolgozók életkörülményeinek bizonytalanságát az imperializmusban még inkább fokozza az állandó háborús veszély és a burzsoázia fasiszta és militarista uralmi módszereiben megnyilvánuló fokozott politikai reakció. Emlékezzünk csak ezzel kapcsolatban arra a szerepre, melyet a különböző titkosrendőrségek — az utolsó évtizedekben erőteljesen kiépített — apparátusának kém- és besúgó szervezetei töltenek be. Harvey Matusow, az egyik besúgó, néhány évvel ezelőtt egy megbánási rohamában a következőket vallotta: „Ezeknek a bizottságoknak adott jelentéseimben az egész idő alatt hazudtam, és szeretnék mindenkihez, akiket megrágalmaztam, elmenni és bocsánatot kérni." Három év alatt 244 áldozat terhelte Matusow számláját, közülük sokan elvesztették munkájukat, vagy börtönbe is kerültek. Matusowot sürgősen letartóztatták, s őt, aki először életében mondott igazat, hamis eskü (!) miatt elítélték. Hoover, az FBI, az amerikai titkosrendőrség főnöke, aki egyébként azzal dicsekszik, hogy nyilvántartásában már 130 millió ujjlenyomat van, a gengszterekkel és főbenjáró bűnösökkel oly kíméletesen bánik, hogy apparátusa ezeknek az embereknek még egy százalékát sem volt képes előállítani és őrizetbe venni.[13]

Számos burzsoá szociológus — különösen az Egyesült Államokban — célul tűzte ki az úgynevezett „human relations" — a tőkés üzemekben fennálló emberi kapcsolatok — kutatását annak érdekében, hogy „az ipar gazdasági teljesítményeit a jobb üzemi együttműködés útján (azaz a kizsákmányolás növelése útján — *H. B.*) fokozza..."[14] Itt nem térhetünk ki a „human relations" e polgári — tisztesség ne essék szól-

[13] Lásd ezzel kapcsolatban *J. Gibbons:* A kommunista párt egy rendőr szemével nézve. „Béke és szocializmus". 1959. 1. sz. 99—102. old.

[14] *Ch. Gasser:* Der Mensch im modernen Betrieb (Az ember a modern üzemben). Köln és Opladen 1952. 3. old.

ván — elméletének bírálatára. Az emberek gondolkodásmódja utáni szaglászás módszerei olyan hajszálpontosan egybevágnak a vállalkozók érdekeivel és „üzemvezetési" gyakorlatukkal, hogy könnyen felismerhető e módszerek áltudományossága és a kizsákmányolásban, a dolgozók társadalmi és politikai bizonytalanságának fokozásában betöltött funkciójuk.

Nemcsak a proletárélet létbizonytalansága, sorsának reménytelensége, hanem mindenekelőtt a termelőtevékenység, a tőkés üzemben végzett termelőmunka jellege fejleszt ki a munkásokban bizonyos meghatározott erkölcsi nézeteket. Helyzetének lealázó, felháborító, embertelen voltát a proletár elsősorban a munkában, a termelésben tapasztalja. A munka jellege a termelési viszonyoktól függ, az illető termelési módban ható gazdasági alaptörvénytől.

A munka a proletár számára csak eszköz a cél érdekében; azért dolgozik, mert dolgoznia kell, mert kénytelen a munkaerejét eladni, hogy megélhessen. És miután munkaerejét és ezzel valójában önmagát bizonyos időre egy tőkésnek eladta, arra kényszerül, hogy munkaerejét fenntartás nélkül átengedje a tőkének. A termelés felügyelőinek és irányítóinak egész csapata őrködik azon, hogy ez tökéletesen meg is valósuljon. A proletárok „... nemcsak a burzsoá osztálynak, a burzsoá államnak a szolgái, hanem napról napra, óráról órára szolgaságba görnyeszti őket a gép, a felügyelő, s mindenekelőtt maga az egyes gyártulajdonos burzsoá. Ez a zsarnokság annál kicsinyesebb, gyűlöletesebb, elkeserítőbb, minél nyíltabban hirdeti végcéljául a nyerészkedést."[15]

Manapság a tőkés a felügyelők nagy részét megtakarítja, mert a legkülönfélébb bérrendszerek egész sorát (akkordbérek, prémium) alkalmazza, és futósza-

[15] *Marx—Engels* Művei. 4. köt. Budapest 1959. 448. old.

lag-rendszert stb. vezet be, melyek a munkásokat arra kényszerítik, hogy munkaerejüket — egészségükre való tekintet nélkül — a lehető legteljesebben és a lehető legszáguldóbb iramban bocsássák a tőke rendelkezésére. Hogy a munkahajsza milyen pusztító hatást gyakorol a munkások egészségére és életére, arról az üzemi balesetek és a szakmai betegségek növekvő száma ad felvilágosítást. Nyugat-Németországban a balesetek száma az utolsó években annyira megnőtt, hogy egy év folyamán minden hetedik munkás üzemi balesetet szenved és a munkaképtelenség átlagosan tizenkét évvel a nyugdíj-korhatár előtt bekövetkezik.

A kapitalizmusban végzett munka nem ad lehetőséget a munkásnak egyéni tehetsége és képességei kifejlesztésére; éppen ellenkezőleg: a kapitalista munkamegosztás antagonizmusai következtében a munkás tevékenysége sok termelési ágban a legegyszerűbb, teljesen mechanikus, egyhangú kézmozdulatok ismétlődésére korlátozódik; a szellemi tevékenységnek nem marad tere. Testi és szellemi munka a kapitalizmusban egymást kizáró antagonisztikus ellentétek. A szellemi munka az uralkodó osztályok és azok értelmiségének előjoga. „A proletárok munkája a gépi berendezés terjedésével és a munkamegosztással elvesztette minden önálló jellegét és ezzel minden vonzóerejét a munkás számára. A munkás a gép puszta tartozékává válik, akitől csak a legegyszerűbb, legegyhangúbb, legkönnyebben megtanulható fogást kívánják meg."[16]

Az automatizálás és a műszaki haladás a kapitalizmusban nem a munkásosztály javát, hanem kizárólag a monopóliumok profitjának növelését szolgálja. Az automatizálás, illetve ..a második ipari forradalom",

[16] Ugyanott, 447—448. old.

amiről a polgári sajtó oly szívesen beszél, azzal a következménnyel jár, hogy a munkanélküliség és a tanulatlan, illetve betanított munkások száma növekszik. Nő ugyan a műszaki értelmiség részaránya is, de a tőkés üzemek műszaki értelmisége, kivételes esetektől eltekintve, nem a munkásosztályból, hanem túlnyomórészt kispolgári és polgári körökből kerül ki.

Ezek a munkásosztály anyagi helyzetének egyes legfontosabb sajátosságai a kapitalizmusban.

A szegénység, a létbizonytalanság, a tőkés munka kényszerjellege és gyötrelmei, mindenekelőtt ezek a tényezők demoralizálják leginkább a munkásosztályt. Engels azt írta, hogy helyzete és környezete szinte ellenállhatatlanul erkölcstelenségre csábítja a munkást.[17] Nem várható, hogy a proletárok tiszteljék és elismerjék azt a rendszert, mely nem tesz számukra lehetővé emberhez méltó életet, melyben éppen úgy ki vannak téve a konkurrencia minden viszontagságának, a piac minden ingadozásának, mint minden egyéb kereskedelmi cikk.[18]

De a polgári demoralizálódásnak csak a kétségbeesett, reményvesztett, gyökértelen emberek esnek áldozatul — az iszákosság, a nemi kicsapongás vagy a bűncselekmények formájában. Ez azonban csak negatív formája a tőkés társadalom elleni tiltakozásnak; egyéni, többé-kevésbé passzív forma.

A polgári erkölccsel ellentétben kifejlődő proletárerkölcsnek fontos vonása a kapitalizmus gyűlölete, a lázadozás a burzsoá uralom ellen. Erre már korai munkáikban Engels és Marx is felhívták a figyelmet. Engels ezt írta: „Az uralkodó osztály tehát nemcsak fizikailag és szellemileg, hanem morálisan is elhanyagolja és kitaszítja a munkásokat. Iránttuk tanúsított figyelmének egyetlen jele még a törvény, amely azon-

[17] Lásd *Marx—Engels* Művei. 2. köt. 318. old.
[18] Vö. *Marx—Engels* Művei. 4. köt. 447. old.

nal lesújt rájuk, mihelyt túlságosan veszélyeztetik a burzsoáziát; csak egyetlen nevelőeszközt alkalmaznak velük szemben, mintha oktalan állatok lennének: a korbácsot, a brutális erőszakot, amely nem győz meg, csak megfélemlít. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy a munkások, akikkel mint állatokkal bánnak, vagy valóban állatokká válnak, vagy csak a hatalmon levő burzsoázia elleni izzó *gyűlölet*, szüntelen belső *lázadozás* tartja ébren bennük *emberi mivoltuk* tudatát és *érzését*."[19]

A kapitalizmus elleni gyűlölet és lázadás a proletárerkölcs, a proletár osztálytudat fontos, szükséges része. Mert a kapitalizmus elleni harc és gyűlölet megmenti a proletárt a demoralizálódástól, megnemesíti érzéseit, felébreszti, erősíti öntudatát, erkölcsi erejét. A burzsoázia ideológusai — a kispolgárság naivitására spekulálva — megbotránkoznak azon, hogy a kapitalizmus elleni gyűlöletnek, felháborodásnak ilyen jelentőséget tulajdonítunk. A történelem tanúsága szerint azonban emberiesség, szolidaritás, és — hogy ezzel a kifejezéssel éljünk — igazi felebaráti szeretet mindig csak a forradalmi osztályok körében fejlődött ki, míg a reakció kegyetlenül és brutálisan, a legelvetemültebb eszközökkel és módszerekkel kísérelte meg pozícióinak megtartását. És mindig a dolgozók keserülték meg, amikor jóhiszeműek voltak kizsákmányolóikkal szemben, amikor hitelt adtak „emberségességüknek", „igazságosságuknak" stb. Martin Andersen Nexő a dolgozóknak az ellenségeikkel szemben tanúsított jóhiszeműségét az „eredendő bűn" egy fajtájának nevezte, mely a dolgozóknak mindig csak kárára vált.

A kapitalizmus elleni gyűlölet a kapitalizmus elleni harcban nyilvánul meg és a proletariátusnak ez a

[19] *Marx—Engels* Művei. 2. köt. 317—318. old. (Az én kiemeléseim. — *H. B.*)

harca létezésével[20], az ipar fejlődésével kezdődik. A munkások és az általuk vívott harc fejlődése a mind nagyobb üzemekben történő koncentráció következtében meggyorsult. A nagyvárosoknak és a termelés koncentrációjának az osztálytudat fejlődése szempontjából egyebek között abban állt a jelentőségük, hogy szétrombolják a munkások és tőkések közötti patriarchális viszonyok maradványait. Egy pár barátságos szóval, ami semmibe sem kerül és esetleg valami látszólagos kedvezéssel — például ünnepeken vagy hosszú szolgálati idő eltelte alkalmából juttatott ajándékokkal — a burzsoá a jószívű és gondoskodó ember látszatát keltette és ugyanakkor munkásait még alaposabban és zavartalanabbul kizsákmányolhatta. „A munkások rabszolgaságát képmutatóan leplező patriarchális viszonyok közt a munkás csakis elszigetelt magánember lehetett, aki szellemileg halott és mit sem tud saját érdekeiről. Csak amikor elidegenedett munkáltatójától, amikor nyilvánvaló lett, hogy a munkáltatót kizárólag a magánérdek, kizárólag a pénznyereség fűzi munkásához, amikor már nyoma sem maradt a látszólagos vonzalomnak, mely nem állta ki a legkisebb próbát sem, csak akkor kezdte a munkás felismerni helyzetét és érdekeit, csak akkor kezdett önállóan fejlődni; csak ettől az időtől nem volt többé gondolataiban, érzelmeiben és akaratnyilvánításaiban is a burzsoázia rabszolgája. Ezt pedig főleg a nagyipar és a nagyvárosok mozdították elő."[21]

A burzsoá mentalitást azonban mindmáig jellemzi, hogy önző céljait a nyilvánosság előtt a „jótékonyság" és „emberiesség" látszatával leplezi. Amíg a dolgozók a burzsoázia képmutató humanitásán és jótékonyságán nem láttak át, addig kizsákmányolóik teljes rabszolgái voltak és maradnak. A polgári „jótékonyság"

[20] Lásd *Marx—Engels* Művei. 4. köt. 448. old.
[21] *Marx—Engels* Művei. 2. köt. 325. old.

mindig bizonyos számítással van összekötve. Például az 1953. június 17-i fasiszta provokáció összeomlása után, amikor a nyugatnémet és az amerikai imperializmus az erősen megrongált ügynökhálózatukat újra ki akarták foltozni, megrendezték a hirhedt kolduscsomag-akciót, a Német Demokratikus Köztársaság lakosságának állítólagos megsegítésére.

A tőke elleni harc tapasztalatai megtanították a munkásokat arra, hogy egymagukban tehetetlenek a tőkével szemben, hogy sikerre csak akkor van kilátásuk, ha szervezetten, egységesen és a lehető legösszeforrottabban cselekednek. Ekkor kezdtek el szervezkedni a tőkések elleni közös fellépés érdekében. Az uralkodó osztály a munkások szervezkedési törekvéseire tilalommal és a legkeményebb büntetésekkel válaszolt; hiszen a munkások egymás közti konkurrenciája a burzsoáziát segíti, lehetővé teszi, hogy a bért a munkaerő értéke alá szorítsa azáltal, hogy a munkanélkülieket a foglalkoztatottakkal, a női és gyermekmunkát a férfimunkával, a gépimunkát a kézimunkával versenyezni készteti. A burzsoázia eszménye az atomizált, szétforgácsolt, teljességgel szervezetlen munkásosztály. Nagyon tanulságosak azok a kijelentések, melyek a „Munkatudományi kutatás társasága" 1954. március 18-i nürnbergi kongresszusán elhangzottak. Ott többek közt kijelentették: „Az egyes csoportok teljesítő képességét gátló befolyások az embereknek abból a hajlamából is erednek, hogy magatartásukat egymással összeegyeztessék. Ez többnyire a munkateljesítmény *kiegyenlítődéséhez*, egy általános *színvonalcsökkenés* tendenciájához vezet. Emellett gyakran megfigyelhető, hogy pótlólag — többé-kevésbé tudatosan — csoportnormák alakulnak ki (ezeket a csoportnormákat a munkások alakítják ki, szemben az akkordnormákkal), melyeknek alárendelik az egyes munkás teljesítő képességét és ezáltal ezek a csoport-

normák gyakran gátlóan hatnak." Még világosabban fejezte ki magát egy nyugatnémet gép- és motorgyár igazgatója: „A felelősségtudatra való apellálás megtörte azt a »szolidaritást«, amely nagy hatalom az üzemben, s amellyel számolnunk kell. Kialakult egy elit ..."[22]

Ha azonban a munkások közösen cselekednek és közösen lépnek fel a burzsoázia ellen, korlátozhatják a konkurrencia hatását, visszaverhetik a tőkések támadásait, bérüket legalább megközelítőleg a munkaerő értékén tarthatják, a tőkésektől engedményeket erőszakolhatnak ki és érdekeiket érvényre juttathatják. Ezért a tőkések dühödt terrorja sem riasztotta és riasztja vissza a munkásokat a szervezkedéstől. A szakszervezeti harc volt a munkásmozgalom tulajdonképpeni kezdete.

Már a szakszervezetek megalakítása és szervezése is sok önzetlen munkát igényelt. A vállalkozókkal folytatott harcok bátorságot és kitartást, szervezettséget és szolidaritást követeltek meg. Egy sztrájk megindítása és olykor hónapokig tartó folytatása nagy bátorságot és kitartást követel meg; közben a munkás látja, hogy családja éhezik és nélkülözik, tudja és tapasztalja, hogy a rendőrség és a bíróság a vállalkozókat védi, s hogy később megtorlás vár rá.

A szervezettség és a szolidaritás egyike a harcoló proletár legfontosabb új jellemvonásainak. Az osztályharc tapasztalatai napról napra arra tanítják a munkásokat, hogy egymagukban teljesen ki vannak szolgáltatva a tőkés zsarnokság és kizsákmányolás önkényének, hogy csak egyesülten, közös harcban, tömegük és szervezettségük révén érhetnek el valamit.

A proletariátusban együttérzés és őszinte segítőkészség fejlődik ki osztályostársaik iránt.[23]

[22] A Német Gazdasági Intézet jelentése 1955/1. sz.: Nyugat-Németország gazdasági helyzete 1954-ben.
[23] Lásd *Marx—Engels* Művei. 2. köt. 327. old.

A tőkés kizsákmányolás és a túlkapások ellen folytatott spontán küzdelmek nem tudják a munkásosztály helyzetét alapvetően megváltoztatni, megjavítani. A spontán harc nem a tőkés kizsákmányolás megszüntetéséért, hanem a munkások napi létérdekei biztosításáért, a munkásosztály életszínvonala ellen indított tőkés támadások visszaveréséért folyik. De ennek ellenére a munkások életfeltételeinek megjavításáért folyó szakszervezeti harc fontos és szükséges. Ha a munkásosztály erről a harcról lemondana, „megtört éhenkórászok szürke tömegévé aláznák le, olyan emberekké, akiken már nem lehet segíteni"[24].

A szakszervezeti harc az osztályharc iskolája, fejleszti a munkások szilárdságát és kitartását, bátorságát, szervezettségét és szolidaritását, előkészíti őket a politikai harcra. A szakszervezetek a nagyüzemi tapasztalatokra támaszkodnak, s e tapasztalatok a munkásoknak nap nap után bizonyítják a szervezettség erejét, s kitartást, keménységet és önuralmat kívánnak tőlük.

A munkásmozgalom kezdetének, valamint a spontán harc szerepének ez az áttekintése is mutatja, hogy a proletárerkölcs keletkezése törvényszerű. A proletariátus gazdasági és politikai helyzetéből, valamint jövőbeli érdekeiből fakad a kapitalizmus elleni gyűlölete, ugyanezek a tényezők megkövetelik a szolidaritáson alapuló, szervezett cselekvést. A harcoló proletariátus elveti a polgári erkölcsöt, a régebbi és uralkodó erkölcsöt, melynek elveit az uralkodó osztály a proletariátusnak prédikálja és reá erőlteti; ezek az elvek a proletárokat egyáltalán nem elégíthetik ki, s elfogadásuk esetén tehetetlen rabszolgák maradnak, akik nem egyebek, mint a kizsákmányolás puszta „emberanyaga".

[24] *Marx—Engels:* Válogatott művek. I. köt. 426. old.

A proletároknak a tőkés kizsákmányolás és elnyomás során szerzett mindennapi tapasztalatai, egy jobb, szabadabb, emberhez méltó élet utáni vágyuk, a tőkés kizsákmányolás és elnyomás elleni spontán harcuk történelmileg és logikailag az első lépést, az első fokozatot jelentik az osztálytudat és erkölcs fejlődésében. A proletárok osztályuk harcának spontán periódusát mintegy újra végigjárják; a spontán mozgalom, a legelemibb gazdasági érdekekért vívott harc vonja be a munkásokat az osztályharcba, ez az osztályharc első lépése, mely az osztálytudat és a proletárerkölcs csíráit élesztgeti. Kalinyin azt írta, hogy az új erkölcs a munkásosztályban két — egymásbafutó — úton át honosodott meg. Egyrészt a marxista propaganda útján, „másrészt a munkások kegyetlen kizsákmányolásával maga a fejlődő kapitalizmus tüzelte a munkásokat az ellenállásra. A munkásemberek érdekközösségére vonatkozó tanítás, a nemzetközi szolidaritásra való felhívások ezért találtak a munkásoknál könnyen visszhangra. A proletárerkölcs már a munkások egymásközti érintkezésében, az üzemekben, a gyárakban, a műhelyekben kialakult."[25]

4. A marxista—leninista elmélet és a marxista—leninista párt szerepe a szocialista erkölcs fejlődésében

A marxizmus—leninizmus létrejöttével. valamint a kommunista és munkáspártok megalakulásával a munkásosztály erkölcsi-politikai fejlődésében új szakasz kezdődött. Mert a spontán munkásmozgalom önmagában csak trade-unionista tudatot hoz létre, azaz a szocialista tudatnak csak bizonyos csíráit: „... azt a meggyőződést, hogy szervezetekben kell egyesülnie,

[25] *M. I. Kalinyin:* A kommunista nevelésről. 274—275. old.

hogy harcolnia kell a munkáltatók ellen, hogy a munkások érdekében álló törvényeket kell kicsikarnia a kormánytól stb."[26] De politikai tekintetben és így az erkölcsi magatartás fontos vonatkozásaiban is a spontán mozgalom a polgári ideológia és a polgári pártok befolyása alatt áll; mert itt a harc még csak arra irányul, hogy a tőkés rendszer keretében biztosítsák és megvédelmezzék a munkások elemi létérdekeit.

Amikor azonban a dolgozók megértik, hogy csakis a kizsákmányoló osztályok diktatúrájának megdöntése útján szabadulhatnak meg a kizsákmányolástól és az elnyomástól, érlelődik meg a munkásosztály történelmi feladatának tudata, a szocialista tudat. Az osztálytudat több, mint az osztályhoz tartozás puszta érzése. Az osztálytudat a munkásosztály és az egész tőkés állami-társadalmi rend között fennálló elvi, engesztelhetetlen ellentét felismerésén alapszik. A munkásosztály és a burzsoázia között objektíve fennálló ellentét felismerését a marxizmus—leninizmus teszi lehetővé.

A marxizmusból meríti a munkásmozgalom a társadalom fejlődéstörvényeinek ismeretét és a tudományos világnézetet. A társadalmi élet fejlődéstörvényeinek megismerése alapján ismeri fel és látja előre a munkásosztály a célt, a társadalom szükségszerű fejlődésének irányát: a szocializmust és a kommunizmust. A szocialista társadalom szükségszerűségét a marxisták nem a kapitalizmus erkölcsi elítéléséből, hanem az objektív történelmi törvényszerűségek megismeréséből vezetik le. A kapitalizmus tudatos erkölcsi elítélése e rendszer történelmi túlhaladottságának, ellentmondásainak és történelmi helyzetének felismeréséből következik.

A történelmi fejlődés törvényeinek ismerete lehetővé teszi a munkásosztály számára nemcsak a törté-

[26] *Lenin* Művei. 5. köt. Budapest 1953. 387. old.

nelmi fejlődés menetének előrelátását, hanem az osztályharc konkrét, a történelmi fejlődéstörvényekkel összhangban álló útjainak megtalálását is. A marxizmus leleplezi a különféle kis- és nagypolgári nézetek, tervezetek és törekvések reakciós lényegét, melyeknek célja a dolgozók eltérítése a kapitalizmus elleni harctól. A marxizmus ugyanakkor tudományosan megindokolja, hogy a munkásosztály, az összes dolgozók és kizsákmányoltak felszabadulásának csak egyetlen lehetséges útja van: az osztályharc útja egészen a proletariátus politikai uralmának kivívásáig, a monopoltőkések és a nagybirtokosok kisajátításáig és a szocialista termelési viszonyok megteremtéséig. A proletariátus diktatúráját, azt a szocialista demokráciát, melyben a munkásosztály vezetésével a nép uralkodik, Engels egy alkalommal „az új társadalomba vezető egyetlen kapunak" nevezte.

A tapasztalat azt mutatja, hogy ameddig a proletárok harcát még nem vezette marxista párt, különösen sok vereség érte őket, és mindig újból elütötték küzdelmének eredményeitől; mégpedig nem csupán objektív tényezők éretlen és kedvezőtlen volta miatt, hanem különösen a szervezettség alacsony foka és az osztályellenséggel szembeni jóhiszeműség miatt. Polgári liberálisok, kispolgári szocialisták és radikálisok megpróbálták (a tőkésországokban ma még inkább, mint valaha) a proletariátust a burzsoázia számára veszélytelen reformista szervezetek útjára vinni. A gyakorlati harc tapasztalatai azonban arra tanítják a munkásosztályt, hogy átlássák a polgári törekvések és felfogások tarthatatlanságát és reakciós lényegét.

A marxista—leninista elmélet lehetővé teszi, hogy világosan lássuk „a proletármozgalom feltételeit, menetét és általános eredményeit"[27], s ennélfogva a cse-

[27] *Marx—Engels* Művei. 4. köt. 453. old.

lekvés vezérfonala a proletariátus számára. Lehetővé teszi, hogy a proletárpárt tudományosan megalapozott politikát folytasson a munkásosztály érdekében. De ez az elmélet nemcsak a proletariátus pártjának fegyvere, amely lehetővé teszi a párt számára, hogy — a munkásosztály érdekében — politikailag helyesen tájékozódjon a társadalmi életben; hanem egyszersmind az egyes dolgozók, a párttagok, a marxista—leninisták számára is a cselekvés a helyes erkölcsi magatartás vezérfonala. A marxizmus—leninizmus lehetővé teszi, hogy tudományos határozottsággal eldöntsük, hogyan kell erkölcsileg helyes, jó és értelmes életet folytatni.

A szocialista erkölcs és a marxista—leninista elmélet a legszorosabban összefügg egymással. Az elmélet lényegének elsajátítása döntő szerepet tölt be a dolgozók erkölcsi nézeteinek kialakulásában. Ezzel kapcsolatban természetesen nem az elsajátított ismeretek mennyisége, hanem az elmélet lényegének megértése a döntő. A munkásmozgalom történetéből, valamint a jelenlegi erkölcsi-politikai nevelőmunka tapasztalataiból sok olyan esetet ismertünk meg, amikor például tanulók és diákok a marxizmus—leninizmus tételeinek és történeti tényeinek egész tömegét vésték emlékezetükbe, de az elmélet lényegét mégsem, vagy rosszul értették meg. Az elméletnek ilyen felületes elsajátítása — ha ugyan itt egyáltalán elsajátításról beszélhetünk — természetesen mit sem ér, s csak igen csekély nyomot, vagy semmit sem hagy az emberek erkölcsi-politikai magatartásában. Csak ha a marxista—leninista elmélet mint a dolgozók általánosított tapasztalata az egyéni átéléssel és cselekvéssel párosul, válhat az elmélet ismerete olyan mély élménnyé, mely az ember egész egyéniségét, szívét és értelmét forradalmasítja.

Az erkölcsi-politikai nevelés értelmi és érzelmi oldaláról folytatott egyes vitákban néha terméketlenül és hibásan szembeállítják az értelmi és érzelmi oldalt az emberek tudatában és cselekvésében. Ahhoz, hogy hatást gyakorolhassanak az emberek értelmére és érzelmére, elsősorban a pártnak azt az ismert taktikai irányelvét kell megvalósítanunk, mely szerint az embereket saját tapasztalataik alapján kell és csakis így lehet meggyőzni. Ez a taktikai irányelv a szocialista erkölcsi-politikai nevelés egyik mély igazságát tartalmazza: az egyén csak úgy értheti meg és élheti át a marxista—leninista eszmék egész erejét és igazságát, ha személyes élettapasztalata a tudományos elmélettel párosul, ha tapasztalatait az elmélet segítségével magyarázza és általánosítja. Ahhoz, hogy az elméletet megérthessük, alkalmaznunk kell, a gyakorlati életben kell kipróbálnunk; csak így győződhetünk meg szilárdan, rendíthetetlenül annak helyességéről. A nevelés ennélfogva nem szorítkozik ismeretek közvetítésére, hanem egyúttal felöleli *a gyakorlati politikai harc szervezését* is, a *tudatos részvételt a* társadalmi életben, illetve az új társadalom felépítésének gyakorlati munkájában.

Így tehát nem pusztán az ismeretek, ezen belül a marxista—leninista ismeretek közvetítéséről van szó; ez a nevelésnek csak egyik oldala, mely önmagában véve jóformán terméketlen is lehet. Az ideológiai nevelés az ideológiai és szervezési munka egységén, a tudomány és a forradalmi gyakorlati munka összekapcsolásán alapszik. A propagandisták és a szervezők — mint Kalinyin írta — „a munkásságot tömör, szervezett hatalmi tényezővé fogták össze; beoltották a munkásokba a forradalmi proletárerkölcsöt, mely a munkásságba jóval mélyebben behatolt, mintsem a külső látszat mutatta"[28].

[28] *M. I. Kalinyin:* A kommunista nevelésről, 276. old.

Ebből a propagandisták munkája számára, valamint a politikai harc, illetve az üzemekben, állami szervekben stb. folyó szocialista építőmunka szervezői számára számos jelentős következtetés adódik, amelyeket még korántsem vesznek figyelembe mindig és mindenütt. Tulajdonképpen már a propaganda- és a szervező munka szembeállítása sem egészen helyes; mert a helyes álláspont éppen az, hogy a propagandamunkának közvetlenül vagy közvetve a szocializmusért folyó harc szervezését kell szolgálnia. Megfordítva: a jó szocialista szervező munka mindig megfelelő ideológiai előkészítést igényel. A propagandistáknak tehát egyben a szocializmusért folyó harc szervezőinek is kell lenniük, ahogyan a szervezők is egyszersmind a szocializmus eszméinek propagandistái és agitátorai. A kommunista és munkáspártok marxista—leninista vezetőinek munkájában az ideológiai és a gyakorlati szervező munkának ez az egysége példamutatóan megvalósul.

Lenin arra tanított bennünket, hogy a kommunizmust csak úgy tanulhatjuk meg, ha tanulmányaink, neveltetésünk és művelődésünk minden egyes lépését „egybekapcsoljuk a proletariátus és a dolgozók szüntelen harcával a régi kizsákmányoló társadalom ellen"[29]. „... a kommunizmus megszilárdításáért és betetőzéséért folytatott harc — írja a továbbiakban Lenin — a kommunista nevelés, művelődés és tanítás alapja" ... csak az a jó kommunista nevelés, ha „... az iskolában folytatott tevékenység minden egyes lépését... elválaszthatatlanul egybekapcsoljuk a dolgozóknak a kizsákmányolók ellen folytatott harcával... csak a munkásokkal és a parasztokkal vállvetve végzett munkában válhatunk valódi kommunistákká"[30].

[29] *Lenin* Művei. 31. köt. 297—298. old.
[30] Ugyanott, 298., 300. és 302. old.

Ugyanezt az alapgondolatot, amelynek az ideológiai front egész munkáját át kell hatnia, már Marxnál megtaláljuk. A francia materialisták, az utópista szocialisták és Feuerbach tanaihoz kapcsolódva s nézeteik bírálata során Marx már a Feuerbach-tézisekben utalt arra, hogy a forradalmi gyakorlatban a *körülmények*, vagyis a gazdasági létfeltételek és *maguk az emberek* is megváltoznak.[31] A „Német ideológia" c. munkájában Marx megjegyezte, hogy „e kommunista tudat tömeges létrehozásához és magának a dolognak a keresztülviteléhez egyaránt az emberek tömeges megváltozása szükséges, ami csakis gyakorlati mozgalomban, *forradalomban* mehet végbe; a forradalom tehát nemcsak azért szükséges, mert az *uralkodó* osztályt nem lehet más módon megdönteni, hanem azért is, mert a *megdöntő* osztály csak forradalomban juthat el odáig, hogy lerázza nyakáról a múlt egész szennyét és képessé váljék a társadalom új megalapozására."[32]

Ha ezeket a — szocialista tudat és nevezetesen a szocialista erkölcs kialakítása szempontjából — rendkívül nagy jelentőségű gondolatokat a propagandamunka vezérfonalának tekintjük, akkor mindenekelőtt azt a következtetést kell levonnunk, hogy a propagandamunkát teljes egészében a szocialista harci célok szolgálatába kell állítani, vagyis e munka segítségével kell megmagyaráznunk és megindokolnunk a szocializmusért, illetve a kommunizmusért folyó harc mindenkori feladatait és azokat az utakat s módokat, ahogyan a tömegeket közvetlenül vagy közvetve új tettekre mozgósíthatjuk és szervezhetjük.

Ennek az alapelvnek a megvalósítása magas színvonalú propagandamunkát és kitűnő propagandistákat igényel; igényli a szocialista építés törvényszerű-

[31] Lásd *Marx—Engels* Művei. 3. köt. 8. old.
[32] Ugyanott, 39—40. old.

ségeinek céltudatos feltárását és a propagandisták személyes részvételét a törvényszerűség megvalósításáért folytatott harcban; az adott terület és a helyi feltételek ismeretét, elsősorban azonban a szoros kapcsolatot a munkásokkal és a parasztokkal.

Az a körülmény, hogy a gyakorlati munkának, a szocializmusért folyó harcnak olyan nagy jelentősége van az új, szocialista ember kialakulása szempontjából, olykor a munka és az elmélettől elszakított, empirikusan értelmezett gyakorlat fetisizálásához vezet.

A munkásosztály politikai harcának tapasztalatai arra tanítanak, hogy az ideológiai és a szervező munkának, az elméletnek és a gyakorlatnak, a tudománynak és a forradalmi tevékenységnek egységben kell lennie, mert csak szoros kölcsönhatásuk esetén érhetjük el a forradalmi gyakorlat tartós sikerét és az elmélet gazdagodását egyaránt. A gyakorlat elmélet nélkül vak, előbb-utóbb hibákat okoz a munkában, a káderek elmaradnak és végül szűk látókörű prakticistákká vagy bürokratákká fajulnak.

Ugyanilyen veszély fenyeget bennünket, ha a munkát a nevelés eszközeként fetisizáljuk. Ha a munka önmagától létrehozná a szocialista erkölcsöt, aligha tudnók megmagyarázni, miért fejlődik egyenlőtlenül a szocialista tudat, miért marad el a tudat fejlődése a munkásosztály egyik-másik rétegénél vagy egyes munkásoknál, — hiszen akkor a szocialista tudatnak a szocialista gazdasági rend bevezetése után általában folytonosan és gyorsan kellene fejlődnie. „Ha a munka nem jár együtt a képzéssel, politikai és társadalmi neveléssel, nincs nevelő hatása és semleges folyamatnak bizonyul", mondta ezért Makarenko. „Dolgoztathatnak egy embert akármeddig, de ha nem nevelik erkölcsileg és politikailag és ha nem vesz részt a társadalmi és politikai életben, akkor munkája pusztán semleges eljárás lesz, pozitív eredmény nélkül... A

munka csak egy általános rendszer részeként lehet nevelőeszköz." Ahhoz, hogy a szocialista tudat gyorsan és tervszerűen fejlődjék, össze kell kapcsolnunk a társadalmi és a szakmai munkát, a polgári ideológia maradványainak politikai és ideológiai leküzdését a marxizmus—leninizmus alapos tanulmányozásával, illetve propagandájával

A munkásmozgalom története mutatja, hogy a munkásosztály történelmi céljainak megvalósításáért folyó harcban a dolgozók önzetlen, bátor, félelmet nem ismerő harcosokká fejlődnek. Az osztályharcban való részvétel a dolgozók élettapasztalatait óriási mértékben gazdagítja és kiszélesíti. Makszim Gorkij „Az anya" című híres regényében vázolta, miképp jut el egy fiatal munkás — Pavel Vlaszov — a szocialista eszmék hatására új erkölcsi felfogásokhoz és szokásokhoz, miképp vetkőzi le hibáit és tesz szert új képességekre, miképp gazdagodik és fejlődik egyénisége.

Az osztályharc feladatai már önmagukban is megkövetelik és kifejlesztik a szocialista harcosok új tulajdonságait. A forradalmi munka eredményessége érdekében bátorságot, kezdeményező készséget és türelmet, hősiességet és önzetlenséget, szerénységet és öntudatosságot, elvi szilárdságot, őszinteséget, nyíltságot és elvtársiasságot kell tanúsítaniuk. Egyik embernek helyt kell állnia a másikért, mindenkinek kötelességtudóan el kell végeznie a közös feladat reá eső részét stb. A munkásosztályban így kiformálódik egy új embertípus, a proletárforradalmár típusa, akinek vonásait a kommunista erkölcs nemes elvei jellemzik.

Az új erkölcs vonásai tudatosan kifejlesztve és a legvilágosabban kirajzolódva a munkásmozgalom forradalmi vezetőinek egyéniségében jelentkeznek. Gondolkodásuk és cselekvésük tükrözi a dolgozó tömegek akaratát és érzését, gyújtópont, melyben a dolgozó tömegek legjobb és legnemesebb törekvései összpontó-

sulnak. Engesztelhetetlen gyűlölet és elvi szilárdság a tőkés állami és társadalmi renddel szemben, a burzsoáziával és az opportunizmussal szemben; önzetlen odaadás a munkásosztály felszabadulásának ügye iránt; fegyelmezettség és szervezettség; a marxista—leninista párttal való összeforrottság; tudatosság és tisztánlátás a harcban; a dolgozó tömegek történelemformáló erejébe vetett rendíthetetlen hit; a szavak és a tettek egysége — ezek a proletárforradalmárok egyéniségére jellemző főbb új erkölcsi vonások. A proletárforradalmárok, a marxista—leninisták erkölcsének valamennyi lényeges vonása homlokegyenest ellentétes a polgári társadalomban uralkodó erkölccsel, összehasonlíthatatlanul magasabb rendű annál — igazi emberi erkölcs.

A kapitalizmus körülményei között a kommunista erkölcs a legteljesebben a marxista—leninista pártban alakul ki, s annyira mértékben a dolgozók a tudatos politikai harcba bekapcsolódnak, olyan mértékben ver gyökeret a proletariátus mind szélesebb rétegeiben. Az osztályharc fejlettségi foka, az osztályharc vezetésének szervezettsége és céltudatossága a kritériuma annak, mennyire szakítottak a dolgozók a polgári ideológiával és erkölccsel, és kezdenek a döntő kérdésekben az új, kommunista erkölcs szerint élni. A proletártömegek a szocialista forradalomban szakítanak a leggyökeresebben a polgári erkölccsel. A forradalmi átalakulás során megnő a szocialista harcosok száma, megindul az a folyamat, melynek során a munkásosztály többsége fokozatosan felszabadul a kispolgári erkölcs szokáshatalma alól.

Az új, kommunista erkölcs a proletár osztályharc objektív követelményei alapján jön létre, a munkásosztály élet- és harci tapasztalatai összegeződésének egyik formája. A marxista—leninista elmélet tudatosítja az osztályharcnak ezeket a tapasztalatait és arra

tanítja a dolgozókat, hogy engesztelhetetlen és elvhű harcot kell folytatniuk az egész burzsoá állami és társadalmi rend ellen, s hogy el kell sajátítaniuk a kollektív cselekvést, a szervezettséget és fegyelmet stb. „Csak amikor a forradalmi mozgalom tovább fejlődött, amikor a proletariátus önálló osztálytudata felébredt, amikor a proletariátus magánvaló osztályból magáértvaló osztállyá vált, alakultak ki olyan erkölcsi tulajdonságok, mint az osztályhűség, a fegyelmezettség, a kölcsönös segítség, a harci áldozatkészség és a szervezettség."[33]

A tudományos szocializmus eszméinek a szocialista mozgalommal való egyesülése a pártban ölt testet, a párt az a döntő, vezető erő, mely a tudományos szocializmust beviszi a munkásosztály és a dolgozók tudatába. A párt, mint az osztály tudatos élcsapata és legmagasabb szervezeti formája a dolgozók által megteremtett legfontosabb eszköz, mellyel megszervezhetik és sikeresen véghezvihetik felszabadulási harcukat. A párt a munkásosztály új erkölcsének legfőbb hordozója.

Természetesen alapvetően hibás lenne, ha az erkölcsöt a politikára szűkítenénk le és a pártot nevelési intézménynek fognánk fel. Kétségtelen azonban és fontos látnunk, hogy a szocialista politikában és a marxista—leninista párt természetében, politikai tevékenységében van pedagógiai elem. Ez azt jelenti, hogy az új, szocialista erkölcsöt döntően befolyásolja és formálja a munkásosztály politikai ideológiája és a párt harca. Lenin ezt a gondolatot világosan megfogalmazta, egyszersmind elhatárolta magát azoktól a mensevik törekvésektől, amelyek a pártmunka nevelési feladataiból a politikával ellentétes, külön jelszót akartak kialakítani. „A munka és a tömegbefolyás mélyítésére és kiterjesztésére mindig szükség van... Jelen-

[33] *M. I. Kalinyin:* A kommunista nevelésről. 275. old.

tős mértékben éppen azért különültünk el ilyen szigorúan a proletariátus külön, önálló pártjává, hogy mindig és állandóan végezzük ezt a marxista munkát, a tudatos szociáldemokratizmus színvonaláig emelve fel lehetőleg az egész munkásosztály öntudatát..."[34] „A szociáldemokrata párt politikai tevékenységében mindig megvan és meglesz a pedagógia bizonyos eleme: nevelnünk kell a bérmunkások egész osztályát az egész emberiségnek minden elnyomás alól való felszabadításáért vívott küzdelem harcosának szerepére, állandóan oktatnunk kell ennek az osztálynak egyre újabb rétegeit, tudnunk kell közeledni ennek az osztalynak legszürkébb, legfejletlenebb, a mi tudományunktól meg az élet tudományától legkevésbé érintett tagjaihoz, hogy el tudjunk velük beszélgetni, közelebb tudjunk férkőzni hozzájuk, képesek legyunk kitartóan, türelmesen a szociáldemokrata öntudat színvonalára emelni őket, anélkül, hogy tanításunkat száraz dogmává változtatnank, tanítva őket nem csupán könyvekből, hanem azzal is, hogy reszt veszünk a proletariátus e legszürkébb és legfejletlenebb rétegeinek mindennapos küzdelmeiben."[35]

Lenin itt a szocialista tudat és egyben a szocialista erkölcs formálásának egyik legfontosabb feltételét fejtette ki. A szocialista tudat (beleértve a szocialista erkölcsöt) abban a harcban fejlődik ki, melyet a dolgozók a párt céljainak megvalósításáért folytatnak. A szocialista tudat fejlődésének útja és módja pedig a tömegek meggyőzése a párt politikájának helyességéről és igazságos voltáról, a tömegek megnyerése a párt politikájának megvalósításáért folyó harc számára, a tömegek politikai tapasztalatai, melyeket a dolgozók felszabadulási harcában való tudatos részvétel és a szocializmus felépítése során gyűjtenek. A szocialista er-

[34] *Lenin* Muvei. 8. kot. Budapest 1954. 458. old.
[35] Ugyanott, 459. old.

kölcs kialakítása tehát nem a proletariátus és a dolgozó tömegek osztályszervezetétől és politikai harcától különálló intézmények és jelszavak kérdése, hanem alá van rendelve a munkásosztály politikai harcának és politikai ideológiájának.

A szocialista erkölcsnek a munkásosztály alapvető érdekeiből fakadó követelményei a dolgozókban csupán az ezeknek az érdekeknek megvalósításáért folyó harcban, tehát a politikai harcban tudatosulnak. A munkásosztály érdekeinek és szükségleteinek politikai felismerése és az ennek megfelelő gyakorlat pedig a dolgozók szocialista erkölcsi tudatának és cselekvésének általános előfeltétele. Aki lényeges társadalmi vonatkozásokban erkölcsileg jól cselekszik, az helyesen és a munkásosztály érdekében cselekszik. Éppígy a politikailag helyes, a munkásosztály érdekeinek megfelelő magatartást is erkölcsileg jó magatartásként kell megítélnünk.

A cselekedet eredményének és magának a cselekedetnek megítélésében nem kell különbséget tennünk a tett erkölcsi és politikai oldala között. Az erkölcsi és politikai oldal különbsége akkor lép előtérbe, ha a tett motívumait vizsgáljuk. Megmutatkozik ez pl. akkor, ha olyan polgári-kispolgári származású ember magatartását értékeljük, aki politikailag már a magáévá tette a munkásosztály álláspontját, erkölcsi téren azonban még nem emelkedett erre a színvonalra. Az ilyen ember általában kevésbé képes minden helyzetben politikai kérdésekben olyan helyesen és gyorsan dönteni, mint az a munkás, aki megjárta a nagyüzemi munka kemény iskoláját, aki a tőkés kizsákmányolást és elnyomást a saját bőrén érezte és akiben az osztályharc során alakultak ki az új erkölcsi érzések, szokások. A szocialista erkölcsi tudattal egybeforrt politikai tisztánlátás megkönnyíti a helyes politikai döntést

azokban a helyzetekben, amelyek az egyéntől önálló, gyors tájékozódást követelnek.

Lenin már a II. Internacionálé opportunizmusának bírálata és elemzése során általánosította azokat a tapasztalatokat, amelyek megvilágítják, milyen szerepe van a marxista elméletnek és pártnak a dolgozók erkölcsi-politikai tudatának fejlesztésében (az osztályharc, illetve a társadalmi fejlődés történelmileg meghatározta szükségleteitől függően). Mind a marxista pártok pozitív tapasztalatai és sikerei, mind pedig az opportunizmus és az opportunista jobboldali szocialista pártok szerepéről szerzett negatív tapasztalatok igazolják a marxista—leninista elmélet és az új típusú párt nagy jelentőségét a szocialista erkölcs kialakulása szempontjából.

E helyen nem térhetünk ki a felvetett problémák sokoldalú elemzésére. Még egyszer hangsúlyozzuk azonban, hogy a marxista—leninista elmélet és a pártpolitika megvalósításáért folytatott harc a szocialista erkölcs kialakításának legfontosabb eszköze.

Az új, szocialista erkölcs és kialakításának eszközei a szocialista nagyüzemi termelés anyagi feltételeiből nőnek ki; de a szocialista termelési mód objektív feltételeit és lehetőségeit az embereknek mindenekelőtt fel kell ismerniük és élniük kell azokkal. A szocialista nevelés tehát nem egyes emberek, vezetők, szervezők és propagandisták ügye, hanem a dolgozóknak — pártjuk vezetésével folytatott — önnevelése. A dolgozók — mint Lenin írta — „kispolgári előítéleteiktől nem egyszerre, nem csoda útján, nem a szűzanya parancsára, nem valami jelszó, határozat, rendelet parancsára szabadulnak meg, hanem csak a kispolgári tömegbefolyások ellen folytatott hosszú és fáradságos tömegharc útján"[36].

[36] *Lenin* Művei. 31. kot. 108. old.

A kispolgári tömegbefolyás elleni harcon Lenin nemcsak ideológiai harcot, nemcsak a marxista ideológia agitációs és propagandisztikus terjesztését értette. Azokkal a valóban hatalmas feladatokkal, „amikor a proletárdiktatúra idején a parasztok és kistermelők millióit, az alkalmazottak, hivatalnokok, polgári értelmiségiek százezreit kell átnevelni, valamennyiüket a proletárállamnak és a proletár vezetésnek kell alárendelni, le kell bennük győzni a burzsoá szokásokat és hagyományokat", csakis úgy birkózhatunk meg, ha a párt megtanulja és ért ahhoz, hogyan kell „dolgozni kivétel nélkül minden munka- és működési területen", hogyan kell „mindenütt és minden helyen leküzdeni minden nehézséget és minden burzsoá maradványt, hagyományt, szokást"[37]. A szocialista erkölcs kialakítását csak a pártnak a társadalmi élet minden területén végzett egész tevékenységével összefüggésben lehet megérteni

5. *A szocialista termelési viszonyokból fakadó szocialista munkaszervezet és életmód szerepe; a szocialista közösségi munka nevelő ereje*

A pártnak ez az új ember neveléséért folytatott harca az új, szocialista termelési viszonyok alapján megy végbe, összefüggésben e viszonyok tudatos, tervszerű átalakításával, szilárdításával és fejlesztésével.

A szocialista termelési módnak a termelés minden eddigi társadalmi formájával szemben a legfontosabb sajátossága, hogy ez a termelési mód nem az emberek spontán tevékenységének folyamatában valósul meg, hanem a társadalom ellenőrzése alatt, a munkásosztály vezetésével, a tömegek tevékenységének tervszerű, tudatos irányítása és szervezése útján, a szocialista ter-

[37] Ugyanott, 109. és 110. old.

melési mód objektív gazdasági törvényeinek felismerése, céltudatos felhasználása és alkalmazása alapján megy végbe. A szocialista forradalmat Engels úgy jellemezte, hogy „ez az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába... A termelési eszközöknek a társadalom által való birtokbavételével megszűnik az árutermelés[38] s ezzel a termékeknek a termelő feletti uralma. A társadalmi termelésen belüli anarchiát tervszerű, tudatos szervezettség váltja fel... Az embereket környező életfeltételek köre, amely idáig uralkodott az embereken, most az emberek uralma és ellenőrzése alá kerül... Az emberek saját társadalmasítása, amely eddig, a természet és történelem által rájuk kényszerítve, velük szemben állott, most saját szabad tettük lesz. Az objektív, idegen hatalmak, melyek eddig a történelmen uralkodtak, maguknak az embereknek ellenőrzése alá kerülnek. Csak ettől kezdve fogják az emberek teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket..."[39]

A szocialista termelési mód csak a tömegek tudatos harcával, tudatos tevékenységével jön létre és fejlődik. A szocializmus felépítése megköveteli, hogy „leküzdjük a spontaneitást, mely a tömegek gondolkodását és cselekvését minden eddigi társadalmi rendszerben áthatotta..., hogy kifejlesszük a néptömegek tudatos kezdeményezését, tudatos társadalmi cselekvését, s egységesen vezessük és irányítsuk őket egy közös cél felé"[40], a társadalom objektív fejlődéstörvényeinek megfelelő, egységes központi terv alapján. E folyamat történeti oldalára itt nem kell részletesebben kitérnünk.

E folyamat során nemcsak az egyszerű árutermelésnek és a tőkés árutermelés maradványainak további

[38] Pontosabban kifejezve: a tőkés árutermelés.
[39] *Engels:* Anti-Dühring. 292—293. old.
[40] *W. Weichelt:* Az állami vezetés marxista—leninista elvei és megvalósítása a kerületi tanácsok útján. „Einheit". 1958. 12. sz. 1758—1759. old.

szocialista átalakításáról van szó. „Szocialista termelési viszonyaink teljes kibontakozása azt jelenti, hogy megszabadulunk a régi, tőkés rend szokásaitól és hagyományaitól, azt jelenti, hogy leküzdjük az egoizmust, az elszigetelődést, a közömbösséget, az intrikálást, az antiszolidáris magatartást; azt jelenti, hogy közösen törekszünk a legjobb munkaeredményekre, hogy örömünk telik a munkában, hogy szilárd munkakollektívát alakítunk, melyet a közös érdek kovácsol egybe, azt jelenti, hogy a munkakollektíva aktívan részt vesz a termelés és a szocialista üzem vezetésében."[41]

A szocialista termelési viszonyok új és a szocialista erkölcs kialakítása szempontjából döntő jelentőségű vonása tehát abban rejlik, hogy ezek a termelési viszonyok megteremtik az objektív és szubjektív előfeltételeket a szocialista közösségek és kollektívák kiépítéséhez, s a szocialista közösségi munkát és életet törvényszerű jelenséggé teszik.

A szocialista termelési viszonyok törvényszerűen kialakítják a szocialista módon szervezett munka- és életmód alapjait. Az emberi élet feladatát és erkölcsi tartalmát kifejező új, szocialista nézetek a szocialista életmódnak csak egyik fontos vonatkozását alkotják; ennek az életmódnak objektív, anyagi oldala is van, mely a szocialista termelési viszonyokban, a munka, a politikai élet szocialista felépítésében rejlik, valamint az emberek családi kapcsolataiban, szabad idejük és pihenésük során. A szocialista termelési viszonyok aktív erőként hatnak és végső soron döntően meghatározzák az új szocialista erkölcsöt, mindenekelőtt a szocialista módon szervezett tevékenység, a szocialista munka- és életmód kifejlesztése révén. Életük során a dolgozók nap mint nap tapasztalják azokat a — szocialista termelési viszonyokból fakadó — tényeket,

[41] Az NSZEP V. kongresszusának jegyzőkönyve, Berlin 1959. 1360. old.

amelyek nyilvánvalóvá teszik számukra, hogy az uralkodó osztályhoz tartoznak, s hogy a társaikkal közösen végzett munkától függ a társadalom továbbfejlődése, a béke biztosítása, de épp így saját egyéni fejlődésük is.

Azt a kérdést, hogy milyen nagy jelentősége van a szocialista munkaszervezetnek az új, szocialista erkölcs kialakítása szempontjából, eddig jóformán csakis a pedagógusok dolgozták ki elméletileg, a fiatal nemzedék nevelése során szerzett tapasztalataik alapján. Makarenko azt tanítja, hogy a nevelőmunka „elsősorban szervezői munkát jelent. E munkában ezért semmit sem hanyagolhatunk el... A nevelőmunka nem ismer mellékes kérdéseket... Hiszen éppen abban áll a jó szervezés, hogy a legkisebb részleteket és véletleneket is tekintetbe vesszük. A csekélységek törvényszerűen nap mint nap, óráról órára hatnak; a gyermek egész élete belőlük tevődik össze. Ezt az életet irányítani, szervezni — ez a nevelők felelősségteljes feladata."[42] Könnyen beláthatjuk, hogy Makarenkónak a gyermeknevelésre vonatkozó általánosítása a szocialista erkölcs kialakítására általában is érvényes. Hogy a szocialista erkölcsöt az összes dolgozókban kifejleszthessük és megszilárdíthassuk, a szocialista termelési mód és életmód előnyeit a szocialista közösségi munka és élet megszervezése útján teljesen ki kell fejlesztenünk és ki kell használnunk.

Ebben az összefüggésben világossá válik, milyen nagy jelentősége van annak a harcnak, melyet a Német Szocialista Egységpárt folytat azért, hogy a szocialista munkaszervezet elveit minden üzemben és területen teljes mértékben érvényre juttassa — amint ezt E. Apel, a Német Szocialista Egységpárt 5. plénumán a szocialista újjáépítés feladatainak vázolásával

[42] *A. Sz. Makarenko:* Előadások a gyermeknevelésről. A német kiadásból (Berlin 1950.) idézve. 16. old.

kapcsolatban kifejtette. Az V. pártkongresszus útmutatásainak megfelelően a párt most minden erőt „a termelés magasabb fokú, azaz szocialista szervezetének kialakítására" összpontosít „Pillanatnyilag nálunk még ellentmondás áll fenn a termelés ez idő szerinti szervezete és a termelési viszonyainkból adódó objektív lehetőségek között. Termelési viszonyaink ugyanis ma már lehetővé tennék, hogy a dolgozók kezdeményezésére támaszkodva a termelés szervezetének szocialista elveit teljes mértékben érvényre juttassuk... A termelés helyes megszervezése termelési tartalékokat tesz szabaddá azáltal, hogy a termelés zavartalanabb folyamatosságát biztosítja, a gépállást és a munkások várakozási idejét csökkenti. a forgóeszközök észszerűbb felhasználását teszi lehetővé és végül tetemes önköltségcsökkenéséhez vezet."[43] A termelés szocialista szervezetének teljes megvalósítása nemcsak óriási gazdasági eredményeket von maga után, hanem egyben lehetővé teszi, hogy a szocialista termelési viszonyokban rejlő nevelő erőt teljes mértékben felhasználjuk a szocialista munkaerkölcs fejlesztésére.

A szocialista termelési viszonyok a szocialista erkölcs fejlődésére nemcsak közvetlenul hatnak — a szocialista termelési mód gazdasági törvényeinek rendszere útján és azáltal, hogy az államhatalom és kivált a dolgozók gazdasági vezető szervei ezeket a törvényeket tudatosan kihasználják és alkalmazzák —, hanem közvetett hatásuk is van, mégpedig a szocialista termelési mód által meghatározott és megalapozott politikai rendszer révén. A dolgozók szocialista erkölcsének fejlődése szorosan összefügg a szocialista demokrácia megszilárdulásával és az államvezetés szocialista elveinek teljes érvényesülésével. Ennek érdekében el kell érnünk, hogy *minden* dolgozó tudatosan részt ve-

[43] *E. Apel:* Szocialista ujjáépítés — a hétéves tervben kituzott feladatok megoldásának donto lancszeme. „Neues Deutschland". 1959. május 29.

gyen a szocialista állam politikájának eldöntésében és megvalósításában. A politikai hatalmat gyakorló dolgozók a fejlődés során felismerik, hogy tevékenységük csak akkor lehet helyes és jó, ha a szocialista állam célkitűzéseihez igazodnak.

A termelés és a társadalmi tevékenység szocialista szervezetének teljes kiépítése elválaszthatatlanul összefügg azzal, hogy az államvezetés szocialista elveit a társadalmi élet minden területén érvényesítsük. Ha meg akarjuk vizsgálni, hogyan formálják ezek a tényezők a szocialista társadalom tagjainak erkölcsét, elsősorban a szocialista kollektívák és közösségek életére gyakorolt eleven, mindennapi hatásukat kell feltárnunk.

A szocialista kollektívák és közösségek keletkezése, megszilárdulása és fejlődése objektív törvényszerűségeken alapszik. A tanulókollektívák alakulásával és életével kapcsolatban a pedagógusok már egész sor általánosítást vontak le, s ezeket többé-kevésbé általános érvényűeknek tekinthetjük.

Most először is a szocialista kollektíva mibenlétének kérdéséről van szó. A kollektíva nem kényszer útján vagy véletlen körülmények hatására létrejött csoport. A kollektíva olyan dolgozók csoportja, akik a szocialista építés feladataival kapcsolatos közös munka alapján, egyéni érdekük és a társadalmi érdekek összhangja hatására tömörülnek és szervezkednek. P. N. Simbirjev pedagógus meghatározása szerint a kollektíva „olyan egyenjogú emberek csoportja, akiket a cél egysége és cselekedeteik összhangja egyesít ... a cselekedetek összhangja alapján egybeforrott csoport, mely a kommunista társadalom felépítésének feladataival teljes összhangban álló célt tűz ki"[44].

[44] *Ogorodnyikov* és *Simbirjev* pedagogiai tankonyve. A német kiadásból (Berlin—Lipcse 1950.) idézve. 354. old.

Nem valamiféle egyéni vagy külön érdekek, hanem a közös harc, a társadalmi célokért vállalt közös felelősség, a dolgozó nép és a szocialista állam iránti kötelességérzet hív életre egy kollektívát. Ha egy kollektívában külön érdekek lépnek fel és válnak uralkodóvá, akkor megszűnik kollektíva lenni, és olyan kérész életű csoportocskává válik, melyben kialakulnak az uralkodás és az alárendelés viszonyai.

A szocialista kollektívát tagjainak teljes egyenjogúsága jellemzi. Az egyenjogúságot a szocialista kollektívában az egyenlő kötelességek és a szocializmus győzelme iránti azonos lelkesedés egészíti ki.

A szocializmus ügyéért folytatott közös munka és harc tehát az az alap, melyre a szocialista társadalomban az emberek kollektívája épül. A dolgozó nép a szocialista társadalomban ily módon összességében nagy szocialista közösséget alkot, mely abban a mértékben fejlődik, amilyen mértékben a szocialista társadalom erkölcsi-politikai egysége megszilárdul. A szocialista társadalom nagy közösségének alapja számos kis kollektíva és közösség: az üzemek, részlegek, brigádok, iskolák, családok stb. közössége.

E kollektívák és közösségek lényeges vonása, hogy tagjaik új típusú viszonyokat alakítanak ki munkatársaikhoz és a társadalmi kötelességhez. A kollektíva nem különböző egyéni érdekekkel bíró különböző egyének puszta összefogása; az egyes emberek cselekvésének döntő indítéka többé már nem az egyéni érdek, hanem az a törekvésük, hogy mindig a kollektíva érdekeiből, illetve a szocialista állam érdekeiből induljanak ki. Felismerik a kollektíva érdekeiben egyéni érdekeiket, s a kollektíva érdekeit éppen olyan szenvedélyesen képviselik, akárcsak egyéni céljaikat, mert tudják, hogy csakis ezen az úton lehet az összes dolgozók, és ezzel együtt saját érdekeiket is biztosítani. Makarenko egyik pedagógiai cikkében azt írta, hogy

a kollektíván belüli kapcsolatok nem szorítkoznak csupán „a barátságra, vonzalomra vagy szomszédságra, hanem a felelősségtudaton alapuló függőségnek tekintendők ...” A kollektíva tagjait „a kollektíva munkájában való közös részvétel” egyesíti és fűzi össze.

Egy kollektívára nem az egyéni érdekekről és az egyéniségről való lemondás, az egyes tagok felelősségének és személyi szabadságának feladása jellemző, hanem az egyéni és társadalmi érdekek lehető legjobb összekapcsolása, az egyes emberek teljes személyi szabadsága és felelőssége. A kollektíva törődik minden egyes tagjának munkájával és segíti képességeinek kibontakozását. Minden egyes ember felelősséget érez a kollektíva munkájáért, igyekszik a kollektíva teljesítményéhez minden erejével hozzájárulni és támogatja a többi tagokat.

A szocialista kötelességtudat az a kötelék, mely a dolgozókat képessé teszi és egyesíti a kollektív cselekvésre. Ez a kollektíva lényeges eszmei tartalma.

Bevezetőben azt mondottuk, hogy az erkölcs a közvélemény, a szokás és a személyes meggyőződés hatalmán nyugszik. Hogyan hathatnak tehát másként az emberek erkölcsére, mint elsősorban az emberek lelkiismeretét és belső meggyőződését formáló közvélemény erejével?

A kollektíva tagjai által kialakított vélemény a társadalomnak az egyesekkel szemben támasztott követelményeit juttatja kifejezésre. A kollektívának a tagjai magatartásáról alkotott véleménye vagy ítélete tehát az a forma, melyben az egyes ember a legközvetlenebbul szerez tudomást a közvélemenyről es érzi magát indíttatva arra, hogy társadalmi kötelességeit átgondolja és azoknak eleget tegyen. Már ebből is látható, hogy a kollektíva nagy nevelőerőt képvisel.

A kollektíva nevelő erejének helyes értékeléséhez egy kollektíva életének törvényeiből kell kiindulnunk.

Mint már kifejtettük, a polgári társadalomra a képmutatás, a szó és tett közti kettősség jellemző. A fennen hangoztatott erkölcsöt annyiszor és annyira áttörik, amennyire büntetlenül megtehetik, illetve amíg azt remélhetik, hogy tettük nem kerül nyilvánosságra. Ezzel ellentétben a szocialista kollektívák tagjainál megvalósul a szó és a tett egysége, a tényleges magatartás egybeesése az erkölcsi elvekkel.

A szocializmusban a társadalmi viszonyok elveszítik misztikus fátylukat, nyilvánvalokká és áttekinthetőkké válnak, úgyhogy az egyes embernek a társadalomhoz való viszonyát, a társadalom iránti magatartását mind ő maga, mind pedig társai viszonylag könnyen és gyorsan megismerhetik. Továbbá, a szocializmusban az évezredes kizsákmányolás kikiszöbölése folytán megszűnik az egyéni és a társadalmi érdek közti antagonizmus. Ebből ered végső fokon, hogy a szocialista kollektívák tagjainak egymáshoz való viszonyát a becsületesség és őszinteség jellemzi.

A kollektíva nem bizonyos számú ember mechanikus halmaza. A szocializmus erősítéséért végzett közös munkában szoros személyi kapcsolatok létesülnek, tisztelik egymás egyéniségét és teljesítményét, elvtársi és baráti kapcsolatok szövődnek a kollektíva egyes tagjai között. Személyes barátságok kialakulása természetesen nem feltétele a kollektíva életének, mint ahogy családias hangnem sem nélkülözhetetlen egy kollektívában. Míg a tőkés viszonyok az embereket arra kényszerítik, hogy gondolataikban és érzéseikben lehetőleg tartózkodóak legyenek, nehogy sebezhető pontjukat elárulják, míg a kapitalizmusban az igazi emberi érintkezést gyakran megfojtja az etikett, az udvariassági formák és a többé-kevésbé üres társalgás, addig a szocialista életmód lehetővé teszi és kifejleszti a közvetlen, emberi érintkezést, a tartalmas együttlétet és társas viszonyt. A kollektíva nemcsak azzal törődik, ho-

gyan teljesítik tagjaik a társadalmi kötelességeiket, hanem segíti őket abban is, hogy személyes gondjaikkal megbirkózhassanak és egyéni életuket helyesen rendezzék be.

A dolgozók kollektívájában igen finom érzék fejlődik ki a jellembeli becsületesség és őszinteség iránt. A kollektíva ügyel arra, hogy becsületes, őszinte, tiszta kapcsolatok alljanak fenn az egyes dolgozók között. Aki ismeri a szocialista kollektívák életét, tudja, milyen gyorsan rendreutasítják a nagyképű, felfuvalkodott hencegőket, egoistákat, képmutatókat és alamuszi hízelgőket. Lehet egy vagy akár több embert is hosszú ideig, talán egy életen át becsapni, de a dolgozók kollektíváját hosszabb időn át nem lehet megtéveszteni.

Így érthető, hogy a kollektíva fölöttébb erős (jóllehet nem az egyetlen) nevelő erő. Ez az erő az egyes emberekre gyakorolt társadalmi ráhatás teljesen újszerű formája, mely a burzsoázia individualista nevelési módszereivel ellentétes és azoknál magasabb rendű. A kollektíva természetesen csak akkor fejlesztheti ki helyesen a maga nevelő erejét, ha a szocializmus eszméi vezérlik, és ha szocialista elvek szerint szervezi az új társadalmi rend felépítését szolgáló közös munkát. Mielőtt azonban ezekre a problémákra rátérnénk, választ kell adnunk arra a kérdésre. milyen természetű ellentmondások merülnek fel a kollektívában az egyéni és a társadalmi érdekek között.

A szocialista kollektíva kialakulásának és fejlődésének alapvető ellentmondásait Makarenko elemezte. „Egy kollektíva gyakorlatában — írja pedagógiai írásaiban — állandóan felmerülnek az egyéni és a kollektív célok ellentétéből fakadó problémák. Innen a feladat, hogy ezeket a célokat összhangba hozzuk." Ezeknek a kérdéseknek a tisztázásában és megoldásában rejlik a kollektíva tagjainak kölcsönös nevelése.

A szocialista és a kommunista építés idején a társadalmi (kollektív) és az egyéni célkitűzések közötti ellentmondások, valamint a helyes megoldásukért folytatott harc végső soron nem egyéb, mint annak a harcnak a kifejeződése, mely a polgári erkölcs és a maradi szokások maradványai ellen, s a szocialista erkölcs és életmód kialakításáért folyik. A polgári erkölcs (és ideológia) maradványai és a szocialista erkölcs követelményei közti ellentmondás, mely az egyéni és társadalmi (kollektív) célkitűzések közti ellentmondásokban nyilvánul meg, a szocialista nevelés, mindenekelőtt a kollektívában gyakorolt kritika és önkritika útján nyer megoldást.

Ily módon a szocializmusban a néptömegek be vannak vonva a nevelő munkába és önmagukat nevelik. Mert a kollektívának a tagjai viselkedésével szemben támasztott követelései széleskörűen elősegítik a szocialista erkölcs továbbfejlődését.

A szocialista kollektíva létrejötte és fejlődése a legszorosabban összefügg a munkaszervezetnek és az egész társadalmi élet, kiváltképpen a termelés vezetésének szocialista elveivel, melyeket a szocialista termelési viszonyok és a szocialista demokrácia határoznak meg. A szocialista kollektívák és közösségek létrejötte és fejlődése megköveteli ezeknek az elveknek a tudatos alkalmazását, a kollektíva tevékenységének helyes szocialista szervezését és vezetését.

Melyek a szocialista kollektívák szervezésének és vezetésének legfontosabb általános alapelvei?

Először: egy kollektíva szervezése és vezetése mindenekelőtt a szocialista építés feladatainak egy részét képviselő konkrét és reális cél kitűzését és e célkitűzés társadalmi jelentőségének ismeretét kívánja meg. Kollektívák ugyanis csak céltudatos, közös munka, a szocializmus győzelméért vívott közös és tudatos harc alapján jöhetnek létre és szilárdulhatnak meg.

A szocialista brigádmozgalom a Német Demokratikus Köztársaságban a vállalt közös kötelezettségek és célkitűzések alapos megvitatásával kezdődött. A szocialista közösségi munka első feltétele, hogy a brigádok világosan lássák a vállalt feladatot és annak társadalmi jelentőségét. Általánosságban vállalt kötelezettségek — például: „Vállaljuk azt a kötelezettséget, hogy a szocialista erkölcs tízparancsolata szerint élünk", vagy: „Teljesítjük a tervet!" — rendszerint nem sokat használnak. A kollektívának ezen túlmenően konkrét és reális feladatokat kell kitűznie. Hogy helyi tapasztalatokra utaljunk: e feladatok konkrét meghatározását megelőzte a pártvezetőség állásfoglalása a szocialista brigádok kérdésében. Miután az V. pártkongresszus határozatai és az üzem fő feladatai alapján a különböző feladatokat egy egységes intézkedési tervbe foglalták és ezt a tervet az egyes brigádokra felosztották, vállalták az egyes kollektívák — értékelhető és ellenőrizhető — konkrét kötelezettségeket. Ezzel megtörtént az első lépés a jó eredmények elérésének útján.[45]

Az üzemek szocialista közösségi munkamozgalmának irányítása és támogatása tehát megkívánja, hogy az üzemi tervet egészen a brigádokig lebontsák, és ezzel a brigádok számára konkrét, összehasonlítható, reális célkitűzéseket tegyenek lehetővé. Ezen túlmenően az üzemvezetőség kötelessége, hogy a kollektívát tervcéljai elérésében támogassa, különösképpen a termelési folyamat zökkenésmentességének biztosításával és a lehetőség szerint naponta, vagy tíznaponként megejtendő tervellenőrzéssel. Miként lehet ezt a köve-

[45] Erfahrungen der sozialistischen Gemeinschaftsarbeit, Referat und Diskussionsbeiträge der Konferenz über Probleme der sozialist. Gemeinschaftsarbeit am 26. und 27. März 1960 in Ballenstadt. (A szocialista közösségi munka tapasztalatai, a szocialista közösségi munka problémáiról tartott konferencia referátuma és hozzászólásai. Közösségi munka. 1960. március 26. és 27. Ballenstadt.) Berlin 1960. 76. és köv. oldalak.

telményt a gyakorlatban megvalósítani, azt csak minden üzemben és minden területen az adott feltételeknek megfelelően lehet eldönteni. A helyszínen kell a helyzetet megvizsgálni, és a kollektíva javaslatait mindenkor figyelembe kell venni.

A szocialista kollektíva szervezésének és vezetésének ezen első követelményéből is láthatjuk már, miért és mennyiben támaszt a szocialista brigádok és közösségek mozgalma nagyobb követelményeket a vezetéssel szemben. Általános direktívákkal és íróasztalmunkával nem lehet megoldani olyan kérdéseket, hogy milyen legyen egy brigádszerződés, vagy milyen konkrét célokat lehet kitűzni és azokat hogyan lehet megvalósítani. Ehhez a munkatársak közti alkotó, eleven politikai munka, pontos gazdasági elemzés és annak ismerete szükséges, mit kell tennünk ahhoz, hogy a termelésben a világszintet elérjük, illetve ennek eléréséhez hozzájáruljunk.

Másodszor: ahhoz, hogy a közösségek és kollektívák élete helyes irányban és tervszerűen fejlődjék, világosan kell látni a perspektívát, a munka céljait nemcsak rövid távra, de hosszabb időtartamra is ismerni kell; világosan kell látni a kollektíva egészének és minden tagjának perspektíváját; tisztázni kell, hogyan kell a kollektíva tagjainak fejlődniük, hogyan fogják képességeiket sokoldalúan fejleszteni és tökéletesíteni; világosan kell látni az egész üzem és az egész ország előtt álló perspektívát is.

Makarenko beszélt arról, hogy a „holnap felett érzett öröm" nélkül nemigen lehet élni. Az egyes ember élete éppúgy; mint az egyes kollektívák élete elválaszthatatlanul összefonódik azzal a perspektívával, amelyet az emberiség számára a szocialista tábor létrejötte és megerősödése teremtett meg. A szocializmus népünk minden tagja előtt megnyitja a tartalmas, értelmes élet perspektíváját, az egyéni képességek ki-

bontakoztatásának távlatát. De ezt a perspektívát természetesen mind az egyes embernek, mind az egyes kollektíváknak fel kell ismerniük és harcolniuk kell érte. Konkrétabban fogalmazva: a kollektíva és az egyes ember is úgy nő és fejlődik, ha nemcsak kitűz és megvalósít egyes konkrét és reális célokat, hanem a célkitűzéseket rendszeresen és kritikusan felül is vizsgálja, és állandóan újabb és nagyobb feladatokra vállalkozik. Ellenkező esetben az önelégültség és a stagnálás veszélye fenyegeti. Az üzemek vezetésének gyakorlatában ebből a szempontból nagy jelentősége van az éves- és a távlati tervek megbeszéléseinek, az üzemi kollektíva-szerződések, illetve az üzemek közötti megállapodások megvitatásának, valamint a vállalt kötelezettségek és a brigádszerződések rendszeres ellenőrzésének. A vezetési tevékenység ilyen formáinak nemcsak gazdasági és politikai jelentősége van, — ezek egyszersmind a dolgozók szocialista erkölcsének és életmódjának kialakításában és megerősítésében is rendkívül fontos szerepet töltenek be.

Harmadszor: a kollektívák és közösségek életének különösen lényeges része a dolgozók kezdeményezésének, javaslatainak és együttműködésének gondos figyelembevétele és elősegítése. A munkatársaknak a közösségi munkába való bevonása a legkülönbözőbb formákon keresztül valósul meg (élet- és termelési tapasztalataik meghallgatása termelési értekezleteken, az üzemek műszaki-tudományos vagy gazdasági konferenciáin, szakszervezeti gyuléseken, munkásértekezleteken, újítókkal és élmunkásokkal va'´ megbeszélések alkalmával, a munka megjavítására tett javaslataik, bíráló észrevételeik figyelembevétele, találmányok elfogadása és bevezetése stb. stb.). Mindennek nemcsak óriási gazdasági jelentősége van, hanem ezek a módszerek a szocialista erkölcsi-politikai meggyőződések megerősítésének is legerősebb nevelő hatású té-

nyezői közé tartoznak. Így minden egyes ember és az egész kollektíva közvetlenül részt vesz az államhatalom gyakorlásában, és a mindennapi tapasztalat alapján így fejlődik és erősödik az egyes embernek — mint a munkás- és paraszthatalom állampolgárának — felelősségtudata és öntudata. Különösképpen erősödik a közösségi érzés és a kollektívához való tartozás érzése.

Ezzel ellentétben a tapasztalat azt mutatja, hogy a dolgozók javaslatainak, bírálatának, találmányainak, kezdeményezésének semmibevevése nemcsak jóvátehetetlen népgazdasági veszteséget okoz, hanem bénítja a tömegek kezdeményezését is, és a közömbösség és individualizmus számára teremt kedvező talajt. Épp oly károsan hat az is, ha azt a dolgozót, akit valamilyen hiba vagy mulasztás miatt megbíráltak, a kollektíva vagy egyes tagjai mellőznek, és nem vonják be bizonyos feladatok megoldásába.

Kétségtelen, hogy a dolgozók kezdeményezéseinek figyelembevétele és ösztönzése nemcsak általában elismert elv, hanem egyáltalában szocialista életünk és különösen a szocialista demokrácia egyik alapvető vonása. A gyakorlatban mégis megtörténik, hogy megsértik vagy lebecsülik ezt az elvet. Hiszen ez az elv nem valósul meg önmagától, hanem állandóan a legkülönfélébb már bevált és új formákban kell tudatosan megvalósítani. Ahhoz, hogy ez az elv mindenütt teljes mértékben megvalósuljon, nemcsak a vezető káderek megfelelő tapasztalataira, ismereteire, képességeire és személyi tulajdonságaira van szükség, hanem arra is, hogy a társadalmi szervezetek és elsősorban a pártszervezetek állandóan figyelemmel kísérjék és támogassák a dolgozók kezdeményezését, s a gazdasági káderek állandóan arra neveljék, hogy minden gazdasági feladat megoldását politikai munkával támasszák alá. A szocialista brigádok és munkaközössé-

gek létrejötte óta egyre inkább az egész kollektíva ügyévé vált, hogy valamennyi munkatársat bevonjak ebbe a munkába és javaslataikat támogassák, valamint a brigádtagok javaslatait és találmányait a kollektíva erejével támogassák és megvalósítsák. Ennek az elvnek az alkalmazása azt is megkoveteli, hogy az egyes üzemek feladatainak megfelelően a tömegek kezdeményezését és feltalálókészségét fejlesszék és irányítsák.

Nagy felelősség hárul ebből a szempontból a szakszervezeti bizottságokra. Nemcsak arról van szó, hogy a termelési értekezleteket rendszeresen megszervezzék, gondoskodniuk kell magas színvonalú, gondos előkészítésükről és értékelésükről is. A párt és a szakszervezetek határozatai, valamint államunk törvényei és rendelkezései meghatározzák azokat a feladatokat, formákat és módszereket, amelyek alkalmasak az összes dolgozók együttműködésének kialakítására, valamint kezdeményezéseik figyelembevételére és ösztönzésére. E formák és módszerek gyakorlati alkalmazása és megvalósítása hathatós tényezője a szocialista közösségnek, a szocialista erkölcs és életmód kialakításának és megszilárdításának.

Negyedszer: a szocialista közösségek és munkakollektívák életének alapelve, hogy a kollektíva, illetve a közösség szervezetének tekintélyét állandóan erősíteni kell. Ezt természetesen nem lehet elérni a közösségi munka jelentőségének puszta hangoztatásával, hanem mindenekelőtt az állandó kölcsönös elvtársi segítségnyújtással és együttműködéssel, a kritika-önkritika kifejlesztésével, tapasztalatcserével, az újítási módszerek alkalmazásával és átadásával, azzal a segítséggel, melyet a brigádok az egész részleg, az üzem és más üzemek munkájához nyújtanak. Ha egy brigád nem hajlandó más brigádokat segíteni, ez a magatartás nemcsak a szocialista erkölcs követelményeinek mond

ellent, hanem végső fokon magának a brigádnak is kárt okoz, meggátolja abban, hogy szocialista kollektíva váljék belőle.

Ez az elv megköveteli az egyes kollektívákon belüli és a kollektívák közötti tényleges tapasztalatcsere és kölcsönös segítségnyújtás megszervezését a szocialista munkaverseny során, az újítási módszerek rendszeres tanulmányozását és alkalmazását, más brigádok, illetve részlegek és üzemek teljesítményeinek összehasonlítását stb. stb.

Ötödször: a kollektívák és munkaközösségek életének és vezetésének egyik alapelve a dolgozók állandó nevelése a tervteljesítésért érzett felelősségtudatra. Ez a kollektíva minden tagjának tevékenysége és hatékonysága felett gyakorolt állandó ellenőrzéssel és felelősségrevonással érhető el, mégpedig a felelősségrevonás nemcsak a kollektíván belül, hanem általában a nyilvánosság előtt történik. A nyilvánosság szerepére mint a szocialista munkaverseny egyik alapfeltételére, mint ismeretes, Lenin mutatott rá. A terv teljesítéséért és a kollektíva céljaiért érzett felelősségtudatot nemcsak az egyes munkatársak gondolkodásában és cselekvésében megnyilvánuló negatív jelenségek megvitatása erősíti és fejleszti, hanem a teljesítmény szerinti elosztás törvényének helyes alkalmazása, az egyes dolgozó és az egész kollektíva teljesítményeinek megfelelő anyagi és erkölcsi elismerése is.

A tervteljesítésért érzett felelősségtudatra nevelés az a konkrét forma, melyben az individualista és a kollektív, társadalmi célkitűzések között a kollektíván belül felmerülő ellentmondások megoldódnak. Nem az a jó kollektíva, ahol „minden rendben van", ahol minden nagyon „harmonikusan" folyik, és állítólag nincsenek ellentmondások. Ahol „minden rendben van", ott gyakran önelégültség és „ideológiai szélcsend" uralkodik. Sokkal inkább az a jó kollektíva, ahol azért

küzdenek — és szigorúan ügyelnek is ra —, hogy az egész kollektíva és minden egyes tagja társadalmi kötelezettségeinek mindig eleget tegyen, tehát az olyan kollektíva, amely a társadalom követelményeinek megfelelően követeléseket állít fel maga elé, s ezek teljesítése által a kollektíva minden egyes tagjának kötelesség- és felelősségtudata növekszik és erősödik.

Hatodszor: a szocialista kollektívák és közösségek fejlődésének lényeges feltétele a kollektíva okos, tapintatos, politikai és szakmai tudásra és ismeretekre alapozott, céltudatos szervezése és vezetése. A közösségi munka kádereinek és szervezőinek, a brigádvezetőknek, a művezetőknek és részlegvezetőknek, a szakszervezeti és pártcsoport vezetők megfelelelő nevelése, minősítése és helyes kiválasztása és támogatása gyakran döntő jelentőségű a kollektívák kialakítása és megerősítése szempontjából. Hogy a kollektívák vezetőinek és szervezőinek szakmai ismeretei, politikai és ideológiai tisztánlátása és következetes magatartása, éppígy erkölcsi jó tulajdonságai, különösen tapintatos, bajtársias magatartása a kollektívák gyors fejlődését és megerősödését nem csekély mértékben elősegíti, ezt különösképpen azoknak a munkatársaknak a tapasztalatai bizonyítják, akik jó brigádokból mentek át elmaradott brigádokba, azért, hogy tapasztalataikkal a másik kollektívát támogassák és erősítsék, és a jól működő brigádok szintjére emeljék. Kezdetben nemegyszer tapasztaltak az új munkatársak részéről sértett hiúságot, tartózkodást és meg nem értést, és kerültek szembe számos megoldatlan ideológiai problémával. Személyes példaadásukkal, szerénységükkel, következetességükkel és elvi szilárdsággal, türelemmel és elvtársi magatartással, politikai és ideológiai tisztánlátásukkal, valamint szakmai ismereteikkel azonban úrrá lettek a nehézségeken.

Valamely kollektíva szervezője és vezetője csak akkor felelhet meg teljes mértékben feladatának, ha említett tulajdonságai mellett az aktívákra támaszkodik, ha szorosan együttműködik a párt- és szakszervezeti csoporttal stb., és ha az aktívák segítségével minden munkatársát be tudja vonni a munkába. Ilyen aktívára — ezek rendszerint a pártcsoportok — akkor is szükség van, ha a kollektívákban már általánossá vált a szocialista tudat — amint ez ma már sok szocialista brigádra jellemző.

A tapasztalatok szerint „a brigádok és kollektívák többségében a párttagok és pártcsoportok a szervezők, és ezek járnak az élen ebben a mozgalomban. Ott ahol a pártcsoportokban politikai élet van, ahol a pártvezetés helyesen irányítja a pártcsoportokat, ott ez a mozgalom fejlődik és helyes tartalmat nyer."[46] A Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának 5. plénuma a pártszervezetek figyelmét a szocialista munkaközösségek és kollektívák fejlesztésére irányította és ezért feladatként tűzte ki, hogy a párt vezető szerepét minden pártcsoport hatáskörében érvényesíteni kell és ezzel kapcsolatban minden párttagot arra kell nevelni, hogy példamutató munkát végezzen a közösségekben és kollektívákban. Mindez azt bizonyítja, hogy a párt a szocialista erkölcs kialakításának és különösen a szocialista közösségek életének és fejlődésének törvényét tudatosan és célirányosan használja fel.

A szocialista kollektívák és közösségek szervezésének és vezetésének itt röviden felvázolt elvei a szocialista brigádok és közösségek életének dialektikáját tükrözik. Azokat a konkrét formákat világítják meg, amelyekben az új, szocialista társadalmi lét hatására a dolgozókban kifejlődik és formálódik a szocialista

[46] *H. Wetzel:* Szocialista közösségi munka — a párthatározatok teljesítésének módszere. „Leipziger Volkszeitung", 1959. június 4.

tudat. A szocialista társadalmi lét a szocialista módon szervezett munkán, vagyis a szocialista közösségi munkán keresztül fejt ki okozati befolyást a szocialista tudat formálódására.

A szocialista módon szervezett munka nevelési szempontból nem közömbös folyamat, mert a munka szocialista szervezetét a pártnak a tömegek között végzett állandó kitartó, türelmes ideológiai-politikai meggyőző munkája jellemzi, és csak ez a munka teremtheti meg és fejlesztheti tovább. Fontos láncszemet jelent a szocialista brigádok és közösségek megerősítésében és fejlesztésében az ideológiai-politikai munka, a marxizmus—leninizmus alapjainak elsajátítása, a kommunista pártok politikájának ismerete. Ezt azért is kell hangsúlyoznunk, mert a gyakorlatban sok üzemben ezt a láncszemet nem kellőképpen veszik figyelembe. Holott az ideológiai-politikai munka megjavítása a szocialista brigádok és közösségek megerősödésének, eredményes munkájának és fejlődésének legfontosabb feltétele.

6. A szocialista erkölcs kialakítása a polgári ideológiával folytatott harcban

A dolgozóknak osztálytudatra, forradalmi szocialista erkölcsre való nevelése a polgári ideológia elleni harcban, a polgári ideológia rendszeres bírálata és leleplezése útján történik; mert a polgári ideológia és különösen a polgári erkölcs a dolgozók szolgaságban tartásának, a tőkés termelési mód védelmének az eszköze.

A burzsoázia olyan mértékben fokozta a munkásosztály és a dolgozók ideológiai befolyására irányuló erőfeszítéseit, ahogy a munkásmozgalom erősödött és a kapitalizmus ellentmondásai kiéleződtek és nyilván-

valóbbá váltak. Engels 1844-ben még megállapíthatta, hogy a burzsoázia keveset törődik a proletárok szellemi fejlődésével. Akkoriban a burzsoázia átengedte a proletariátust a polgári és feudális-vallásos ideológia spontánul érvényesülő hatásának, sőt még igénybe is vette a proletariátust, hogy a feudális-félfeudális erőkre politikai nyomást gyakoroljon. De amint a munkásosztály önálló politikai erőként lépett fel, a burzsoázia minden eszközzel arra törekedett, hogy a proletárok osztálytudatának növekedését feltartóztassa és őket az osztályharctól eltérítse.

Az ideológia területén folyó osztályharc különösen kiéleződött az imperializmus és a proletárforradalmak korszakában. A hazugság és a demagógia, a rágalom és az izgatás módszereivel, a munkásosztály felső rétegeinek korrumpálása útján[47], a munkásarisztokrácia, a munkásmozgalomba került kispolgári elemek, valamint az elbürokratizálódott szakszervezeti és opportunista szociáldemokrata vezetők segítségével sikerült a forradalmi mozgalmat megosztani, a marxizmust eltorzítani, meghamisítani és elvetni, a munkásmozgalmat egy időre a polgári reformizmus útjára csalni. A régen forradalmi szociáldemokráciát az opportunizmus szétbomlasztotta és végül teljesen hatalmába kerítette. Az opportunizmus lett a burzsoázia fő eszköze

[47] Szemléltető példát ad erre a Német Gazdasági Intézet jelentésének 1956. 5. számában megjelent „A szociális lakásépítés Nyugat-Németországban" c. cikk. Nyugat-Németországban körülbelül 600 000 üzemi lakás van. Az üzemi lakások és különösen a saját otthonok építése raffinált burzsoá módszer, amely a munkásosztály egy részének korrumpálására irányul. Ezeknek a vállalkozásoknak a célját meglehetősen nyíltan elismerik; így például F. Schulz, az I. G. Bergbau ügyvezetőségi tagja, az I. G. Bergbau 1955. évi 5. rendes közgyűlésén tartott referátumában a következő kijelentést tette: „A saját otthon alapítással kapcsolatban a munkavállalókban lelki változás is végbemegy. Amint a munkás a saját otthonához hozzánő, ingatlana birtokában a birtoktalan proletár birtokos polgárrá változik át. Ez a társadalmi átrétegeződés egy új és politikailag is érett polgárságot hív életre, s ebben éppen nekünk kiemelkedő szerepünk van."

ahhoz, hogy a munkásmozgalmat befolyásolja, megossza, a kapitalizmus elleni harctól eltérítse.

Az opportunizmus demoralizáló szerepe abban áll, hogy az uralma alatt álló jobboldali szocialista pártok elvetik és meghamisítják a marxizmust és ezzel a forradalmi proletártudat fő alkotó elemeit; dicsőítik a spontaneitást, megbékélnek a polgári elméletekkel.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a szocialista világrendszer létrejötte óta a jobboldali szocialisták a marxista elmélet tagadását és meghamisítását a szocialista államok rágalmazásával és különösen a Szovjetunió elleni izgatással kapcsolják össze. Az antikommunista propaganda arra szolgál, hogy a dolgozókat a harc perspektívájától és saját erejük tudatától, a munkásosztály politikai uralmának kivívásáig folytatandó osztályharc helyességének és igazságosságának tudatától megfosszák. Ez a propaganda gátolja a munkások osztálytudatának fejlődését és kiszolgáltatja őket a burzsoá-imperialista ideológiának.

Az opportunizmus demoralizáló szerepe azonban nemcsak a polgári revizionista ideológia propagálásában nyilvánul meg, hanem a proletár tömegek gyakorlati forradalmi harcának elutasításában és aláásásában, a gazdasági és politikai harcok szétválasztásában, a politikai harcnak bizonyos parlamenti tevékenységre való leszűkítésében is.

Kugelmannhoz intézett egyik levelében Marx azt írta, hogy az osztályharcról való lemondás a munkásosztály demoralizálására vezet. A versailles-i polgári csőcselék a párizsiakat az elé a választás elé állította, „hogy vegyék fel a harcot vagy harc nélkül bukjanak el. A munkásosztály demoralizálódása ... nagyobb szerencsétlenség lett volna, mint tetszőleges számú

»vezető« elpusztulása."[48] Marx előre látta, hogy a párizsi kommünárok hősiessége, heroikus harca hatására a munkásmozgalom erősen fel fog lendülni.

Az a körülmény, hogy a jobboldali szocialisták a munkásmozgalmat megosztották és a proletariátus egységes tömegakcióit megakadályozták, a német munkásmozgalom történetének tanúsága szerint nemcsak azzal a következménnyel járt, hogy az imperialista reakció bűnös háborús politikáját akadálytalanul megvalósíthatta, a dolgozó tömegeket a végsőkig kizsákmányolhatta és jogaitól teljesen megfoszthatta, hanem a proletariátus harci erejét is gyöngítette, és időlegesen a munkásosztály egy részének osztálytudatát is elfojtotta.

A jobboldali szocialisták egyik fő módszere, mint ismeretes, hogy a politikai tömegharcot — minthogy a polgári parlamentarizmusnak rendelik alá — leszűkítik és akadályozzák. A parlamenti harc természetesen különféle lehetőségeket nyújt a munkásmozgalomnak a forradalmi agitációra, a harci erők toborzására és előkészítésére. De a politikai tevékenységet a parlamenti munkára és a választási tevékenységre korlátozni nemcsak azt jelenti, hogy a munkásmozgalmat alárendelik a polgári államnak, hanem egyben azt is, hogy kiszolgáltatják a polgári ideológiának. A polgári parlamentarizmus dicsőítése, a formális polgári demokrácia imádata a legfőbb eszköz a munkásoknak a polgári ideológia szellemében való befolyásolására. Lenin, aki különböző műveiben, de különösen „A proletárforradalom és a renegát Kautsky"-ban leleplezte a II. Internacionálé opportunistáinak képmutatását és demagógiáját, azt írta, hogy a munkásosztály forradalmi harcra való nevelésében a fő feladat a polgári államban fennálló polgári „demokrá-

[48] *Marx—Engels:* Válogatott levelek. 310. old.

cia" és „egyenlőség" formális jellegének leleplezése. Ez világos, ha meggondoljuk, hogy a munkásosztály politikájának legfontosabb kérdése a polgári államhoz való viszony, a politikai hatalom kérdése, azaz a munkások és parasztok demokráciájának kiharcolása.

A politikai harcnak a parlamenti tevékenységre való leszűkítése előbb-utóbb elszigeteli a munkásokat a politikától. A polgári parlamentarizmus, mely a tömegeknek megengedi, hogy szavazataikat négyévenként az egyik vagy másik pártra leadják, kizárja a tömegeket a politikai tevékenységből és eszköz a tömegeknek a politikai harctól való eltérítésére. Ily módon is akadályozzák azt, hogy a dolgozók politikai tapasztalatokra tegyenek szert, hogy önmagukat a politikai harcokban iskolázzák, szervezzék és így felszabadulhassanak a polgári politika és erkölcs hatalma alól.

Az opportunisták politikájának általános vonása, hogy a szavak és a tettek eltérnek egymástól. Az általános, többé-kevésbé elvont jelszavakban a jobboldali szocialisták a tömegek hangulatához alkalmazkodnak. Ugyanakkor azonban semmit sem tesznek annak érdekében, hogy a tömegeket a politikai jelszavak megvalósítására mozgósítsák és tömörítsék. Programjaikban és nyilatkozataikban sem szólnak semmit arról, *hogyan* kell a szóban forgó jelszavakat a gyakorlatban megvalósítani. Ezt az oldalt, a gyakorlati oldalt egyszerűen „elfelejtik". Az a politika, mely az imperialista reakció nyomásának való behódolást fejezi ki, nemcsak a reakciós imperialista erők tényleges támogatására vezet, hanem a tömegeket is demoralizálja. Hatására az emberekben végül is kialakul az a felfogás, hogy lehetetlen a fennálló állapotokon változtatni; elvesztik a néptömegek erejébe vetett hitet. A revizionisták nemcsak maguk vesztették el a munkásosztály erejébe vetett hitet, hanem a tömegek-

ben is hitetlenséget keltenek saját erejüket illetően; ezzel elősegítik a politikától való elfordulást, ösztönzik a kispolgári individualizmust.

A szocialista irodalomból és a munkásmozgalom történetéből sok olyan példát lehet idézni, melyek az opportunizmus okozta kispolgári demoralizálódást szemléltetik, és bebizonyítják az opportunizmus veszélyességét a forradalmi mozgalomra nézve. A munkásmozgalom polgári demoralizálódásának kirívóbb példái maguk a vezető revizionisták, Bernsteintől és Kautskytól, Eberttől és Scheidemanntól kezdve Brandtig, Mommerig és a többiekig. (Jellemzőjük a félelem a tömegektől, a szolgalelkűség a burzsoá állami és társadalmi rend iránt, szakadás a szavak és a tettek közt, képtelenség az önkritikára, és az Októberi Forradalom óta gyűlölet a Szovjetunió, a szocialista államok és a kommunisták ellen.)

A revizionisták akadályozhatják ugyan a munkásmozgalom fejlődését, de a történelem menetét nem tartóztathatják fel. Ahogy növekszik a tömegek politikai tapasztalata, olyan mértékben erősödik a revizionista pártok vezetőire gyakorolt nyomás, fejlődik a dolgozók tudata és erkölcsi-politikai ereje, a forradalmi akcióegységre való törekvésük. A monopolista kizsákmányolás és elnyomás tényei, az imperialisták háborús készülődésének tényei és különösen a munkásosztálynak a szocialista államokban elért eredményei idővel erősebbek minden demagógiánál és éppúgy a revizionista ideológia teljes csődjéhez vezetnek, mint ez már azokban az országokban történt, ahol a munkásosztály a politikai hatalmat kivívta.

Az opportunizmusnak és az opportunista pártoknak a munkásmozgalomban, az imperializmus idején betöltött szerepét először Lenin elemezte. „Mi a teendő?" c. művében kifejtette, milyen döntő szerepük van a politikai eszméknek, a szocialista elméletnek az osz-

tálytudat fejlődése és a munkásosztály harca szempontjából. Lenin elsősorban arra mutatott rá, hogy a szocialista tudat nem spontán módon keletkezik, hanem a munkásmozgalomban is ható polgári ideológia és főleg az opportunizmus elleni harcban, a marxista politikai párt, a munkásosztály tudatos és szervezett élcsapata révén, melynek be kell vinnie a szocialista ideológiát a munkásmozgalomba. Leninnek ezek a felismerései ma, a szocializmus építése idején is érvényesek és elvi jelentőségűek. Anélkül, hogy a párt szerepét és a dolgozók politikai meggyőzésének fontosságát helyesen értékelnénk, nem érhetjük meg a szocialista erkölcsi nevelés problémáit és feltételeit az átmeneti korszakban.

A szocializmus építésének idején a munkásosztály természetesen összehasonlíthatatlanul több lehetőséggel és eszközzel rendelkezik a polgári ideológia leküzdéséhez; a szocialista forradalom, az imperialista államhatalom szétzúzása, a szocialista termelési mód kiépítése megfosztja a polgári ideológiát anyagi alapjától, illetőleg terjesztésének fő eszközeitől. Megvan a reális lehetősége és szükségszerűsége annak, hogy a szocialista ideológia a polgári ideológiával folytatott harcban uralkodó ideológiává váljék, hogy minden dolgozó elsajátítsa a szocialista ideológiát és egyre növekvő mértékben leküzdjék a polgári ideológia maradványait.

A szocialista erkölcsi nevelés érdekében a polgári ideológia elleni harcot nemcsak a polgári erkölcs jelenségei ellen kell irányítanunk, hanem a polgári ideológia *minden* megjelenési formája ellen[49], mindenekelőtt az imperialista burzsoázia politikai nézetei ellen. Le kell számolni az imperialista ideológia világnézeti befolyásával, a politikai klerikalizmus-

[49] Ezt a gondolatot a következő pontban részletesebben kifejtjük.

sal, a polgári jogfelfogásokkal, a burzsoá-imperialista dekadenciának a művészet terére gyakorolt befolyásával stb. Nem utolsó sorban ide tartozik a polgári imperialisták szennyirodalma elleni harc is.[50]

A polgári ideológia elleni küzdelem alá van rendelve egyrészt a szocialista építés feladatainak, másrészt a német kérdés békés megoldásáért folyó harcnak.

A polgári ideológia ellen, a szocialista tudatért és így a szocialista erkölcsért vívott sikeres harc döntő feltétele a munkásosztály marxista—leninista harci pártjának egysége és összeforrottsága. Erre Lenin ismételten utalt. A „baloldaliságról" szóló munkájában Lenin feltette azt a kérdést, hogyan tudtak az orosz dolgozók olyan magas fokú forradalmi fegyelmezettséget kialakítani, amelynek segítségével megtörhették a kizsákmányolók hatalmát. És válaszában mindenekelőtt azokra a tényezőkre hivatkozott, amelyeken a proletárpárt fegyelme alapul, s amelyek segítségével ez a fegyelem megerősödött és megszilárdult. „Először — írta Lenin —, a proletár élcsapat öntudatossága, odaadása a forradalom iránt, kitartása, önfeláldozása, hősiessége. Másodszor, az a képessége, hogy a dolgozók legszélesebb tömegeivel, elsősorban a proletártömegekkel, *de a nem proletár* dolgozó tömegekkel *is*, felvegye a kapcsolatot, közel kerüljön hozzájuk s bizonyos mértékig, mondhatnók, egybeolvadjon velük. Harmadszor, a proletár élcsapat politikai vezetésének helyessége, politikai stratégiájának és taktikájának helyessége, feltéve, hogy a legszélesebb tömegek *saját*

[50] A fiatalkorú bűnözőkkel foglalkozó bírósági tárgyalásokon újra meg újra bebizonyosodott, mennyire fontos gátat vetni a szennyirodalom befolyásának. Sok esetben kiderült, hogy a Szövetségi Köztársaságból vagy Nyugat-Berlinből származó szennyirodalom befolyása a törvénysértők közvetlen szellemi-erkölcsi táptalaja volt. Ennek a befolyásnak terjedelme abból az egyetlen tényből is megítélhető, hogy a vámhivatalnak az elmúlt évben kilenc hónap leforgása alatt mintegy 30 tonna ilyen szennyirodalmat kellett lefoglalnia.

tapasztalataik alapján meggyőződtek ennek a vezetésnek helyességéről."[51]

A polgári ideológia és erkölcs elleni harc tehát egyszersmind a szocialista tudatért, a szocialista erkölcsért folyó harc is. A polgári ideológia és erkölcs jelenségei elleni küzdelemben egyúttal az új, pozitív, szocialista nézeteket képviseljük és érvényesítjük. Az imperialista szennyirodalom elleni harchoz például nem elég leleplezni az abban képviselt erkölcs veszélyességét és embertelenségét, hanem egyszersmind ki kell fejleszteni a szocialista esztétikai érzéseket és nézeteket is. Olyan jó és megragadó, elsősorban az ifjúsághoz szóló elbeszéléseket, regényeket, novellákat stb. kell alkotni, kiadni és terjeszteni, melyeket szocialista eszmék hatnak át és a szocialista magatartásra való nevelést szolgálják, az ifjúságnak a művelődés, a tudomány, a sporttevékenység iránti értékes hajlamait és érdeklődését felkeltik, fejlesztik és irányítják, s elősegítik az ifjúság erőinek és tettvágyának kifejlesztését.

A párt a polgári ideológia megnyilvánulási formái ellen vívott harcot a politikai és gazdasági célkitűzéseknek megfelelően és a tömegek tudati fejlettségének figyelembevételével vezeti és szervezi. Így a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában az ipar és az építőipar szocialista rekonstrukciójának feladataival összefüggésben a harcot elsősorban a polgári ideológia azon maradványai ellen összpontosítja, melyek akadályozzák a dolgozók tudatos együttműködését a szocialista közösségi munka különféle formáiban. Ilyenek például az individualizmus, az önelégültség, a nehézségek előli meghátrálás, a fegyelmezetlenség és a politikai állhatatlanság, valamint a szocialista nevelés kérdéseinek békülékeny apolitikus felfogása.

[51] *Lenin* Művei. 31. köt. 9. old.

Ez a harc összekapcsolódik továbbá a politikai klerikalizmusnak, a militarizmusnak, a nyugatnémet imperializmus lélektani hadviselésének leleplezésével és a burzsoá ideológia különféle válfajait támogató revizionizmus bírálatával.

Az ideológiai harc különböző eszközök és módszerek, így bizonyos adminisztratív és jogi eszközök igénybevételével folyik. A béke védelméről szóló törvény például megtiltja és bünteti a háborús uszítást, a háborús propagandát, a faj- és népellenes izgatást. Ezek a rendszabályok az imperialista ügynökségek ideológiai diverziós kísérleteinek megakadályozását célozzák.

A polgári ideológia leküzdésére és a tömegek szocialista nevelésére irányuló eszmei harc alapvető módszere azonban a meggyőzés, a nyílt véleménycsere és az elvtársi beszélgetések során a kritika és önkritika, a mindennapos agitáció és propagandamunka segítségével. A polgári ideológia és nevezetesen a polgári erkölcs ellen a tömegek szocialista tudatáért folyó eszmei harcot is maguk a dolgozók vívják marxista—leninista pártjuk vezetésével, szocialista államunk politikai szervezeteinek és intézményeinek segítségével.

A szocialista brigádokban és közösségekben a szocialista tudatért, a polgári ideológia maradványainak kiirtásáért folyó harc magasabb fokra emelkedett. A szocialista kollektívákban és közösségekben a párt vezetésével erős szocialista közvélemény alakul ki, a dolgozók olyan állandó, éber ellenőrzése, mely tovább fejleszti az emberek szocialista meggyőződését, és segíti őket régi nézeteik és szokásaik levetkőzésében.

7. *A nevelés különféle eszközeinek és módszereinek figyelembevétele*

Nincs az emberi tevékenységnek olyan oldala, mely oly nagy mértékben igényelné a mindenkori feladatok álkotó megközelítését, mint a nevelés. A rutin, a sablon, a recept minden eredményes nevelési fáradozás halála. A szocialista tudat kialakításának egyik fontos feltétele a nevelési eszközök és módszerek sokféleségének figyelembevétele.

A nevelési eszközök és módszerek sokféleségét különböző körülmények indokolják, így a társadalmi lét erkölcsformáló tényezőinek változatossága; a társadalmi tudat különböző formáinak sokoldalúsága és kölcsönhatása; az egyes emberek különféle személyes szubjektív érdekei és hajlamai; személyes tapasztalataik sokfélesége.

Eltérően a többi ideológiai jelenségtől, melyeknek mindig a felépítmény meghatározott, többé-kevésbé kiépített intézményei felelnek meg, nincsenek olyan sajátos intézmények, amelyeknek kizárólagos feladata volna az emberek erkölcsi formálása. Az iskolának például az erkölcsi nevelés mellett egész sor nevelési és tanítási feladatot kell megoldania. Hasonló a helyzet az állammal, az egyházzal, a kulturális intézményekkel is. Viszont a felépítmény összes intézményei és az általuk képviselt eszmék többé-kevésbé erősen, közvetlenül vagy közvetve hozzájárulnak bizonyos erkölcsi nézetek és bizonyos erkölcsi szokások és konvenciók megszilárdításához vagy lerombolásához.

Továbbá, a különböző történelmi korokban a felépítménynek különböző elemei álltak az előtérben. A gazdasági alapnak az uralkodó erkölcsi nézetekre gyakorolt meghatározó befolyása a középkorban főként az egyház és a vallás segítségével érvényesült, míg a polgári társadalomban elsősorban a jogi és politikai

intézmények útján. Az egyház és a vallás befolyása ugyan jelentősen korlátozódott, de továbbra is a burzsoázia egyik fontos uralmi eszköze maradt. A mi korunkban az imperialista burzsoázia a tömegek befolyásolására különféle kulturális intézményeket is felhasznál (például a film és az irodalom).

Az imperialista burzsoázia ideológiáját nemcsak politikai formában terjeszti — hiszen az imperialista politika csődje évről évre nyilvánvalóbbá válik és a néptömegek mindinkább elfordulnak attól —, hanem az álcázás minden lehetséges módszerét is igénybe veszi politikájának reklámozására és népszerűsítésére. Már csak ezért is káros minden egyoldalúság a szocialista nevelés terén.

A polgári ideológia sokoldalúan kiépített egységes komplexum. Különböző megjelenési formái osztályjellegük és a tőkés termelési mód védelmét elősegítő többé-kevésbé erős hatásuk révén a legszorosabban összefüggnek egymással.

Mivel a polgári erkölcs a tőkés felépítmény különféle tényezőinek hatásától függ, a szocialista erkölcs csak úgy jöhet létre, ha a szocialista társadalmi tudat különféle, a neveléssel kapcsolatban álló formái közreműködnek ennek az erkölcsnek kialakításában, és ha a polgári ideológiát annak *valamennyi* megjelenési formájában leküzdjük és a szocialista ideológiát állítjuk szembe vele. Ez a szocialista erkölcs kialakításának egyik objektív törvénye.

A szocializmus felépítése és a kommunizmushoz való átmenet során alapvetően megváltozik a dolgozóknak a társadalmi életben és különösen a kulturális életben elfoglalt helyzete is. A népművelés általános színvonala gyorsan növekszik; a dolgozók mind nagyobb része sajátítja el a világkultúra kincseit; a művészi öntevékenység iránti érdeklődés fokozódik stb.

Ezzel kapcsolatban a művészet nevelő szerepe is nagyobb jelentőséget nyer. A dolgozók gyorsan növekvő kulturális igényei megkövetelik, hogy ne csak a világkultúra hagyományos értékei váljanak hozzáférhetőkké számunkra, hanem, hogy ugyanakkor az új, szocialista kultúrát és művészetet is nagy gonddal ápoljuk. A művészet erős nevelő hatásáról Ilja Erenburg például ezt írja: „A szépirodalom neveli az olvasót. segít neki, hogy jobban éljen, finomítja érzeseit, növeli érdeklődését felebarátai iránt, munkatársai iránt, minden ember iránt." „A könyv --- jegyzi meg — erkölcsi fegyver."[52]

A képszerű általánosítás segítségével ható művészetben legmagasabb fokú szemléletesség párosul az általánosított népi bölcsesség meggyőző erejével. Ezért vált ki egy műalkotás erős érzelmi hatást, késztet gondolkodásra, gazdagítja az élettapasztalatokat és elősegíti a már elsajátított tapasztalatok rendezését.

A népművészetnek is nagy szerepe van az emberek érzelmeinek és felfogásának neveléseben. Nemcsak a szép iránti érzéket kelti fel és táplálja, hanem erősíti az öntudatot, serkenti az erkölcsi érzések formálódását.

Az erkölcsi nézetek, meggyőződések és érzések alakulását nemcsak a munka és a társadalmi szervezetekben végzett közvetlen politikai tevékenység feltételeinek, tapasztalatainak, élmenyeinek összessége befolyásolja, hanem az üzemen, a termelésen vagy egy társadalmi szervezet politikai munkakeretén kívül eső körülmények is. Ide tartoznak mindenekelőtt a családi, az otthoni viszonyok, a pihenés, az üdülés, a továbbképzés, a sportolás feltételei és lehetőségei, valamint a szó szűkebb értelmében vett kulturális életben való részvétel.

[52] *I. Erenburg:* Az író munkájáról. „Neue Welt", 1954. 2. sz. 243. old.

Csak akkor dolgozhatunk céltudatosan és sikeresen a tudat és az erkölcs fejlesztésén, ha az emberek — az egyes emberek és a tömegek — munka- és életkörülményeinek összességét figyelembe vesszük, megvizsgáljuk és szocialista módon megváltoztatjuk. A társadalmi jelenségek kutatásának hálás és szükségszerű feladata részleteiben megvizsgálni, miképp változnak a szocializmusba való átmenet idején az életmód különböző tényezői, melyeket — gyakran a „magánélet" kifejezéssel jellemezve — a „fontosabb" politikai és gazdasági feladatokra való tekintettel kissé lenézően kezelnek. A fejlődő szocialista brigádok és közösségek megmutatják e kérdés gyakorlati leküzdésének útját azzal, hogy a családtagokat a közösségek életébe a legkülönfélébb módon bevonják, és a művelődésre, valamint a kulturális tevékenykedésre való törekvést elősegítik és fejlesztik.

A jog és a szocialista állam igazságügyi szerveinek tevékenysége a szocialista erkölcs kialakításának jelentős tényezője a szocializmushoz való átmenet szakaszában és a kommunizmus építése idején is. A jog és az igazságszolgáltatás a tömegek szocialista tudatformálásának elengedhetetlen és szükségszerű feltétele. A szocialista jog a munkásosztály akaratnyilvánítása, ebből fakad nevelő szerepe.

A jog és az igazságszolgáltatás nevelő szerepe nagyon sokrétű. Már a törvény megfogalmazása, kihirdetése és magyarázata révén sok ember megérti, hogy mi jogos és jogtalan, hogyan kell helyesen és jol cselekedni. Különös jelentőségük van a bírósági tárgyalásoknak, melyeken egy vagy több ember meghatározott magatartásáról ítélkeznek. Egy-egy megfelelő, helyes, igazságos ítélet kidolgozásával és magával az ítélettel a bíróság nemcsak a közvetlenül érintett személyekre hat, hanem ezen túlmenően az ítéletről értesülő széles tömegekre is.

A szocialista jognak a szocialista erkölcs formálásában betöltött szerepére vonatkozó kérdés ahhoz a problémához vezet, hogy milyen kapcsolat áll fenn a nevelés terén a kényszer és a meggyőzés között. Az erkölcs ama sajátosságából, hogy az kizárólag az emberek belső meggyőződésén, a szokás és a közvélemény erején nyugszik, nem lehet azt a következtetést levonni, hogy fölösleges vagy akár káros bárminemű kényszer alkalmazása az erkölcsi nézetek formálása érdekében.

Kényszer és meggyőzés, adminisztratív rendszabály és az öntudatra vagy az erkölcsi belátásra való hivatkozás — minden eddigi nevelési rendszerben megvolt; persze a nevelő ráhatás e két oldalának egymáshoz való viszonya a különféle társadalmi rendszerekben egészen különböző volt. Az osztálytársadalomban a büntetés, a gazdasági és a gazdaságon kívüli kényszer volt a fegyelem elérésének fő eszköze. De a korbács mellett a mézeskalács is szerepet játszott a dolgozók fékentartásában.

A szocializmus építésének időszakában a dolgozók még nem mondhatnak le a kényszer és az adminisztratív eszközök alkalmazásáról; de ez a kényszer elsősorban a levert imperialisták és nagybirtokosok ügynökei és szabotőrjei ellen irányul, továbbá természetesen a kialakuló szocialista állam azon polgárai ellen is, akik a dolgozók érdekeit súlyosan megsértik és a népnek ártanak — a karrierista és a munkakerülő elemek ellen is. A kényszer alkalmazása a lakosság túlnyomó többségének meggyőződésére támaszkodik, s már nem jellegzetes nevelési eszköz.

Makarenko nyomatékosan hangsúlyozta, hogy egyetlen nevelési eszközt sem szabad a nevelési eszközök és intézkedések egész rendszerétől elszigetelten tekinteni, mert ebben az esetben hibáznánk és a nevelés sikerét kérdésessé tennénk. „Egyetlen nevelési eszközt —

akármelyiket is tekintjük — sem lehet jónak vagy rossznak nevezni, ha elszigetelten vizsgáljuk a befolyásolások egész rendszerétől és összkomplexumától" — írta Makarenko. Makarenko ezt még a kollektívának az egyéniségre gyakorolt hatására is vonatkoztatja. De kiváltképpen érvényes ez az adminisztratív, fegyelmező vagy jogi rendszabályok alkalmazása tekintetében.

A tömegek meggyőzése a legfontosabb, de a meggyőzés a kényszereszközök alkalmazását is megköveteli az olyan emberek ellen, akik minden meggyőzési kísérlet ellenére a társadalomnak súlyos károkat okoznak a szocialista állam törvényeinek megsértésével. Különben magának a meggyőzésnek a sikere válik végső soron kérdésessé, legalábbis a lakosság ama rétegeinél, amelyeknek tudata messze elmaradt a társadalmi viszonyok mögött, illetve amelyek politikai magatartásukban hajlanak az ingadozásokra.

A szocialista jog és igazságszolgáltatás szocialista erkölcsformáló jelentőségét csak ebből a szemszögből lehet teljes mértékben felbecsülni. Nemcsak a vádlottnak a bírósági eljárás során történő neveléséről van szó, hanem arról a szervező hatásról is, melyet a jog és az igazságszolgáltatás a közvéleményre gyakorol.

A kényszernek, a büntetésnek, a fegyelmező eszközöknek a problémája természetesen nemcsak a bíróságok tevékenységét érinti, hanem másfajta fegyelmező, illetve adminisztratív rendszabályokat is, melyeknél a bíróság nem működik közre. Ilyen például a főiskolák és egyetemek fegyelmi szabályzatának alkalmazása, elbocsátások stb. Az ilyen rendszabályok a polgároknak csak elenyésző töredékét sújtják, azokat, akik a törvényesség, illetve a szocialista erkölcs ellen súlyos hibákat vagy vétkeket követtek el. Az ilyen esetek száma és az ilyen rendszabályok alkalmazásának szükségessége olyan mértékben csökken, ahogy a szocializ-

mus megszilárdul és ezzel összefüggésben a szocialista tudat a lakosság minden rétegében mély gyökeret ver. A népi demokrácia alapjainak megszilárdulása a Német Demokratikus Köztársaságban lehetővé tette, hogy a bíróságok és igazságügyi szervek a büntetés kiszabásának új, differenciált módszereire térhettek át. Ezeknél a bűnösre gyakorolt nevelő hatás lép előtérbe: a feltételes ítélet, büntetésfelfüggesztés stb. Az elmúlt évben elítéltek nagy számának kegyelemben részesítése is a munkás-paraszt hatalom erkölcsi és politikai erejéről tanúskodik.

Ha meggondoljuk, hogy ugyanebben az időben az Adenauer-rezsim minden igazságosságot es emberiességet megcsúfoló terrorja a munkásmozgalom ellen és a lakosság más rétegeiből származó demokratikus és békeszerető erők ellen fokozódott és a fasizmus a nyugati zónában új életre kelt, akkor a Német Demokratikus Köztársaság és az általa folytatott szocialista politika igazságossaga, emberiessége és erkölcsi fölénye még szembetűnőbbé válik. A szocialista út nemcsak céljait és szándékait, hanem eszközeit és módszereit tekintve is összehasonlíthatatlanul magasabbrendű a a kapitalista útnál. A szocializmus útját a szocialista humanizmus eszményei hatják át, ez az út erkölcsös, jó és igazságos.

TARTALOM

Bevezető 5
Előszó 7

I. Az Etika tudományának tárgya és feladata 11

1. Erkölcs, erkölcsi szokások és hagyományok, erkölcsösség 11
2. Az erkölcsi szokások és erkölcsi követelmények összefüggéséről és rendszerezéséről 18
3. Az erkölcs és a jog összefüggése és különbsége 23
4. Az etika tárgya 27

II. Az etika módszeréről 31

1. A dialektikus és a történelmi materializmus az etika elméleti-módszertani alapja 31
2. A gyakorlati tapasztalat felhasználása az etikában.. 44
3. A proletár pártosság elve az etikában 48
4. Hogyan elemezzük marxista módon az egyes emberek erkölcsét 55

III. A vallási alapon álló erkölcsi rendszerek osztályjellegéről 64

1. Az erkölcs osztályfunkciójáról 64
2. A keresztény erkölcsi tanítások szerepe 69
3. A hagyomány szerepe az erkölcsi fejlődésben .. 84

IV. A szocialista erkölcsi tudat általános vonásai. — Kötelesség, becsület, lelkiismeret és boldogság a szocialista etikában 89

1. A szocialista erkölcsösség tudományos megindokolása 91
2. Az erkölcsi kötelesség 96
3. A szocialista ember lelkiismerete 100
4. A szocialista etika fogalma a becsületről 103
5. A boldogságról és az élet értelméről 105

V. A szocialista erkölcs alapelvei 114
1. A kollektivizmus elve 115
2. A szocialista humanizmus — a szocialista erkölcs egyik alapelve 126
3. A szocialista nemzetköziség és hazafiság 135
4. A munkához való szocialista viszony 144

VI. A szocialista erkölcs kialakulásának feltételei és törvényszerűségei 161
1. Az erkölcsi-politikai nevelőmunka szerepe a szocialista erkölcs keletkezésében.. 162
2. A szocialista erkölcs fejlődésének egyes problémái 169
3. A proletariátus életfeltételeinek és spontán osztályharcának szerepe a proletárerkölcs kialakulásában 182
4. A marxista—leninista elmélet és a marxista—leninista párt szerepe a szocialista erkölcs fejlődésében 198
5. A szocialista termelési viszonyokból fakadó szocialista munkaszervezet és életmód szerepe; a szocialista közösségi munka nevelő ereje 212
6. A szocialista erkölcs kialakítása a polgári ideológiával folytatott harcban 231
7. A nevelés különféle eszközeinek és módszereinek figyelembevétele 241

Szerkesztette: Makai Mária:
A borítót Radics Vilmos tervezte. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Lengyel József. A szedést 1961. VII. 24-én kezdték meg. Megjelent: 1961. dec. 30-án 6000 példányban.

Tartalmaz: 12,6 (A/5) ívet.

61-7338-689/2 - Révai-nyomda, Budapest

18,— Ft